

T.C.
AMASYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

EN HAYIRLINIZ VE EN FAZİLETLİ AMEL RİVÂYETLERİ
BAĞLAMINDA HADİSLERDE ERDEMLİ İNSAN MODELİ

Yüksek Lisans Tezi

BURHANETTİN AYDIN

AMASYA
Şubat – 2024

T.C.
AMASYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

EN HAYIRLINIZ VE EN FAZİLETLİ AMEL RİVÂYETLERİ
BAĞLAMINDA HADİSLERDE ERDEMLİ İNSAN MODELİ

Hazırlayan
Burhanettin AYDIN

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Nevzat AYDIN

AMASYA – 2024

TEZ ONAY SAYFASI

Burhanettin AYDIN tarafından hazırlanan “EN HAYIRLINIZ VE EN FAZİLETLİ AMEL RİVÂYETLERİ BAĞLAMINDA HADÎSLERDE ERDEMLİ İNSAN MODELİ” başlıklı çalışma aşağıdaki jüri tarafından 02/02/2024 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oy birliği ile Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalında Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Jüri

İmza

Danışman : Prof. Dr. Nevzat AYDIN

.....

Üye : Doç. Dr. Hasan YERKAZAN

.....

Üye : Dr. Öğrt. Üyesi Bekir ÖZÜDOĞRU

.....

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım. 02/02 /2024

.....
Doç. Dr. Hasan YERKAZAN

Sosyal Bilimler Enstitü Müdürü

ETİK BEYAN SAYFASI

Tezimin içerdği yenilik ve sonuçları başka bir yerden almadığımı ve bu tezi Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünden başka bir bilim kuruluşuna akademik gaye ve unvan almak amacıyla vermediğimi; tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada kullanılan her türlü kaynağa eksiksiz atıf yapıldığını, bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu bildirir, aksinin ortaya çıkması durumunda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

02/02/2024

Burhanettin AYDIN

İmza

ÖZET

EN HAYIRLINIZ VE EN FAZİLETLİ AMEL RİVÂYETLERİ BAĞLAMINDA HADİSLERDE ERDEMLİ İNSAN MODELİ

Burhanettin AYDIN

Amasya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü

Temel İslâm Bilimleri Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Şubat/2024

Danışman: Prof. Dr. Nevzat AYDIN

Hiz. Muhammed'in (s.a.v.) ashâbını inanç ve davranış yönünden nasıl eğittiğini, onların karakterlerini ilmek ilmek nasıl işlediğini ve onlara nasıl bir kimlik kazandırdığını göstermesi açısından, "sizin en hayırlınız..." ve "en faziletli amel..." şeklinde formüle edilen hadîsler tezimize konu olarak seçilerek iki bölüm halinde incelenmiştir. Çalışmamızın birinci bölümünde bu iki kalıpta gelen hadîsler Kütüb-i Tis'a özelinde rivâyet sayıları ve tarikleri tablolar halinde gösterilerek, her bir hadîs anlam, içerik, verdiği mesaj ve amel edilme durumu yönünden ele alınıp incelenmiştir. İkinci bölümde ise bu hadîslerde vurgulanan güzel ve hayırlı amellerle oluşan erdemli insan modeli açıklanmıştır. Hiz. Peygamber'in getirdiği ahlâk ilkelerinin her devirde, her kültürde ve her coğrafyada geçerliliğini korumuş olması, O'nun insanlarla kurduğu sosyal iletişimin son derece güçlü olduğunu da göstermektedir. Bu bölümün sonunda da Allah Rasûlü'nün ashâbı ile kurduğu sosyal iletişim biçimleri üzerinde durulmuştur. İman, ibâdet, ahlâk ve muamelât konularının işlendiği bu tür hadîsleri sahâbenin hüküm ve mana bakımından nasıl algıladığı ve Hiz. Peygamber tarafından vurgulanmak istenilen mesajın ne olduğu konusu çalışmamızın ortaya koyduğu en önemli husus olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Hadîs, Sünnet, Rivâyet, Ahlâk, Erdemli İnsan Modeli

ABSTRACT

IN THE CONTEXT OF NARRATIONS ON 'THE BEST AMONG YOU' AND 'THE MOST VIRTUOUS DEED,' THE MODEL OF A VIRTUOUS INDIVIDUAL IN HADITHS

Burhanettin AYDIN

Amasya University, The Institute of Social Sciences

Sub-department of the Basic İslâmic Sciences, Master Thesis, February/2024

The Consultant: Prof. Dr. Nevzat AYDIN

We have selected and studied the hadiths relating to how the Prophet Muhammed his followers about beliefs and deeds, how he operated their charactes in deep and how he help them building a new identity by formulating ‘The Best Among You’ and ‘The Most Virtuous Deed’, in the first chapter, we have studied these hadiths in two patterns taken specifically from ‘Kütüb-i Tis’a’ and analysed in in terms of meaning, content given message, the reason for origin and good practices shown in forms of theory. In the second chapter, the emphasized hadiths were analyzed in terms of formations of a good and favourable identity. The virtual principles of characters formed by the Prophet Muhammed have always been valid in every ages of the history. That’s why his social relationship with his people has always been so strong. At the end of this chapter, we have studied the types of the social communication that Allah’s Messenger the Prophet Mohammed has set with his followers. How the his followers perceived the hadiths in which faith, virtues and good practices and morality have been shown in terms of meaning and order and what the prophet Mohammed really wanted to point out in them have been the most important discovery of our study

Key words: Hadith, Sunnah, Narration, Morality, Virtuous Human Model

ÖN SÖZ

Tüm ilâhî dinlerde ve birçok beşerî sistemlerde vaaz edilen ahlâk ilkeleri insanlığın mutluluğunu hedeflemiştir. Yüce dinimiz yüzyıllar öncesinden Kur'ân ve Sünnet'le hayatın her safhasına müdahale etmiş, çözümler üretmiş ve fitrata uygun bu dini yaşanır kılmıştır. Tezimize konu olan hadîsler bu bağlamda belli başlıklar halinde incelenmiş Hz. Peygamber tarafından erdemli insan modelinin nasıl sunulduğu tespit edilmiştir.

Çalışmamızda ele aldığımız hadîslerin tamamını göz önünde bulundurduğumuzda kâmil ve erdemli bir müminde olması gereken inanç ve ahlâk esasları Allah Rasûlü tarafından en güzel bir şekilde uygulanmıştır. Bu da bize vahiy alan bir Peygamber'in yanı sıra aynı zamanda toplumda insanlarla iç içe yaşayan bir beşer olan Hz. Muhammed'in (s.a.v.) insan ve toplum psikolojisini nasıl tahlil edip ve ona göre nasıl reçete sunduğunu da göstermesi açısından önemlidir. Âlemlere rahmet ve hidâyet rehberi olarak gönderilen Hz. Peygamber yaşadığı toplumdaki insan karakterlerini çok iyi analiz etmiş, tanımış ve onları dünya ve âhîret hayatına hazırlamıştır. Bunu yaparken de onların ihtiyaçlarını, eksikliklerini, mizaçlarını ve sosyal konumlarını göz önünde tutmuştur. Yaklaşık yirmi üç yıl gibi çok kısa bir zamanda bedevî toplumu medenî hale getirmiştir. Söz konusu hadîslerin çoğunda genel ahlâk esasları anlatılmakla beraber müminleri iyi ve güzel amellere teşvik, kötü şeylerden sakındıran bir takım emir ve yasaklar da yer almıştır.

Tezimizin birinci bölümünde “sizin en hayırlınız” ve “en faziletli amel” şeklinde rivâyet edilen hadîsler Kütüb-i Tis'a özelinde rivâyet sayıları ve tarikleri tablolar halinde gösterilerek, her bir hadîs anlam, içerik, verdiği mesaj ve amel edilme durumu yönünden ele alınıp incelenmiştir.

İkinci bölümde ise bu hadîslerde vurgulanan güzel ve hayırlı amellerle oluşan erdemli insan modeli tespit edilerek geniş bir şekilde açıklanmıştır. Tezimiz genel bir değerlendirmenin yapıldığı sonuç bölümüyle tamamlanmıştır.

Bu çalışma süresince gerek konunun seçimi ve şekillenmesinde gerekse yazım aşamasında bilgi ve tecrübelerinden istifade ettiğim danışman hocam Prof. Dr. Nevzat AYDIN'a teşekkürü bir borç bilirim.

Burhanettin AYDIN

02/02/2024

İÇİNDEKİLER

ETİK BEYAN SAYFASI.....	İ
ÖZET.....	İİ
ABSTRACT.....	İİİ
ÖN SÖZ.....	İV
İÇİNDEKİLER.....	V
TABLOLAR DİZİNİ.....	İX
KISALTMALAR DİZİNİ.....	X
GİRİŞ.....	1
1. Araştırmanın Konusu ve Önemi.....	1
2. Araştırmanın Amacı ve Metodu.....	2
3. Araştırmanın Kaynakları.....	3
I. BÖLÜM	
1.SİZİN EN HAYIRLINIZ VE EN FAZİLETLİ AMEL RİVÂYETLERİNİN KÜTÜB-İ TİS'A ÖZELİNDE TESPİTİ.....	4
1.1. Sizin En Hayırlınız Şeklinde Gelen Hadîslerin Tespiti.....	4
1.2. Hadîslerin Geçtiği Kaynaklar ve Sayıları.....	5
1.3. Sizin En Hayırlınız Şeklinde Gelen Hadîsler.....	5
1.3.1. Sizin En Hayırlınız, Huyu En Güzel Olanınızdır.....	6
1.3.2. Sizin En Hayırlınız, Borcunu En Güzel Şekilde Ödeyeninizdir.....	8
1.3.3. Sizin En Hayırlınız, Kadınlarına İyi Davrananlarıdır.....	9
1.3.4. Sizin En Hayırlınız Ailesine En İyi Davrananlarıdır.....	10
1.3.5. Sizin En Hayırlınız, Kur'ân-ı Öğrenen ve Öğretendir.....	11
1.3.6. Sizin En Hayırlınız Benim Yaşadığım Çağda Yaşayanlarıdır.....	12
1.3.7. Sizin En Hayırlınız İyiliği Umulan ve Kötülüğünden Emin Olununuzdur.....	13
1.3.8. Sizin En Hayırlınız Ömrü Uzun ve Ameli En Güzel Olanınızdır.....	14
1.3.9. Sizin En Hayırlılarınız Görüldüklerinde Allah'ın Hatırlandığı Kimselerdir.....	15

1.3.10. Sizin En Hayırlınız, Kendisini İlgilendiren Şeyi Soranınızdır.....	16
1.3.11. Sizin En Hayırlınız, Günaha Girmemek Şartıyla Aşiretini Savunanınızdır.....	17
1.3.12. Sizin En Hayırlılarınız Namazda Omuzları En Yumuşak Olanınızdır.....	17
1.4. En Faziletli Amel Kalıbında Gelen Hadîslerin Tespiti.....	18
1.5. Hadîslerin Geçtiği Kaynaklar ve Hadîs Sayıları.....	18
1.6. En Faziletli Amel Şeklinde Gelen Hadîsler.....	19
1.6.1. En Faziletli Amel, İçinde Hiçbir Şüphe Bulunmayan İmandır.....	20
1.6.2. En Faziletli Amel, Allah'a ve Rasûlü'ne İman Etmektir.....	21
1.6.3. En Faziletli Amel, Kur'ân-ı Baştan Sona Okuyup Tekrar Başa Dönmektir.....	22
1.6.4. En Faziletli Amel, Vaktinde Kılınan Namazdır.....	23
1.6.5. En Faziletli Amel, Anne ve Babaya İyi Davranmaktır.....	24
1.6.6. En Faziletli Amel, Yüksek Sesle Telbiye Getirmek ve Hedy Kurbanlıklarını Kesmeştir.....	25
1.6.7. En Faziletli Amel, Allah Yolunda Cihaddır.....	26
1.6.8. En Faziletli Amel, (Namazda) Kıyamın Uzun Olanıdır.....	28
1.6.9. En Faziletli Amel, Azda Olsa Devamlı Olanıdır.....	29
1.6.10. En Faziletli Amel, Makbul Olmuş, Günah ve Riya Karışmamış Hac'dır.....	29
1.6.11. En Faziletli Amel, Allah İçin Sevmek ve Allah İçin Buğz Etmektir.....	31
1.6.12. En Faziletli Amel Yemek Yedirmen ve Tanıyıp Tanımadığına Selam Vermektir.....	31
1.7. Sahâbî Râvilerin İsimleri ve Rivâyet Sayıları.....	32
1.8. Hadîslerde Geçen Konuların Amel Edilmesi Yönünden Değerlendirilmesi.....	35
1.8.1. Sıhhat Yönünden Değerlendirilmesi.....	36
1.8.2. Esbâb-ı Vürûd Yönünden Değerlendirilmesi.....	38
1.8.3. Tergîb ve Terhîb Yönünden Değerlendirilmesi.....	41

II. BÖLÜM

2. HADİSLERDE VURGULANAN ERDEMLİ İNSAN MODELİ.....	44
2.1. Sizin En Hayırlınız Şeklinde Gelen Hadîslerde Vurgulanan Erdemli İnsan Modeli.....	45
2.1.1. Güzel Huya Sahip Olmak.....	46
2.1.2. Alınan Borcu En Güzel Bir Şekilde Ödemek.....	49
2.1.3. Kadınlara İyi Davranmak.....	52
2.1.4. Aile Halkına İyi Davranmak.....	56
2.1.5. Kur'ân Öğrenmek ve Öğretmek.....	59
2.1.6. Ashâb-ı Kirâm'ı Tanımak ve Onlara Değer Vermek.....	64
2.1.7. İyilik Sahibi ve Güvenilir Olmak.....	67
2.1.8. Güzel Amellerle Donatılmış Uzun Bir Ömür Yaşamak.....	71
2.1.9. Görüldüklerinde Allah'ı Hatırlatan Kimseler Olmak.....	74
2.1.10. Dini Yaşama Hususunda Soru Sormaktan Çekinmemek.....	77
2.1.11. Asabiyet Gütmeksizin Akrabayı Korumak ve Gözetmek.....	81
2.1.12. Namazda Saf Tutana Yardımcı Olmak.....	84
2.2. En Faziletli Amel Şeklinde Gelen Hadîslerde Vurgulanan Erdemli İnsan Modeli.....	87
2.2.1. Şüphesiz Bir İmana Sahip Olmak.....	88
2.2.2. Allah ve Rasûlü'ne Gereği Gibi İman Etmek.....	91
2.2.3. Kur'ânla İç içe Yaşamak, Kur'ân Dostu Olmak.....	96
2.2.4. Namazları Vaktinde Kılmak.....	100
2.2.5. Anne ve Babaya İyi Davranmak.....	104
2.2.6. Yüksek Sesle Telbiye Getirmek ve Hedy Kurbanını Kesmek.....	107
2.2.7. Allah Yolunda Cihad Etmek.....	110
2.2.8. Namazda Kıyamı Uzun Tutmak.....	113
2.2.9. İbadetlerde İstikrarlı ve Devamlı Olmak.....	117

2.2.10. Riya ve Gösterişten Tamamen Uzak Kabul Olunmuş Hac Yapmak.....	119
2.2.11. Allah İçin Sevmek ve Allah İçin Buğz Etmek.....	122
2.2.12. Yemek İkramı ve Selam ile Muhabbet Oluşturmak.....	125
2.3. Hadîslerin Erdemli İnsan Modeli Oluşturmasındaki Rolü.....	128
2.3.1. Hazırbulunuşluk.....	129
2.3.2. Dil ve Üslûb.....	132
2.3.3. Karakter Tahlili ve İhtiyaçlar Analizi.....	135
SONUÇ.....	139
KAYNAKÇA.....	142

TABLOLAR DİZİNİ

Tablo 1. Hadîslerdeki Farklı Lafızların Kütüb-i Tis’a daki Dağılımı.....	4
Tablo 2. Hadîslerin Geçtiği Kaynaklar ve Hadîs Sayıları.....	5
Tablo 3. Güzel Huylu Olmak.....	7
Tablo 4. Borcun En Güzel Bir Şekilde Ödenmesi	8
Tablo 5. Kadınlara İyi Davranmak	9
Tablo 6. Aile Halkına İyi Davranmak.....	10
Tablo 7. Kur’ânı Öğrenmek ve Öğretmek	11
Tablo 8. En Hayırlı Nesil.....	13
Tablo 9. İyiliği Umulan ve Kötülüğünden Emin Olmak	14
Tablo 10. Ömrü Uzun ve Ameli Güzel Olmak.....	15
Tablo 11. Görüldüğünde Allah’ı Hatırlatan Kimseler Olmak	16
Tablo 12. Hadîslerdeki Farklı Lafızların Kütüb-i Tisa daki Dağılımı.....	18
Tablo 13. Hadîslerin Geçtiği Haynaklar ve Hadîs Sayıları.....	19
Tablo 14. İçinde Hiçbir Şüphe Bulunmayan İman	20
Tablo 15. Allah ve Rasûlü’ne İman	21
Tablo 16. Kur’ân-ı Baştan Sona Okuyup Tekrar Başa Dönmek	23
Tablo 17. Vaktinde Kılınan Namaz	23
Tablo 18. Anne ve Babaya İyi Davranmak.....	25
Tablo 19. Yükses Sesle Telbiye Getirmek ve Hedy Kurbanı Kesmek	26
Tablo 20. Allah Yolunda Cihad.....	27
Tablo 21. Namazda Kıyamı Uzun Tutmak	28
Tablo 22. Amelde Devamlılık Göstermek	29
Tablo 23. Makbul Hac	30
Tablo 24. Yemek Yedirmek ve Tanıdık Tanımadığa Selam Vermek	32
Tablo 25. Sahâbî Râvilerin İsimleri ve Rivâyet Sayıları	33

KISALTMALAR DİZİNİ

Kısaltmalar	Açıklama
AÜ	Amasya Üniversitesi
AÜİF	Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
a.s.	Aleyhi's-Selâm
b.	bin
bnt.	binti
BÜİF	Bayburt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
c.c.	Celle Celâluhû
çev.	Çeviren
DİB	Diyanet İşleri Başkanlığı
DİA	Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
HÜİF	Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
H.z.	Hazreti
MÜİFV	Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı
No.	Numara
nşr.	Neşereden
ö.	Ölüm tarihi
r.a.	RadiyAllahü anh
s.	Sayfa
s.a.v.	SallAllahu aleyhi ve sellem
sy.	Sayı
SİF	Siirt İlahiyat Fakültesi
TDK	Türk Dil Kurumu
TDV	Türkiye Diyanet Vakfı
thk.	Tahkik
UÜSBE	Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
vb.	Ve benzerleri
vd.	Ve diğerleri
y.y.	Yayın yılı
Tpl.	Toplam

GİRİŞ

1. Araştırmanın Konusu ve Önemi

İnsanlık için en iyi ve en ideal rol model arayışı çağlar boyu devam etmiş bir hakikattir. Hz. Muhammed'in (s.a.v.) hadîslerinde insanlığa sunulan erdemli insan modeli, evrenselliği ve insan fıtratına uygunluğu ile dikkat çekmektedir. Allah Rasûlü'nün örnek hayatı hiç şüphesiz insanlık için bir model olmuştur. Hz. Peygamber'i insanlığa rehber ve örnek bir insan olarak sunan Cenâb'ı Allah (c.c) aynı zamanda O'nun konumunu ve iyi örnek olma kalitesini şu âyetlerle açıklamıştır;

- *İçinizden Allah'ın lütfuna ve âhiret gününe umut bağlayanlar, Allah'ı çokça ananlar için hiç şüphe yok ki, Rasûlullah'ta güzel bir örneklik vardır.*"¹
- *"Sen onlara sırf Allah'ın lütfettiği merhamet sayesinde yumuşak davrandın. Eğer kaba, katı kalpli olsaydın, hiç şüphesiz etrafından dağılır giderlerdi."*²
- *Sen elbette üstün bir ahlâka sahipsin.*³

Hz. Muhammed (s.a.v.) insanlığa, kemâl derecesine ulaşabilme metodunu öğretmiştir. Çünkü onun getirdiği ve tâlimini yaptığı Kitap, insana sürekli hayatını yenileme yolunu göstermekle beraber ona hür düşünmeyi, çalışmayı ve devamlı ilerlemeyi telkin etmektedir.⁴ "Sizin en hayırlınız" ve "en faziletli amel" şeklinde formüle edilen hadîslerin Kütüb-i Tis'a daki tespitinin yapılması, farklı tariklerdeki rivâyetlerin incelenmesi ve bu hadîslerde işlenen erdemli insan modelinin ortaya çıkarılması tezimizin ana konusunu teşkil etmiştir.

Söz konusu hadîslerin içeriğinde insan psikolojisi ve sosyal konularının yer alması günümüzde bu hadîslerin din ve toplum eğitiminde etkin bir şekilde nasıl kullanılabileceğinin öğrenilmesini de önemli kılmıştır. Araştırmamıza konu olan hadîslerde vurgulanan hayırlı insan ve hayırlı amellerin, Müslümanın gerek kimlik inşasında gerekse sosyal hayatını düzenlemesinde nasıl etkili olacağının bilinmesinin yanısıra, insanlığa sunulan erdemli insan modeli için bu hadîslerin örnek teşkil etmesi de ayrı bir önem arz etmektedir.

¹ *Kur'an Yolu Meali*, çev. Hayreddin Karaman vd. (Ankara: DİB Yayınları, 2018), el-Ahzâb 33/21.

² Âl-i İmrân 3/159.

³ el-Kalem 68/4.

⁴ Abdullah Özbek, *Bir Eğitimci Olarak Hz. Muhammed* (Konya: Esra Yayınları, 1991), 32

2. Araştırmanın Amacı ve Metodu

Çalışmamızın en önemli amacı söz konusu hadîslerin birçok tariklerde farklı lafız ve mana bakımından nasıl yer aldığının tespit edilmesinin yanısıra Allah Rasûlü'nün erdemli müminde olması gereken davranışları insanlara nasıl tebliğ ettiğini ve insan eğitiminde nasıl bir metot uyguladığını açıklamak ve yorumlamak olacaktır.

İki bölümde ele aldığımız bu çalışmamızın:

Birinci bölümde, “en hayırlınız” ve “en hayırlı amel” bağlamındaki hadîslerin “المكتبة الشاملة” (el-mektebetü's-şâmile) programında taraması yapılmıştır. Hadîslerin geçtiği kaynaklar ve hadîs sayılarının tespiti yapılarak bir tablo halinde gösterilmiştir. Tabloda Buhârî'nin *el-Câmi 'u's-Sahîh*'i “خ”, Müslim'in *el-Câmi 'u's-Sahîh*'i “م”, Ebû Dâvûd'un *es-Sünen*'i “د”, Tirmizî'nin *el-Câmi 'u's-Sahîh*'i (*Câmi 'u't-Tirmizî*)“ت”, Nesâî'nin *es-Sünen*'i “ن”, İbn Mâce'nin *es-Sünen*'i “ج”, Dârimî'nin *es-Sünen*'i “دي”, Mâlik'in *el-Muvatta* 'ı “ط”, Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned*'i “حم” rumuzları kullanılmıştır.⁵

Hadîslerin sened tenkidine girilmeden sadece örnek olarak aldığımız hadîsin içeriği, sahâbî râvisi, râvi sayıları ve hangi tariklerde hangi farklı lafızlar ile geldikleri hakkında kısaca bilgi verilmiştir. Hadîslerin Kütüb-i Tis'a da ki yerini gösteren tablonun altında ise söz konusu hadîsin hangi hadîs kitâbında ve ne sayıda geçtiği belirtilmiştir.

Tezimize konu edindiğimiz hadîslerin her biri içerdiği manaya göre on iki madde de gruplandırılmış olup bunlardan sadece bir hadîs metni manası ile birlikte ele alınıp incelenmiş ve kaynak olarak dipnotta gösterilmiştir. Aynı anlam ifade eden ve farklı tariklerle gelen diğer rivâyetler ise kaynaklarda ki kayıt sistemine uygun bir şekilde tablo halinde gösterilmiştir. Tabloda eser adı, müellif adı ve hadîsin geçtiği kitap adı belirtilmiş olup Buhârî (ö. 256/870), Ebû Dâvûd (ö. 275/889), İbn Mâce (ö. 273/887), Tirmizî (ö. 279/892), Nesâî (ö. 303/915) ve Dârimî'nin (ö.255/869) hadîs kitapları “kitâb adı ve bâb numarası” ile Müslim (ö. 261/875) ve İmam Mâlik'in (ö. 179/795) hadîs kitapları “kitâb adı, hadîs numarası” ile Ahmed b. Hanbel'in (ö. 241/855) *el-Müsned*'inde ise hadîsler “cilt/cayfa numarası” ile belirtilmiştir. Ayrıca hadîs numaraları Kütüb-i Tis'a da yer aldığı şekliyle parantez içinde gösterilerek hadîslerin kaynaklardan daha kolay tespit edilmesi sağlanmıştır. Her iki grupta da ele alınan hadîs metinleri için uygun bir başlık oluşturulmuştur. Hadîslerin kaynaklarda geçtiği durumu gösteren ilgili tablolar da bu başlıklara uygun bir şekilde isimlendirilmiştir. Tabloda gösterilen kaynak kitaplar ve müelliflerinin isimleri herkesçe bilinen kısa isim ve

⁵ İbrahim Hatipoğlu, “Mu‘cemü'l-Müfehres Li-Elfâzi'l-Hadîsi'n-Nebevî”, *DİA* (Ankara: TDV Yayınları,2020), 30/346-347.

künyeleri ile belirtilmiştir. Bazı hadîsler sadece tek bir hadîs kitabında yer aldığı için ayrıca tablo oluşturulmamıştır. Ayrıca sahâbî râvilerin isimleri ve rivâyet sayıları tespit edilerek bir tablo halinde gösterilmiştir. Bölüm sonunda ise hadîslerde geçen konular, sıhhat, vürûd sebebi, tergîb ve terhîb gibi amel edilmesi yönünden değerlendirilmiştir.

İkinci bölümde ise söz konusu hadîslerde geçen inanç, amel, ahlâk ve sosyal konuları ilgilendiren ve insanlığa model olan davranışlar, “Hadîslerde vurgulanan erdemli insan modeli” başlığı altında geniş bir şekilde açıklanarak yorumlanmıştır. Bölüm sonunda da hadîslerde erdemli insan modelinin Hz. Peygamber tarafından nasıl işlendiği, “hazırbulunuşluk”, “dil ve üslûb”, “karakter tahlili ve ihtiyaçlar analizi” başlıkları altında ele alıp incelenmiştir.

3. Araştırmanın Kaynakları

Kütüb-i Tis’a hadîs kitaplarının matbu baskıları araştırmamızda faydalandığımız ve başvurduğumuz Arapça temel kaynaklar olmuştur. Hadîslerin kaynaklardan hızlı ve gelişmiş aramalarını yapabilmek için الباحث الحديث “el bâhisü’l hadîsî” sitesinin veri tabanından, Hadîslerin Türkçe karşılıklarında ise “Meridyen Hadîs ve Siyer Araştırmaları Merkezi” nin oluşturduğu internet sitesinin hadîs veri tabanı” portalından, faydalanılmıştır.

Hadîslerde geçen konular hakkında Temel İslâm Bilimleri alanında yazılmış Türkçe, Arapça eserler ve akademik makaleler de kaynakçamızın önemli bir bölümünü teşkil etmiştir.

Çalışmamızın özellikle ikinci bölümünde ele aldığımız konuların çok geniş bir yelpazede olması istifade edilen kaynakçanın sayısını ve çeşitliliğini artırmıştır. Özellikle bu bölümdeki konular araştırılırken Türk Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi’nin ilgili maddesi ve konuyla ilgili telif edilmiş kitap, akademik tez, makale, sempozyum vb. çalışmalar yararlandığımız yardımcı kaynaklar arasında yer almıştır.

I. BÖLÜM

1. SİZİN EN HAYIRLINIZ VE EN FAZİLETİ AMEL RİVÂYETLERİNİN KÜTÜB-İ TİS'A ÖZELİNDE TESPİTİ

1.1. Sizin En Hayırlınız Şeklinde Gelen Hadîslerin Tespiti

Hiz. Muhammed'in (s.a.v.) farklı ortam ve zamanlarda değişik lafızlarla ifade ettikleri "sizin en hayırlınız" şeklinde rivâyet edilen hadîslerin, Kütüb-i Tis'a hadîs kaynaklarında taraması yapılarak hangi hadîs kitâbında, hangi lafızlarla ve ne sayıda rivâyet edildikleri aşağıda tablo halinde şu şekilde gösterilmiştir.

Tablo 1. Hadîslerdeki Farklı Lafızların Kütüb-i Tis'a daki Dağılımı

SIRA NO	KELİMENİN HADİSTE GEÇTİĞİ ŞEKLİ	KÜTÜB-İ TİS'A DA Kİ RİVÂYET SAYILARI									
		خ	م	د	ت	ن	جه	دي	حم	ط	TOPLAM
1	خَيْرُكُمْ	5	1	2	5	1	2	3	11		30
2	خَيْرُكُمْ		1	1	3		3		5		13
3	إِنَّ خَيْرَكُمْ						1	1	4		6
4	إِنَّ خَيْرَكُمْ	3				1			2		6
5	فَإِنَّ مِنْ خَيْرِكُمْ	2	1						1		4
6	فَإِنَّ خَيْرَكُمْ	1	1		1						3
7	أَفْضَلُكُمْ	1					1				2
8	بِخَيْرِكُمْ								2		2
9	إِنَّ مِنْ خَيْرِكُمْ	1	1								2
10	إِنَّ مِنْ أَحَبِّكُمْ إِلَيَّ	1			1						2
11	فَخَيْرُكُمْ								1		1
12	مِنْ خَيْرِكُمْ								1		1
13	فَإِنَّ خَيْرَكُمْ								1		1
14	إِنَّ أَفْضَلَكُمْ	1									1
15	إِنَّ خَيْرَكُمْ							1			1
16	إِنَّ مِنْ خَيْرِكُمْ	1									1
17	فَإِنَّ خَيْرَ الْمُسْلِمِينَ					1					1
18	فَإِنَّ مِنْ خَيْرِ النَّاسِ	1									1
19	أَكْمَلُ الْمُؤْمِنِينَ			1							1
20	إِنَّ أَكْمَلَ الْمُؤْمِنِينَ				1						1
21	إِنَّ خَيْرَ النَّاسِ		1							1	2
22	فَإِنَّ خَيْرَ عِبَادِ اللَّهِ		1								1
23	مَنْ خَيْرُ الرِّجَالِ								1		1
24	أَيُّ النَّاسِ خَيْرٌ				1			1	5		7
25	أَيُّ النَّاسِ أَفْضَلُ								1		1
26	مَنْ خَيْرُ النَّاسِ								1		1
TOPLAM:		17	7	4	12	3	7	6	36	1	93

Sizin en hayırlınız şeklinde gelen hadîsler daha çok خَيْرُكُمْ ve خَيْرُكُمْ şeklinde rivâyet edilmiş olup söz konusu bu hadîslerin yirmi altı farklı lafızlarla toplam doksan üç rivâyet ile kaynaklarda yer aldığı tespit edilmiştir.

1.2. Hadîslerin Geçtiği Kaynaklar ve Sayıları

Hadîslerin hangi hadîs kitabında ve ne sayıda geçtiği aşağıda tablo halinde şu şekilde gösterilmiştir.

Tablo 2. Hadîslerin Geçtiği Kaynaklar ve Hadîs Sayıları

SIRA NO	KAYNAK ESERİN ADI	MÜELLİFİN ADI	HADİS SAYISI
1	الجامع الصحيح (<i>el-Câmiu's-Sahîh</i>)	Buhârî	17
2	الجامع الصحيح (<i>el-Câmiu's-Sahîh</i>)	Müslim	7
3	السنن (<i>es-Sünen</i>)	Ebû Dâvûd	4
4	جامع الترمذی <i>Câmi'u't-Tirmizî</i>	Tirmizî	12
5	السنن (<i>es-Sünen</i>)	Nesâî	3
6	السنن (<i>es-Sünen</i>)	İbn Mâce	7
7	السنن (<i>es-Sünen</i>)	Dârimî	6
8	المسند (<i>el-Müsned</i>)	Ahmed b. Hanbel	36
9	الموطأ (<i>el-Muvatta</i>)	Mâlik b. Enes	1
TOPLAM			93

Hadîslerin kaynaklarda ki dağılımının ve sayılarının tespit edilmiş olması söz konusu hadîsler hakkında topluca bilgi vermesinin yanısıra onların yorumlanmasında da önemli katkı sağlayacaktır. Sizin en hayırlınız şeklinde gelen hadîsler Ahmet b. Hanbel'in *el-Müsned*'inde, Sahih-i Buhârî'nin, *el-Câmi'u's-Sahîh*'i ile Tirmizî'nin *Câmi'u't-Tirmizî*'sinde, diğer sahih hadîs kitaplarına göre daha çok sayıda geçmektedir. Malik b. Enes'in *el-Muvatta*'sında ise bu kalıpta sadece bir hadîs rivâyet edilmiştir.

1.3. Sizin En Hayırlınız Şeklinde Gelen Hadîsler

Hadîslerde en hayırlınız olarak ifade edilen kimseler; güzel huylu olması, borcunu en güzel bir şekilde ödemesi, kadınlara ve ev halkına iyi davranması, Kur'ân'ı öğrenip ve öğretmesi, herkesin güvendiği bir kimse olması, Allah'ın hatırlandığı kimseler olması, din

konusunda kendisini ilgilendiren şeyi sorabilmesi, günaha girmemek şartıyla aşiretini savunması ve namazda saf düzenine dikkat etmesi gibi güzel amellerle tarifi edilmiştir.

Sizin en hayırlınız şeklinde rivâyet edilen hadîsler Kütüb-i Tis'a kaynaklarında genellikle dört, beş ve altı râvi sayısı ile rivâyet edilmiştir. Bu tür hadîslerde en çok rivâyette bulunan sahâbî ravilerin başında Ebû Hüreyre, Abdullah b. Amr, Abdullah b. Mesud, Osman b. Afvân, Hz. Aişe ve İmran b. Husayn'ın geldiği görülmektedir. Bu grupta ele aldığımız hadîsler genellikle ahlâka ait konuları ihtiva etmektedir. Değişik tariklerle gelen bu hadîslerin farklı lafızlarla rivâyet edilmesi bu türdeki hadîslerin çoğunun mana ile rivâyet edildiğini göstermektedir.

On iki başlık altında ele alınan ve her biri erdemli insan modeli sunan bu hadîslerin metin mana ve içeriği şu şekildedir.

1.3.1. Sizin En Hayırlınız, Huyu En Güzel Olanınızdır

حَدَّثَنَا حَفْصُ بْنُ عُمَرَ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ سُلَيْمَانَ سَمِعْتُ أَبَا وَائِلٍ سَمِعْتُ مَسْرُوقًا قَالَ قَالَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عَمْرٍو ح وَحَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ حَدَّثَنَا جَرِيرٌ عَنْ الْأَعْمَشِ عَنْ شَقِيقِ بْنِ سَلَمَةَ عَنْ مَسْرُوقٍ قَالَ دَخَلْنَا عَلَى عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو حِينَ قَدِمَ مَعَ مُعَاوِيَةَ إِلَى الْكُوفَةِ فَذَكَرَ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ لَمْ يَكُنْ فَاجِحًا وَلَا مُتَفَحِّشًا وَقَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِنَّ مِنْ أَخْيَرِكُمْ أَحْسَنَكُمْ خُلُقًا⁶

Bize Hafs b. Ömer, ona Şu'be (b. Haccac), ona Süleyman (b. Mihran), ona Ebû Vâil (Şakik b. Seleme), ona Mesruk (b. Ecda), ona da Abdullah b. Amr (T) Bize Kuteybe (b. Said), ona Cerir (b. Abdullah), ona el-A'meş (Süleyman b. Mihran), ona Şakik b. Seleme, ona Mesruk (b. Ecda) şöyle demiştir: Abdullah b. Amr, Muaviye b. Ebû Süfyan ile birlikte Kufe'ye geldiğinde yanına gittik. O, Rasûlullah'ı (s.a.v.) zikretti ve şöyle dedi: 'Rasûlullah (s.a.v.) taşkınlık yapan bir kimse değildi, hiç bir zaman da taşkınlık yapmadı.' Yine Abdullah b. Amr, Rasûlullah'ın (s.a.v.) şöyle dediğini rivâyet etmiştir: "Sizin en hayırlınız, huyu en güzel olanınızdır."

Güzel ahlâka vurgunun yapıldığı bu hadîsin sahâbî râvisi Abdullah b. Amr'dır ve senedin de altı râvi bulunmaktadır. Hadîs farklı tarik farklı metin ve lafızlar ile Abdullah b. Amr'dan rivâyet edildiği gibi Ebû Hüreyre tarafından da rivâyet edilmiştir. Rivâyet sayılarının ayrıntılı bir şekilde gösterildiği tabloda da belirtildiği gibi hadîslerde irab durumundan kaynaklanan bazı lafız farklılıklarının olduğu tespit edilmiştir. Bu anlamdaki hadîsler birçok rivâyetlerde "أَخْيَرُكُمْ, خَيْرُكُمْ, خَيْرُكُمْ" lafızları ile başlarken bazı tariklerde ise "إِنَّ

⁶ Buhârî, "Edeb", 38 (No. 6029).

”أَكْمَلُ الْمُؤْمِنِينَ إِيمَانًا“⁷ ”benim için en sevgiliniz“⁷ ve ”خَيْرُكُمْ إِسْلَامًا“⁸ İslâm bakımından sizin en hayırlınız” lafızları ile başlamıştır.⁹ Hadîsin bazı tariklerinde ”خُلُقًا“ kullanılırken bazılarında kelimenin ”أَخْلَاقًا“ çoğul şekli kullanılmıştır.¹⁰ Hadîslerde vurgulanan güzel ahlâk bazı hadîslerde ya tek başına verilmiş ya da ”خَيْرُكُمْ أَطْوَلُكُمْ أَعْمَارًا وَأَحْسَنُكُمْ أَخْلَاقًا“ sizin en hayırlınız ömrü uzun ve ahlâkı en güzel olanınızdır.”¹¹ Hadîsinde olduğu gibi bir başka güzel amel ile birlikte zikredilmiştir.

Tablo 3. Güzel Huylu Olmak

SIRA NO	KAYNAK ESERİN ADI	MÜELLİF	KİTÂB ADI	BÂB NO	CİLT NO	SAYFA NO	HADİS NO
1	<i>el-Câmi’u’s-Sahîh</i>	Buhârî	Kitâbu’l-menâkıb	23	-	-	3559
			Kitâbu’l-edeb	38	-	-	6035
			Kitâbu’l fadâil ve Ashâbi’n-Nebî	27	-	-	3759
2	<i>el-Câmi’u’s-Sahîh</i>	Müslim	Kitâbu’l fadâil	-	-	-	68
3	<i>Câmi’u’t Tirmizî</i>	Tirmizî	Kitâbu’r-radâ	11	-	-	1162
			Kitâbu’l-îmân	6	-	-	2612
			Kitâbu’l-birr ve’s-sıla	71	-	-	2018
				47	-	-	1975
4	<i>Sünen’i Ebî Dâvûd</i>	Ebû Dâvûd	Kitâbu’s-sünne	15	-	-	4682
5	<i>el-Müsned</i>	Ahmed b. Hanbel	-	-	11	49	6504
			-	-	11	418	6818
			-	-	14	418	8822
			-	-	15	129	9235
			-	-	16	94	10066
			-	-	16	170	10232
			-	-	16	173	10240
			-	-	16	114	10106

Hadîs Buhârî’nin *el-Câmi’u’s-Sahîh*’inde geçmektedir. Buhârî, farklı tariklerle 3 yerde aynı konudaki hadîsi kitabına almıştır. Söz konusu hadîse, Müslim 1, Tirmizî 4, Ebû Dâvûd 1, Ahmed b. Hanbel ise 8 defa farklı tariklerle eserlerinde yer vermişlerdir.

⁷ Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm el-Cu’fî el-Buhârî, *el-Câmi’u’s-Sahîh* nşr. Muhammed Züheyr b. Nasr (Beyrut: Dâru Tavki’n-Necât, 2001), “Kitâbu’l fadâil ve Ashâbi’n-Nebî”, 27 (No. 3759).

⁸ Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş’as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî, *Sünen’i Ebî Dâvûd*, nşr. Muhammed b. Salih er-Râcihi, (Riyad: Beytu’l-Efkâr ed-Düvliyye, 1998), “Kitâbu’s-Sünne”, 15 (No. 4682).

⁹ Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, nşr. Şuayb el-Arnaût, Adil Mürşid (Beyrut: Müessesetü’r-Risale, 1416/1995.), 16/94 (No. 10066).

¹⁰ Ebû’l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc Müslim, *el-Câmi’u’s-Sahîh*, nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Kahire: Dâru İhyâi’l Kütübi’l Arabiyye, 1412/1991), “Kitâbu’l fadâil ve Ashâbi’n-Nebî”, 68.

¹¹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 15/129 (No. 9235).

1.3.2. Sizin En Hayırlınız, Borcunu En Güzel Şekilde Ödeyeninizdir

حَدَّثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ عَنْ أَبِي سَلَمَةَ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ - قَالَ كَانَ لِرَجُلٍ عَلَى فَوْقَهَا . النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ سِنَّ مِنَ الْإِبِلِ فَجَاءَهُ بِتَقَاضَاهُ فَقَالَ « أَعْطُوهُ » . فَطَلَبُوا سِنَّهُ فَلَمْ يَجِدُوا لَهُ إِلَّا سِنًَّا فَقَالَ « أَعْطُوهُ » . فَقَالَ أَوْفَيْتَنِي أَوْفَى اللَّهُ بِكَ . قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ « إِنَّ خَيْرَكُمْ أَحْسَنُكُمْ قَضَاءً » .¹²

Bize Ebû Nuaym, ona Süfyan (es-Sevrî), ona Seleme, ona da Ebû Seleme Ona da Ebû Hüreyre'nin şöyle anlattığını nakletti: Bir adamın Nebî (s.a.v.) üzerinde muayyen yaşta bir deve alacağı vardı. Bir gün o adam alacağını istemek üzere Peygamber'e (s.a.v.) geldi. Rasûlullah (s.a.v.) orada bulunanlara hitaben “Bu adama devesini veriniz” buyurdu. Sahabiler onun devesi yaşında bir deve aradılar. Ancak onun devesinden daha değerli bir deve buldular. Bunun üzerine Peygamber (s.a.v.) “Bunu ona veriniz” buyurdu. Alacaklı adam “Sen bana alacağımı tam olarak verdin, Allah da sana bol versin” dedi. Bunun üzerine Nebî (s.a.v.) “Şüphesiz sizin en hayırlınız, borcunu en güzel şekilde ödeyeninizdir” buyurdu.

Alınan borcun en güzel bir şekilde ödenmesi gerektiğini vurgulayan bu hadîsin senedinde beş râvi bulunmaktadır. Hadîsin sahâbî râvisi Ebû Hüreyre dir. Tabloda gösterilen Kütüb-i Tis’a kitaplarında bu hadîs daha çok Ebû Hüreyre’nin rivâyetiyle geçmekle beraber Hz. Peygamber’in azatlı kölesi Ebû Râfi tarafından da rivâyet edilmiştir.¹³ Ayrıca bu hadîs bu kalıpta gelen rivâyetlerin *Muvatta* da geçen tek hadîsidir. Bu anlamdaki hadîsler birçok rivâyetlerde “فَإِنَّ مِنْ خَيْرِ الْمُسْلِمِينَ, فَإِنَّ مِنْ خَيْرِ النَّاسِ ” “إِنَّ خَيْرَكُمْ, فَإِنَّ مِنْ خَيْرِكُمْ, خَيْرُكُمْ” rivâyetlerde başlarken nadiren “فَإِنَّ خَيْرَ عِبَادِ اللَّهِ”,¹⁴ “أَفْضَلُكُمْ”¹⁵ lafızlarıyla da başlamıştır.

Tablo 4. Borcun En Güzel Bir Şekilde Ödenmesi

SIRA NO	KAYNAK ESERİN ADI	MÜELLİF	KİTÂB ADI	BÂB NO	CİLT NO	SAYFA NO	HADİS NO
1	<i>el-Câmi 'u 's-Sahîh</i>	Buhârî	Kitâbu'l-vekâlet	6	-	-	2306
			Kitâbu'l-istigrâz	4	-	-	2390
				6	-	-	2392
				7	-	-	2393
			Kitâbu'l-hibeti ve fadlihâ ve 't-tahrîd aleyhâ	23	-	-	2606
				25	-	-	2609
2	<i>el-Câmi 'u 's-Sahîh</i>	Müslim	Kitâbu'l- musâkât	-	-	-	118,119, 120,121
3	<i>Sünen-i Nesâî</i>	Nesâî	Kitâbu'l- buyû	64	-	-	4617, 4619

¹² Buhârî, “Vekâlet”, 5 (No. 2305).

¹³ Müslim, “Musâkât”, 118.

¹⁴ Buhârî, “Kitâbu'l-hibeti ve fadlihâ ve 't-tahrîd aleyhâ”, 25 (No. 2609).

¹⁵ Müslim, “Musâkât”, 119.

4	<i>Câmi 'u't Tirmizî</i>	Tirmizî	Kitâbu'l- buyû	73	-	-	1316, 1317
5	<i>Sünen-i İbn-i Mâce</i>	İbn-i Mâce	Kitâbu's-sadakât	16	-	-	2423
6	<i>el-Müsned</i>	Ahmed b. Hanbel	-	-	14	475	8897
			-	-	15	228	9390
			-	-	15	543	9880
			-	-	15	52	9106
			-	-	16	143	10170
			-	-	16	356	10609
7	<i>el- Muvatta</i>	Mâlik b. Enes	Kitâb'ul-buyû	-	-	-	2506

Hadîs Buhârî'nin *el-Câmi 'u's-Sahîh*'inde geçmektedir. Buhârî, farklı tariklerle 6 yerde aynı hadîsi kitabına almıştır. Söz konusu hadîse, Müslim 5, Tirmizî 2, Nesâî 2, İbn-i Mâce 1, Mâlik b. Enes 1, Ahmed b. Hanbel ise 6 defa farklı tariklerle eserlerinde yer vermişlerdir.

1.3.3. Sizin En Hayırlınız, Kadınlarına İyi Davrananlarıdır

حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ حَدَّثَنَا عَبْدُ بَنِي سُلَيْمَانَ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَمْرِو حَدَّثَنَا أَبُو سَلَمَةَ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ « أَكْمَلُ الْمُؤْمِنِينَ إِيمَانًا أَحْسَنُهُمْ خُلُقًا وَخَيْرُكُمْ خَيْرُكُمْ لِنِسَائِهِمْ خُلُقًا ».¹⁶

Bize Ebû Küreyb, ona Abde b. Süleyman, ona Muhammed b. Amr, ona Ebû Seleme, ona da Ebû Hüreyre Rasûlullah'ın (s.a.v.) şöyle buyurduğunu nakletti: “Mü'minlerin iman bakımından en mükemmeli, ahlâkı en güzel olanıdır ve en hayırlınız, hanımlarına karşı ahlâkı en güzel olanınızdır.(kadınlarına iyi davrananlarıdır.)

Kadınlara iyi davranılmasının vurgulandığı bu hadîsin senedinde beş râvi bulunmaktadır.Hadîsin sahâbî râvisi Ebû Hüreyre dir. Aynı hadîs İbn-i Mâce'nin *es-Sünen*'in de Abdullah b. Amr tarafından da rivâyet edilmiştir.¹⁷ Allah Rasûlü birçok hadîsinde aile bireyleri için ‘لأهلئ’ ifadesini kullanırken burada “نساء” kadın ifadesini kullanmıştır. Bu nedenle bu şekilde gelen rivâyetler iki ayrı başlık altında ele alınarak incelenmiştir.

Tablo 5. Kadınlara İyi Davranmak

SIRA NO	KAYNAK ESERİN ADI	MÜELLİF	KİTÂB ADI	BÂB NO	CİLT NO	SAYFA NO	HADİS NO
1	<i>Sünen-i İbn-i Mâce</i>	İbn-i Mâce	Kitâbu'n nikâh	50	-	-	1978

¹⁶ Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre (Yezîd) et-Tirmizî, *Câmi 'u't-Tirmizî*. nşr. Muhammed b. Salih er-Râcihi (Riyad: Beytü'l-Efkâr ed - Devliyye, 1998), "Radâ", 11 (No. 1162).

¹⁷ Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvînî, *Sünen-i İbn-i Mâce*, nşr. Muhammed b. Salih er-Râcihi, (Riyad: Beytü'l-Efkâr ed-Devliyye, 1998), "Nikâh", 50 (No. 1978).

Söz konusu bu hadîse Tirmizî ve İbn-i Mace birer defa farklı tariklerle eserlerinde yer vermişlerdir.

1.3.4. Sizin En Hayırlınız Ailesine En İyi Davrananlarıdır

حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرِ بْنُ خَلْفٍ وَمُحَمَّدُ بْنُ يَحْيَى قَالَا حَدَّثَنَا أَبُو عَاصِمٍ عَنْ جَعْفَرِ بْنِ يَحْيَى بْنِ تَوْبَانَ عَنْ عَمِّهِ عُمَارَةَ بْنِ تَوْبَانَ عَنْ عَطَاءٍ عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ « خَيْرُكُمْ خَيْرُكُمْ لِأَهْلِهِ وَأَنَا خَيْرُكُمْ لِأَهْلِي »¹⁸

Bize Ebû Bişr Bekir b. Halef ve Muhammed b. Yahya (ez-Zührlî), her ikisine Ebû Asım (Dahhak b. Mahled), ona Cafer b. Yahya b. Sevban, ona amcası Umare b. Sevban, ona Ata (b. Ebû Rabah), ona da İbn Abbas, Hz. Peygamber'in (s.a.v) şöyle buyurduğunu nakletmiştir: "Sizin en hayırlınız ailesine karşı en hayırlı olanınızdır. Ben aileme karşı en hayırlı olanıyım."

Ev halkına iyi davranılmasının vurgulandığı hadîsin senedinde altı râvi bulunmaktadır. Hadîsin sahâbî râvisi İbn-i Abbas'tır. Aynı hadîs Tirmizî'nin *Câmi'u't-Tirmizî*'sinde ve Dârimî'nin *es-Sünen*'inde Hz. Âişe tarafından da rivâyet edilmiştir. Hadîs genellikle "خَيْرُكُمْ خَيْرُكُمْ لِأَهْلِهِ" kalıbıyla rivâyet edilirken Tirmizî'nin *Câmi'u't-Tirmizî*'sinde "إِنْ أَكْمَلَ الْمُؤْمِنِينَ إِيمَانًا أَحْسَنَهُمْ خُلُقًا وَالْطَفَهُمْ بِأَهْلِهِ" şeklinde güzel ahlâkı öven hadîsle birlikte zikredilmiştir. Tirmizî'nin *Câmi'u't-Tirmizî* 'sinde ve Dârimî'nin *es-Sünen*'inde "خيركم خيركم لأهله وأنا خيركم لأهلي وإذا مات صاحبكم فدعوه"²⁰ geçen rivâyetlerde aile halkına iyi davranılması emredildikten sonra dost ve arkadaşına dua edilmesi de istenmektedir. Her iki hadîste Hz. Âişe tarafından rivâyet edilmiştir. Allah Rasûlü'nün 'Cevâmi'ul Kelim' sahibi olmasının bir örneğini bu hadîste de görmekteyiz. Zira hem en hayırlı olanın ailesine karşı iyi davrananlar olduğu vurgulanmış hemde bu vasfa haiz en hayırlı eşin Kur'ân ahlâkıyla donanmış bir Rasûl olarak kendisi olduğunu vurgulamıştır.

Tablo 6. Aile Halkına İyi Davranmak

SIRA NO	KAYNAK ESERİN ADI	MÜELLİF	KİTÂB ADI	BÂB NO	CİLT NO	SAYFA NO	HADİS NO
1	<i>Câmi'u't-Tirmizî</i>	Tirmizî	Kitâbu'l- menâkib	63	-	-	3895
			Kitâbu'l-îmân	6	-	-	2612
2	<i>Sünen-i Dârimî</i>	Dârimî	Kitâbu'n-nikâh	55	-	-	2306

¹⁸ İbn-i Mâce, "Nikâh", 50 (No. 1977).

¹⁹ Tirmizî, "Îmân", 6 (No. 2612).

²⁰ Muhammed Abdullah b. Abdurrahmân b. el-Fazl ed-Dârimî, *Sünen-i Dârimî*, nşr. Hüseyin Selîm Esed ed-Dârânî (Beyrut: Dâr'ul-Muğnî lin Neşri ve't Tevzi, 1421/2000), "Nikâh", 55 (No. 2306).

Hadîs, İbn-i Mace'nin *es-Sünen*'inde geçmektedir. Aynı Hadîs Tirmizî'nin *Câmi 'u't-Tirmizî*'sinde farklı kitâb adlarıyla 2 defa, Dârimî'nin *es-Sünen*'inde ise 1 defa yer almıştır.

1.3.5. Sizin En Hayırlınız, Kur'ân-ı Öğrenen ve Öğretendir

حَدَّثَنَا حَفْصُ بْنُ عُمَرَ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ عَلْقَمَةَ بْنِ مَرْثَدٍ عَنْ سَعْدِ بْنِ عُبَيْدَةَ عَنْ أَبِي عَبْدِ الرَّحْمَنِ عَنْ عُثْمَانَ عَنْ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ « خَيْرُكُمْ مَنْ تَعَلَّمَ الْقُرْآنَ وَعَلَّمَهُ »²¹

Bize Hafs b. Ömer, ona Şu'be, ona Alkame b. Mersed, ona Sa'd b. Ubeyde, ona Ebû Abdurrahman, ona da Hz. Osman Rasûl-i Ekrem'den (s.a.v.) şöyle rivâyet etmiştir: "Sizin en hayırlınız Kur'ân-ı öğrenen ve öğretenlerinizdir."

Kur'ân'ın öğrenilmesinin ve öğretilmesinin faziletine vurgu yapılan bu hadîsin senedin de altı râvi bulunmaktadır. Hadîsin sahâbî râvisi Osman b. Afvan'dır. Tirmizî'nin *Câmi 'u't-Tirmizî*'sinde ve Dârimî'nin *es-Sünen*'inde bir başka tarikte hadîsin sahâbî râvisi Ali b. Ebî Tâlib²² iken İbn-i Mace'nin *es-Sünen*'inde ise Sa'd b. Ebî Vakkas'tır.²³

Dârimî ve İbn-i Mâce'nin *es-Sünen*'lerinde, Ahmet b. Hanbel'in *el-Müsned*'inde ve Buhârî'nin *el-Câmi 'u's-Sahîh*'inde geçen rivâyetlerde hadîsin devamı hakkında şöyle bir açıklama söz konusudur. "...Osman'dan Peygamber (s.a.v.): "Sizin en hayırlınız Kur'ân'ı öğrenen ve öğretendir" buyurdu. Hadîsin râvisi Sa'd ibn Ubeyde şöyle dedi: Ebû Abdurrahmân es-Sulemî, Osman ibn Affân'ın halifeliği zamanından Haccâc ibn Yûsuf es-Sakafî zamanı oluncaya kadar insanları okuttu. Ebû Abdurrahmân es-Sulemî: İşte Kur'ân'ı öğrenen ve öğretenin efdaliyeti hakkında Osman'ın Peygamber'den rivâyet ettiği bu hadîstir ki, beni şu Kur'ân okutma makamına oturtmuştur, dedi."²⁴ İbn-i Mâce'nin *es-Sünen*'inde ve Tirmizî'nin *Câmi 'u't-Tirmizî*'sinde hadîsin metninde خَيْرُكُمْ أَوْ أَفْضَلُكُمْ (sizin en hayırlınız veyahut sizin en faziletliniz şeklinde. وعلمه من تعلم القرآن و علمه خَيْرُكُمْ أَوْ أَفْضَلُكُمْ²⁵ ihtilâflı lafızlarla rivâyet edildiği gibi aynı hadîs Dârimî'nin *es-Sünen*'inde علم القرآن و علم القرآن ve خياركم من تعلم القرآن و علم القرآن şeklinde lafız farklılıkları ile rivâyet edilmiştir.

Tablo 7. Kur'ânı Öğrenmek ve Öğretmek

SIRA NO	KAYNAK ESERİN ADI	MÜELLİF	KİTÂB ADI	BÂB NO	CİLT NO	SAYFA NO	HADİS NO
1	<i>el-Câmi 'u's-Sahîh</i>	Buhârî	Kitâbu fezâil'il-Kurân	21	-	-	5027, 5028

²¹ Ebû Dâvûd, "Vitr", 14 (No. 1452).

²² Tirmizî, "Fezâilü' Kur'an", 15 (No. 2909).

²³ İbni Mâce, "Mukaddime", 16 (No. 213).

²⁴ Buhârî, "Fezâilü Kur'ân", 21 (No. 5027).

²⁵ Tirmizî, "Fezâilü' Kur'ân", 15 (No. 2908).

2	<i>Câmi'u't Tirmizî</i>	Tirmizî	Kitâbu fezâilü'l-Kur'ân	15	-	-	2907
				15	-	-	2908, 2909
3	<i>Sünen-i ibn-i Mâce</i>	İbn-i Mâce	Mukaddime	16	-	-	211,212, 213
4	<i>Sünen-i Dârimî</i>	Dârimî	Kitâbu fezâil'il-Kurân	2	-	-	3380, 3381, 3382
6	<i>el-Müsned</i>	Ahmed b. Hanbel	-	-	1	471	412
					1	530	500

Hadîs Ebû Davûd'un *es-Sünen*'inde geçmektedir. Söz konusu hadîse, Buhârî 2, Tirmizî 3, İbn-i Mâce 3, Dârimî 3, Ahmed b. Hanbel ise 2 defa farklı tariklerle eserlerinde yer vermişlerdir. Kur'ân ilmînin öğrenilip ve öğretilmesini en veciz bir şekilde anlatan bu hadîs Müslim ve İmam-ı Mâlik'in dışında Kütüb-i Tis'a'nın tüm müellifleri tarafından farklı tarik ve izahatlarla eserlerinde yer verilmiştir.

1.3.6. Sizin En Hayırlınız Benim Yaşadığım Çağda Yaşayanlarıdır

أَخْبَرَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ الْأَعْلَى قَالَ حَدَّثَنَا خَالِدٌ قَالَ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ أَبِي جَمْرَةَ عَنْ زَهْدَمٍ قَالَ سَمِعْتُ عِمْرَانَ بْنَ حُصَيْنٍ يَذْكُرُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ « خَيْرُكُمْ قَرْنِي ثُمَّ الَّذِينَ يَلُونَهُمْ ثُمَّ الَّذِينَ يَلُونَهُمْ ثُمَّ الَّذِينَ يَلُونَهُمْ ». فَلَا أَدْرِي أَذَكَرَ مَرَّتَيْنِ بَعْدَهُ أَوْ ثَلَاثًا ثُمَّ ذَكَرَ قَوْمًا يَحُونُونَ وَلَا يُؤْتَمِنُونَ وَيَشْهَدُونَ وَلَا يُسْتَشْهَدُونَ وَيَنْذِرُونَ وَلَا يُؤْفُونَ وَيَطْهَرُونَ فِيهِمُ السَّمَنُ . قَالَ أَبُو عَبْدِ الرَّحْمَنِ هَذَا نَصْرُ بْنُ عِمْرَانَ أَبُو جَمْرَةَ²⁶

Bize Muhammed b. Abdüla'la (Muhammed b. Abdülaziz b. Ebû Reca), ona Halid (b. Haris b. Selim b. Süleyman), ona Şu'be (b. Hacca el-Atekî), ona Ebû Cemre (Nasr b. İmran b. Asım b. Vasi), ona Zehdem (b. Mudarrib), ona da İmran b. Husayn'ın rivâyet ettiğine göre Rasûlullah (s.a.v) şöyle buyurmuştur: "Sizin en hayırlınız benim yaşadığım çağda yaşayanlarıdır, sonra bunlardan sonra gelenler sonra da bunlardan sonra gelenlerdir." Rasûlullah'ın (s.a.v) kendisinden sonra iki asır mı yoksa üç asır mı saydığını bilemiyorum. Daha sona Rasûlullah (s.a.v) ihanet eden, kendilerine güvenilmeyen, şahitlik yapmaları istenmediği halde şahitlik yapan verdikleri sözleri yerine getirmeyen ve içlerinde şişmanlık baş gösteren bir kavimden söz etti. Ebû Abdurrahman (en-Nesâî) Nasr b. Umran'ın (senette geçen) Ebû Cemre isimli kişi olduğunu söylemiştir.

Hz. Peygamberin sahabesine ve ondan sonra gelenlerin faziletine vurgunun yapıldığı hadîsin senedinde altı râvi bulunmaktadır. Hadîsin sahâbî râvisi İmran b. Husayn dir. Hadîs iki bölümden meydana gelmektedir. Baş kısmı çalışmamıza esas teşkil eden bölümü oluşturmaktadır. Hadîsin yer aldığı tüm kaynaklarda sened zincirinin başında İmran b.

²⁶ Ebû Abdurrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî en-Nesâî, *Sünen-i Nesâî*, nşr. Muhammed b. Salih er-Râcihi, (Riyad: Beytu'l-Efkâr ed-Devliyye, 1998), "Kitâb'ul İmân ve'n-Nuzûr", 29, (No. 3809.)

Husayn yer almaktadır. Rivâyetlerin hiçbirinde birkaç küçük farklılıklarının yanında önemli lafız ve mana farklılıklarına rastlanılmamıştır. Müslim'in *el-Câmi'u's-Sahîh*'inde ve Ahmet b. Hanbel'in *el-Müsned*'inde hadîs bazen “خَيْرُكُمْ” lafzıyla başlarken bazen de “إِنْ خَيْرُكُمْ”²⁷ lafzıyla başlamaktadır.

Tablo 8. En Hayırlı Nesil

SIRA NO	KAYNAK ESERİN ADI	MÜELLİF	KİTÂB ADI	BÂB NO	CİLT NO	SAYFA NO	HADİS NO
1	<i>el-Câmi'u's-Sahîh</i>	Buhârî	Kitâbu's-şehâdât	9	-	-	2651
			Kitâbu'r-rikâk	7	-	-	6428
			Kitâbu'l-îmân ve'n-nuzûr	27	-	-	6695
2	<i>el-Câmi'u's-Sahîh</i>	Müslim	Kitâbu fazâilü's-sahâbe	-	-	-	214
3	<i>el-Müsned</i>	Ahmed b. Hanbel	-	-	7	235	4173
			-	-	15	185	9318
			-	-	16	158	10211
			-	-	33	70	19835
			-	-	33	71	19836
			-	-	33	138	19906

Hadîs Nesâî'nin *es-Sünen*'inde geçmektedir. Söz konusu hadîse, Buhârî 3, Müslim 1, Nesâî 1, Ahmed b. Hanbel ise 6 defa farklı tariklerle eserlerinde yer vermişlerdir.

1.3.7. Sizin En Hayırlınız İyiliği Umulan ve Kötülüğünden Emin Olunuzdur

حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ مُحَمَّدٍ عَنِ الْعَلَاءِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَقَفَ عَلَى أَنَسٍ جُلُوسٍ فَقَالَ : « أَلَا أُخْبِرُكُمْ بِخَيْرِكُمْ مِنْ شَرِّكُمْ ؟ » . قَالَ : فَسَكَتُوا فَقَالَ ذَلِكَ ثَلَاثَ مَرَّاتٍ فَقَالَ رَجُلٌ : بَلَى يَا رَسُولَ اللَّهِ أَخْبِرْنَا بِخَيْرِنَا مِنْ شَرِّنَا . قَالَ : « خَيْرُكُمْ مَنْ يُرْجَى خَيْرُهُ وَيُؤْمَنُ شَرُّهُ وَشَرُّكُمْ مَنْ لَا يُرْجَى خَيْرُهُ وَلَا يُؤْمَنُ شَرُّهُ » .²⁸

Bize Kuteybe, ona Abdu'l-Azîz b. Muhammed, ona Âlâ b. Abdirrahman, o babasından, oda Ebû Hüreyre (r.a.)'den rivâyet ettiğine göre, Rasûlullah (s.a.v.) oturmakta olan bazı kimselerin başında durdu ve şöyle buyurdu: Dikkatlice dinleyin sizin iyilerinizi kötülerinizden ayırıp size bildireyim mi? Herkes sustu Rasûlullah (s.a.v.), bu sözü üç kere tekrarladı. Bir adam evet ey Allah'ın Rasûlü! Bizim hayırlı ve şerli olanlarımızı bize bildir dedi. Bunun üzerine Rasûlullah (s.a.v.) şöyle buyurdu: “İyi olanınız iyiliği umulan ve kötülüğünden emin olunan kişidir. Kötü olanınız da iyiliği umulmayan ve kötülüğünden de emin olunmayan kişidir.”

²⁷ Müslim, “Fazâilü's-sahâbe”, 214.

²⁸ Tirmizî, “Fiten”, 76 (No. 2263).

Müslümanın emin ve güvenilir olma özelliğine vurgunun yapıldığı hadîsin senedinde beş râvi bulunmaktadır. Hadîsin sahâbî râvisi Ebû Hüreyre dir. Hadîs tüm tariklerinde aynı sahabe tarafından aynı lafızlarla rivâyet edilmiştir. Aynı hadîsin son iki râvisi Tirmizî'nin *Câmi 'u't-Tirmizî*'sinde geçen rivâyetle, Ahmet b. Hanbel'in *el-Müsned*'inin bir tarikiyle benzerlik gösterirken²⁹ bir başka tarikte farklı ravilerle nakledilmiştir.³⁰

Tablo 9. İyiliği Umulan ve Kötülüğünden Emin Olmak

SIRA NO	KAYNAK ESERİN ADI	MÜELLİF	KİTÂB ADI	BÂB NO	CİLT NO	SAYFA NO	HADİS NO
1	<i>el-Müsned</i>	Ahmed b.Hanbel	-	-	14	410	8812
			-	-	14	492	8920

Bu hadîs Tirmizî'nin *Câmi 'u't-Tirmizî*'sinde geçmektedir. Söz konusu hadîsi, Tirmizî'den başka Ahmed b. Hanbel 2 defa farklı tariklerle *el-Müsned*'inde zikretmiştir.

1.3.8. Sizin En Hayırlınız Ömrü Uzun ve Ameli En Güzel Olanınızdır

حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي عَدِيٍّ عَنْ ابْنِ إِسْحَاقَ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ إِبْرَاهِيمَ عَنْ أَبِي سَلَمَةَ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَلَا أَنْبِئُكُمْ بِخَيْرِكُمْ قَالُوا نَعَمْ يَا رَسُولَ اللَّهِ قَالَ "خَيْرُكُمْ أَطْوَلُكُمْ أَعْمَارًا وَأَحْسَنُكُمْ أَعْمَالًا" قَالَ أَبُو عَبْدِ الرَّحْمَنِ سَأَلْتُ أَبِي عَنِ الْعَلَاءِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ عَنْ أَبِيهِ وَسُهَيْلٍ عَنْ أَبِيهِ فَقَالَ لَمْ أَسْمَعْ أَحَدًا ذَكَرَ الْعَلَاءَ إِلَّا بِخَيْرٍ وَقَدْ أَمَّا صَالِحٌ عَلَى الْعَلَاءِ.³¹

Bize İbni Ebi Adıy, ona ibni İshâk, ona Muhammed b. İbrahim, ona Ebî Seleme, oda Ebû Hüreyre'nin, Hz. Peygamber'den (s.a.v.) şöyle rivâyet ettiğini söyledi: Rasûlullah "Size en hayırlılarınızı haber vereyim mi? diye sorduğunda, insanlar 'Olur', ey Allah'ın Elçisi, dediler. Bunun üzerine şöyle buyurdu: "Sizin en hayırlılarınız, ömrü en uzun ve ameli en güzel olanlarıdır." Ebû Abdurrahman dedi ki: babama Âlâ b. Abdurrahmandan, onun babasından ve onun babası Süheylden sordum o Şöyle dedi: Alâ'dan hayır sözden başka bir söz işitmedim Ebâ Salih Alâ'dan öne geçti."

Güzel ve hayırlı amele vurgunun yapıldığı bu hadîsin senedinde beş râvi bulunmaktadır. Hadîsin sahâbî râvisi Ebû Hüreyre dir. Hadîs Tirmizî'nin *Câmi 'u't-Tirmizî*'sinde ve Dârimî'nin *es-Sünen*'inde Hz. Ebûbekir den oğlu Abdurrahman kanalıyla da şu farklı lafızla rivâyet edilmiştir. "من طال عمره وحسن عمله"³² her ikisinde de mana aynıdır. Ahmet b. Hanbel *el-Müsned*'inde söz konusu hadîsi "من طال عمره وحسن عمله" şeklinde birçok tarikiyle yer vermiştir. Diğer rivâyetlerden farklı olarak hadîsin sonunda "قِيلَ يَا رَسُولَ اللَّهِ أَيُّ النَّاسِ شَرٌّ قَالَ "

²⁹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 14/492 (No. 8920).

³⁰ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 14/410 (No. 8812).

³¹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 12/146 (No. 7212).

³² Tirmizî, "Zühd", 22 (No. 2330).

...Yâ Rasûlullah hangi insan şerlidir? Denildi; Hz. Peygamber de ‘Ömrü uzun ve ameli kötü olandır...’buyurdu.”³³ İfadesi yer almaktadır. Ahmet b. Hanbel *el-Müsned*’inde Abdullah b. Büsr’den nakledilen başka bir tarikte ise hadîsin son kısmında şu farklı lafızlar yer almıştır:

يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنَّ شَرَّ أَعْيَانِ الْإِسْلَامِ قَدْ كَثُرَتْ عَلَيَّ فَمُرْنِي بِأَمْرٍ أَتَنَبَّأُ بِهِ فَقَالَ لَا يَزَالُ لِسَانُكَ رَطْبًا بِذِكْرِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ.³⁴

"Ya Rasûlallah, İslâm'ın hükümleri bana ağır geldi, bana tasdik edebileceğim bir şey emret dedi. Allah Rasûlü;"Dilin, Cenab-ı Hakk'ın zikrinden ıslak kaldı." dedi.

Tablo 10. Ömrü Uzun ve Ameli Güzel Olmak

SIRA NO	KAYNAK ESERİN ADI	MÜELLİF	KİTÂB ADI	BÂB NO	CİLT NO	SAYFA NO	HADİS NO
1	<i>Sünen-i Dârimî</i>	Dârimî	Kitâbu'r-rikâk	30	-	-	2784
2	<i>Câmi'u't Tirmizî</i>	Tirmizî	Kitâbu'z-zühd	22	-	-	2330
3	<i>el-Müsned</i>	Ahmed b.Hanbel	-	-	15	129	9235
			-	-	29	226	17680
			-	-	29	240	17698
			-	-	34	58	20415
			-	-	34	93	20443
			-	-	34	124	20480
			-	-	34	124	20481
			-	-	34	131	20491
			-	-	34	142	20504

Hadîs Ahmed b. Hanbel ‘in *el-Müsned*’inde geçmektedir. Söz konusu hadîse, Dârimî 1, Tirmizî 1, Ahmed b. Hanbel 9 defa farklı tariklerle eserlerinde yer vermişlerdir.

1.3.9. Sizin En Hayırlılarınız Görüldüklerinde Allah'ın Hatırlandığı Kimselerdir.

حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَاصِمٍ قَالَ أَخْبَرَنِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عُثْمَانَ بْنِ خُنَيْمٍ عَنْ شَهْرِ بْنِ حَوْشَبٍ عَنْ أَسْمَاءَ بِنْتِ يَزِيدَ الْأَنْصَارِيَّةِ قَالَتْ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَلَا أُخْبِرُكُمْ بِخَيْرِكُمْ قَالُوا بَلَى قَالَ فَخَيْرُكُمْ الَّذِينَ إِذَا رُؤُوا ذُكِرَ اللَّهُ تَعَالَى أَلَا أُخْبِرُكُمْ بِشَرِّارِكُمْ قَالُوا بَلَى قَالَ فَشَرِّارُكُمْ الْمُفْسِدُونَ بَيْنَ الْأَجَبَةِ الْمَشَاءُونَ بِالنَّمِيمَةِ الْبَاغُونَ الْبُرَاءَ الْعَنَتَ³⁵

Bize Ali b. Asım, ona Abdullah b. Osman b.Huseym, onada Şehr b. Havşeb, onada Esma bnt.Yezîd el-Ensariyye’nin haber ettiğine göre Rasûlullah (s.a.v.) şöyle dedi. "Size en hayırlılarınızı haber vereyim mi? onlarda 'Olur', ey Allah'ın Elçisi, dediler. "Ümmetimin en hayırlıları, görüldüklerinde Allah hatırlanan kimselerdir. En şerlileri ise, söz götürüp getiren, birbirini seven insanların arasını açan, suçsuz ve masumlara sıkıntı vermeyi meslek edinen kimselerdir."

³³ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 34/124 (No. 2481).

³⁴ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 29/240 (No. 17698).

³⁵ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 45/576 (No. 27601).

Sâlih bir Müsülümana vurgunun yapıldığı bu hadîsin senesinde dört râvi bulunmaktadır. Hadîsin sahâbî râvisi Esmâ bnt. Yezîd el-Ensariyye dir. Ahmed b. Hanbel ‘in *el-Müsned*’inde iki defa geçen bu hadîsin diğer tarikinde de aynı sahâbî tarafından aynı mana ve lafızlarla rivâyet edilmiştir. İbn-i Mâce’nin *es-Sünen*’inde ise aynı sahâbî râvi tarafından rivâyet edilmekle beraber hadîsin metin bölümü “أُنْبِئُكُمْ بِخِيَارِكُمْ”³⁶ şeklinde başlamaktadır. Ayrıca bu hadîsin devamında zikredilen “En şerlileri...” bölümü İbn-i Mâce’nin *es-Sünen*’inde yer almamıştır.

Tablo 11. Görüldüğünde Allah’ı Hatırlatan Kimseler Olmak

SIR A NO	KAYNAK ESERİN ADI	MÜELLİF	KİTÂB ADI	BÂB NO	CİLT NO	SAYFA NO	HADİS NO
1	<i>Sünen-i İbn-i Mâce</i>	İbn-i Mâce	Kitâb’ü-zühd	4	-	-	4119
2	<i>el-Müsned</i>	Ahmed b.Hanbel	-	-	45	575	27599

Söz konusu hadîse, İbn-i Mâce 1, Ahmed b. Hanbel ise 2 defa farklı tariklerle eserlerinde yer vermişlerdir.

1.3.10. Sizin En Hayırlınız, Kendisini İlgilendiren Şeyi Soranınızdır

أَخْبَرَنَا مُحَمَّدُ بْنُ كَثِيرٍ عَنِ الْأَوْزَاعِيِّ عَنْ إِسْحَاقَ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي طَلْحَةَ عَنْ أَنَسٍ قَالَ : دَخَلْتُ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ -صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ- أُمُّ سُلَيْمٍ وَعِنْدَهُ أُمُّ سَلَمَةَ فَقَالَتْ : الْمَرْأَةُ تَرَى فِي مَنَامِهَا مَا يَرَى الرَّجُلُ؟ فَقَالَتْ أُمُّ سَلَمَةَ : تَرَبَّتْ يَدَاكِ يَا أُمُّ سُلَيْمٍ ، فَصَنَحْتَ النِّسَاءَ . فَقَالَ النَّبِيُّ -صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ- مُنْتَصِرًا لَأُمِّ سُلَيْمٍ : « بَلْ أَنْتِ تَرَبَّتْ يَدَاكِ ، إِنَّ خَيْرَكُنَّ الَّتِي تَسْأَلُ عَمَّا يَغْنِيهَا ، إِذَا رَأَتْ الْمَاءَ فَلَتَغْتَسِلَ » . قَالَتْ أُمُّ سَلَمَةَ : وَلِلنِّسَاءِ مَاءٌ؟ قَالَ : نَعَمْ ، فَأَنَّى يُسْبِهُنَّ الْوَلَدُ؟ إِنَّمَا هُنَّ شَفَاقُ الرَّجَالِ.³⁷

Bize Muhammed b. Kesîr, el-Evzâ’î’den, (O) İshak b. Abdillâh b. Ebû Talha’dan, (O da) Enes’ten (naklen) haber verdi .(ki, Enes) şöyle dedi: Rasûlullah’ın (s.a.v.) huzuruna, yanında Ümmü Seleme var iken Ümmü Süleym girmiş ve şöyle demişti:

"Kadın, rüyasında, erkeğin gördüğü şeyi görür. (Bunun hakkında ne buyurursunuz?)" Bunun üzerine Ümmü Seleme, "Allah iyiliğini versin, Ümmü Süleym! Kadınları rezil rüsvay ettin!" demişti de Hz. Peygamber -sallallahu aleyhi ve sellem-, Ümmü Süleym’e arka çıkarak şöyle buyurmuştu: "Bilakis Allah senin iyiliğini versin! Şüphe yok ki sizin en hayırlınız, kendisini ilgilendiren şeyi sorandır. (Kadın uyandığında elbisesinde veya avret yerinde) o suyu (yani meniye) görürse gusûl yapsın!" (O zaman) Ümmü Süleym şöyle demişti:

³⁶ İbn-i Mâce, “Zühd”, 4 (No. 4119).

³⁷ Dârimî, “Tahâret”, 76 (No.791).

"Kadınların da suyu (yani menisi) var mı, ya Rasûlullah?" "Evet" buyurdu, "ya çocuk onlara nereden benzer? Onlar (yani kadınlar) erkeklerin sadece benzerleridirler.

Müslüman'ın dinini öğrenme konusunda gayretli olmasına vurgunun yapıldığı hadîsin senedinde üç râvi bulunmaktadır. Hadîsin sahâbî râvisi Enes b. Malik'tir. Söz konusu hadîs Kütüb-i Tis'a içinde sadece Darimi'nin *es-Sünen*'inde geçmektedir.

1.3.11. Sizin En Hayırlınız, Günaha Girmemek Şartıyla Aşiretini Savunanınızdır

حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ عَمْرٍو بْنِ السَّرْحِ حَدَّثَنَا أَيُّوبُ بْنُ سُوَيْدٍ عَنْ أَسَامَةَ بْنِ زَيْدٍ أَنَّهُ سَمِعَ سَعِيدَ بْنِ الْمُسَيَّبِ يُحَدِّثُ عَنْ سُرَّاقَةَ بْنِ مَالِكِ بْنِ جُعْشُمٍ الْمُذَلِّجِيِّ قَالَ خَطَبَنَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ « خَيْرُكُمْ الْمُدَّافِعُ عَنْ عَشِيرَتِهِ مَا لَمْ يَأْتُمْ ». قَالَ أَبُو دَاوُدَ أَيُّوبُ بْنُ سُوَيْدٍ ضَعِيفٌ.³⁸

Bize Ahmed b. Amr b. es-Serh (el-Kuraşî), ona Eyyub b. Süveyd (er-Remlî), ona Üsame b. Zeyd (el-Leysî), ona da Said b. Müseyyeb (el-Kuraşî), Süraka b. Malik b. Cu'süm (b.Mlik b. Amr) el-Müdlîcî'nin şöyle anlattığını nakletti: (Bir gün) Rasul-i Ekrem (s.a.v.) bize hitap ederek şöyle dedi: "Sizin en hayırlınız, günaha girmemek şartıyla aşiretini savunan(ınız)dır." Ebû Dâvûd dedi ki: (Bu hadîsin ravilerinden) Eyyub b. Süveyd zayıftır.

Akraba ve yakınlarla olan sevginin ölçüsüne vurgunun yapıldığı hadîsin senedinde altı râvi bulunmaktadır. Hadîsin sahâbî râvisi Sürâka b. Mâlik'tir. Söz konusu Hadîs Kütüb-i Tis'a içinde sadece Ebû Dâvûd'un *es-Sünen*'inde geçmektedir.

1.3.12. Sizin En Hayırlılarınız Namazda Omuzları En Yumuşak Olanınızdır

ابْنِ حَدَّثَنَا ابْنُ بَشَّارٍ حَدَّثَنَا أَبُو عَاصِمٍ حَدَّثَنَا جَعْفَرُ بْنُ يَحْيَى بْنِ ثَوْبَانَ قَالَ أَخْبَرَنِي عَمَى عُمَارَةَ بْنُ ثَوْبَانَ عَنْ عَطَاءٍ عَنْ عَبَّاسٍ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- « خَيْرُكُمْ أَلْيَنُكُمْ مَنَاكِبَ فِي الصَّلَاةِ ». قَالَ أَبُو دَاوُدَ جَعْفَرُ بْنُ يَحْيَى مِنْ أَهْلِ مَكَّةَ.³⁹

Bize İbn Beşşâr, ona Ebû Âsım, ona Cafer b. Yahya b. Sevbân, ona amcası Umâre b. Sevbân, ona Atâ, ona da İbn Abbas, Hz. Peygamber (s.a.v.)'in şöyle buyurduğunu rivâyet etmiştir: "En hayırlınız, namazda omuzları en yumuşak olanınızdır." Ebû Dâvûd şöyle demiştir: Cafer b. Yahya, Mekkelilerdendir.

Cemaatle kılınan namazın adabına vurgunun yapıldığı hadîsin senedinde altı râvi bulunmaktadır. Hadîsin sahâbî râvisi İbn Abbastır. Söz konusu hadîs Kütüb-i Tis'a içinde sadece Ebû Dâvûd'un *es-Sünen*'inde geçmektedir.

³⁸ Ebû Dâvûd, "Edeb", 112 (No. 5120).

³⁹ Ebû Dâvûd, "Salât", 93 (No. 672).

1.4. En Faziletli Amel Kalıbında Gelen Hadîslerin Tespiti

Hiz. Muhammed'in (s.a.v.) "En faziletli amel" şeklinde gelen hadîsleri Kütüb-i Tis'a hadîs kaynaklarında taranmış olup bu kalıpta ki hadîslerin de cümle içerisindeki irap durumuna göre değişik kalıplarda yer aldığı tespit edilmiştir, Hadîslerin hangi hadîs kitabında, hangi lafızlarla ve ne sayıda rivâyet edildikleri aşağıda tablo halinde gösterilmiştir.

Tablo 12. Hadîslerdeki Farklı Lafızların Kütüb-i Tisa daki Dağılımı

SIRA NO	KELİMENİN HADİSTE GEÇTİĞİ ŞEKLİ	KÜTÜB-İ TİS'A DA Kİ RİVÂYET SAYILARI									
		خ	م	د	ت	ن	هـ	دي	حم	ط	TOPLAM
1	أَيُّ الْأَعْمَالِ أَفْضَلُ	2	2	3	3	2	1	3	16		32
2	أَيُّ الْعَمَلِ أَفْضَلُ	2	1					3	3		9
3	أَفْضَلُ الْأَعْمَالِ		2	1	1			1			5
4	أَيُّ الْإِسْلَامِ خَيْرٌ	2		1		1	1				5
5	أَيُّ الْعَمَلِ أَحَبُّ إِلَى اللَّهِ	2	1		1				1		5
6	أَيُّ الْأَعْمَالِ خَيْرٌ								2		2
7	أَيُّ الْأَعْمَالِ أَحَبُّ إِلَى اللَّهِ	1	1								2
8	فَأَيُّ خَيْرِ الْعَمَلِ						1		1		2
9	أَفْضَلُ الْعَمَلِ	2									2
10	عَنْ أَفْضَلِ الْأَعْمَالِ								2		2
11	أَيُّ الْأَعْمَالِ أَقْرَبُ إِلَى الْجَنَّةِ		1								1
12	أَفْضَلُ الْأَعْمَالِ عِنْدَ اللَّهِ								1		1
13	إِنَّ أَفْضَلَ الْعَمَلِ								1		1
GENEL TOPLAM:		11	8	5	5	3	3	7	27	x	69

En hayırlı amel şeklinde gelen hadîsler daha çok أَيُّ الْأَعْمَالِ أَفْضَلُ, أَيُّ الْعَمَلِ أَفْضَلُ, أَيُّ الْإِسْلَامِ خَيْرٌ, أَيُّ الْأَعْمَالِ أَحَبُّ إِلَى اللَّهِ, خَيْرٌ şeklinde rivâyet edilmiştir. Söz konusu bu hadîslerin on üç farklı lafızlarla toplam altmış dokuz rivâyet ile kaynaklarda yer aldığı tespit edilmiştir.

1.5. Hadîslerin Geçtiği Kaynaklar ve Hadîs Sayıları

En hayırlınız şeklinde rivâyet edilen hadîsler Kütüb-i Tis'a hadîs kaynaklarının tamamında yer alırken, en hayırlı amel şeklinde gelen rivâyetler ise İmam Malik'in *el-Muvatta*'sı dışında ki hadîs kaynaklarında yer almıştır. Buna göre hadîslerin geçtiği kaynaklar ve sayıları aşağıda tablo halinde şu şekilde gösterilmiştir.

Tablo 13. Hadîslerin Geçtiği Haynaklar ve Hadîs Sayıları

SIRA NO	KAYNAK ESERİN ADI	MÜELLİFİN ADI	HADİS SAYISI
1	الجامع الصحيح (el-Câmi' u's-sahîh)	Buhârî	11
2	الجامع الصحيح (el-Câmi' u's-sahîh)	Müslim	8
3	السنن (es-Sünen)	Ebû Dâvûd	5
4	جامع الترمذي Câmi' u't-Tirmizî	Tirmizî	5
5	السنن (es-Sünen)	Nesâî	3
6	السنن (es-Sünen)	İbn Mâce	3
7	السنن (es-Sünen)	Dârimî	7
8	المسند (el-Müsned)	Ahmed b. Hanbel	27
9	الموطأ (el- Muvatta)	Mâlik b. Enes	x
TOPLAM			69

Bu tabloya göre en faziletli amel şeklinde rivâyet edilen hadîslerin toplamının altmış dokuz olduğu görülmektedir. Ahmet b. Hanbel'in *el-Müsned*'inde, Dârimî'nin *es-Sünen*'inde Buhârî ve Müslim'in *el-Câmi' u's-sahîh* 'lerinde diğer hadîs kaynaklarına göre daha çok sayıda yer almıştır.

1.6. En Faziletli Amel Şeklinde Gelen Hadîsler

Bu tür rivâyetteki hadîslerde de en çok rivâyette bulunan sahâbî râvilerin başında Ebû Hüreyre, Abdullah b. Amr, Abdullah b. Mesud, Osman b. Afvân, Hz. Aişe ve İmran b. Husayn' gelmekle beraber farklı olarak Ümmü Ferve, Abdullah b. Hubşiyi'l-Has'amiyyi de görmekteyiz. "En faziletli amel..." şeklinde ki rivâyetlerde Kütüb-i Tis'a hadîs kaynaklarında genellikle dört, beş veya altı râvi sayısı ile geldiği görülmektedir. Bu grupta ki hadîslerde ki kadın sahâbînin sayısı birinci grupta ele aldığımız hadîslerden daha fazla olduğu tespit edilmiştir.

Birinci grupta ele alınan hadîsler gibi bu tür hadîslerde de genellikle ahlâk konuları vaaz edilmekle beraber iman, ibadet, ahlâk ve sosyal içerikli konuları da ihtiva etmektedir. Aynı şekilde bu türdeki hadîsler de değişik tariklerle ve mana ile rivâyet edilmiştir.

Hadîslerde en faziletli amel olarak: Şüphesiz bir imana sahip olmak, Allah ve Rasûlüne iman etmek, Kur'ân'ı baştan sonra okuyup tekrar başa dönmek, namazı vaktinde kılmak, anne babaya iyi davranmak, hacda yüksek sesle telbiye getirmek, hedy kurbanı

kesmek, Allah yolunda cihad etmek, tek başına kılınan namazlarda namazın kıyamını uzun tutmak, azda olsa güzel amellerde devamlılık göstermek, riyadan tamamen arınmış makbul bir hac yapmak, Allah için sevmek, Allah için buğz etmek, yemek yedirmek ve tanıdık tanımadık kimselere selam vermek gibi güzel ameller vurgulanmıştır.

Bu kalıpta gelen hadîslerde hadîs metninde övülen birkaç amel peş peşe geldiği gibi başka bir hadîs metninde ise farklı bir şekilde ve sıralama ile de gelmektedir. Mesela birinci hadîste en faziletli amel “Allah’a iman” olarak belirtilirken ikinci sırada verilen hadîste “O’nun Rasûlüne iman etmektir” kaydı konulmuştur. Yine dördüncü sırada verilen hadîste en faziletli amel izah edilirken “vaktinde kılınan namaz” ve “anne babaya iyilik yapmak” birlikte zikredilmiştir. Beşinci ve yedinci sırada verilen hadîs metinlerinde ise en faziletli amel için bu sayılanlara ilaveten “Allah yolunda yapılan cihad” ve “hacc-ı mebrur” ilave edilmiştir.

On iki başlık altında ele alınan ve her biri erdemli insan modeli sunan bu hadîslerin metin mana ve içeriği şu şekildedir.

1.6.1. En Faziletli Amel, İçinde Hiçbir Şüphe Bulunmayan İmandır

أَخْبَرَنَا يَزِيدُ بْنُ هَارُونَ حَدَّثَنَا هِشَامٌ عَنْ يَحْيَى عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ أَنَّهُ سَمِعَ أَبَا هُرَيْرَةَ يَقُولُ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم-: «أَفْضَلُ الْأَعْمَالِ عِنْدَ اللَّهِ إِيْمَانٌ لَا شَكَّ فِيهِ». قَالَ أَبُو مُحَمَّدٍ: أَبُو جَعْفَرٍ رَجُلٌ مِنَ الْأَنْصَارِ.⁴⁰

Bize Yezîd b. Harun, ona Hişâm, ona Ebû Yahya, ona Ebû Cafer'in rivâyet ettiğine göre, o, Ebû Hüreyre'yi (r.a.), Rasûlullah (s.a.v.) şöyle buyurdu, derken işitmiş: "Allah katında amellerin en üstünü, içinde hiçbir şüphe bulunmayan imandır!" Ebû Muhammed (ed-Dârimî) dedi ki: “Ebû Cafer, Ensardan biridir.”

Gerçek bir İmanın nasıl olması gerektiğinin vurgulandığı hadîsin senedinde beş râvi bulunmaktadır. Hadîsin sahâbî râvisi Ebû Hüreyre dir. Ahmet b. Hanbel'in *el-Müsned*'inin bir başka tarikiinde ise Ebû Hüreyre'den şu farklı lafızlarla rivâyet edilmiştir.” “...Kendisinde şüphe olmayan İman, hile olmayan sefer ve kabul edilmiş hac. Ebû Hüreyre şöyle dedi “kabul edilmiş hac, O yılın günahlarına kefarettir.”⁴¹

Tablo 14. İçinde Hiçbir Şüphe Bulunmayan İman

SIRA NO	KAYNAK ESERİN ADI	MÜELLİF	KİTÂB ADI	BÂB NO	CİLT NO	SAYFA NO	HADİS NO
1	<i>Sünen-i Dârimî</i>	Dârimî	Kitâbu's-salât	135	-	-	1464

⁴⁰ Dârimî, “Rikak”, 28 (No. 2781).

⁴¹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 14/243 (No. 8580).

2	el-Müsned	Ahmed b.Hanbel	-	-	12	482	7511
			-	-	14	243	8580
			-	-	24	122	15401

Hadîs Dârimî'nin *es-Sünen* 'inde geçmektedir. Söz konusu hadîse Dârimî 3, Ahmed b. Hanbel ise 3 defa farklı tariklerle eserlerinde yer vermişlerdir.

1.6.2. En Faziletli Amel, Allah'a ve Rasûlü'ne İman Etmektir

حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ سَعْدٍ عَنْ سَعِيدِ بْنِ الْمُسَيَّبِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ - قَالَ سَأَلَ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَيُّ الْأَعْمَالِ أَفْضَلُ قَالَ « إِيْمَانٌ بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ » . قِيلَ ثُمَّ مَاذَا قَالَ « جِهَادٌ فِي سَبِيلِ اللَّهِ » . قِيلَ ثُمَّ مَاذَا قَالَ « حَجٌّ مَبْرُورٌ » .⁴²

Bize Abdülaziz b. Abdullah, ona İbrahim b. Sa'd, ona Saîd b. el-Müseyyeb, ona da Ebû Hüreyre (r.a.) şöyle demiştir: Hz. Peygamber'e (s.a.v.), amellerin en faziletli olanı hangisidir? Diye soruldu. Hz. Peygamber (s.a.v.) "Allah'a ve Rasûlü'ne İman etmektir" buyurdu. Ondan sonra hangisidir? Denildi. "Allah yolunda cihad etmektir" buyurdu. Sonra hangisidir? Denildi. "Mebrûr (yani makbul olmuş, günah ve riya karışmamış) hacdır" buyurdu.

Gerçek bir imanın Allah ve Rasûlü'ne olmasının zaruretiye vurgu yapılan bu hadîsin senesinde dört râvi bulunmaktadır. Hadîsin sahâbî râvisi Ebû Hüreyre dir. Bu manada ki rivâyetlerin geneli Ebû Hüreyreden nakledilmekle beraber Müslim'in *el-Câmi 'u's-Sahîh* 'inde Ebû Zerden de farklı lafız ve mana ile rivâyet edilmiştir.⁴³ Allah Rasûlü sahâbînin "En faziletli amel nedir?" sorusuna bu rivâyette ve birçok rivâyete olduğu gibi bazen "Allah ve Rasûlüne imandır."⁴⁴ Şeklinde cevabını verirken bazı rivâyetlerde ise sadece "Allah'a İmandır..."⁴⁵ Şeklinde cevap vermiştir.

Tablo 15. Allah ve Rasûlü'ne İman

SIRA NO	KAYNAK ESERİN ADI	MÜELLİF	KİTÂB ADI	BÂB NO	CİLT NO	SAYFA NO	HADİS NO
1	<i>el-Câmi 'u's-Sahîh</i>	Buhârî	Kitâbu'l-îmân	18	-	-	26
	<i>el-Câmi 'u's-Sahîh</i>	Müslim	Kitâbu'l-îmân	-	-	-	135,136
			Kitâbu'l-imâret	-	-	-	1885
2	<i>Câmi 'u't-Tirmizî</i>	Tirmizî	Kitâbu'l-fedâilî'l-Cihad	22	-	-	1658
			Kitâbu'l-cihad	33	-	-	1712

⁴² Buhârî, "Hac", 4 (No. 1519).

⁴³ Müslim, "İmân", 136.

⁴⁴ Dârimî, "Cihad", 4 (No. 2438).

⁴⁵ Müslim, "İmân", 135.

3	Sünen-i Nesâî	Nesâî	Kitâbu'l-menâsik	4	-	-	2624
			Kitâbu'l-cihad	16	-	-	3130
4	Sünen-i Dârimî	Dârimî	Kitâbu'r-rikâk	28	-	-	2780
			Kitâbu'l-cihad	4	-	-	2438
6	el-Müsne'd	Ahmed b.Hanbel	-	-	13	33	7590
			-	-		251	7863
			-	-	39	199	23783
			-	-	13	79	7641
			-	-	15	15	9038
			-	-	29	350	17814
			-	-	16	511	10878
			-	-	31	350	19010
			-	-	35	354	21449
			-	-	45	45	27094
			-	-		48	27096

Hadîs Buhârî'nin *el-Câmi 'u's-Sahîh* 'inde geçmektedir. Söz konusu hadîse Buhârî 2, Müslim 2, Tirmizî 2, Nesâî 2, Dârimî 2, İmam Mâlik 1, Ahmed b. Hanbel ise 11 defa farklı tariklerle eserlerinde yer vermişlerdir.

1.6.3. En Faziletli Amel, Kur'ân-ı Baştan Sona Okuyup Tekrar Başa Dönme'tir

حَدَّثَنَا نَصْرُ بْنُ عَلِيٍّ الْجَهْضَمِيُّ حَدَّثَنَا الْهَيْثَمُ بْنُ الرَّبِيعِ حَدَّثَنَا صَالِحُ الْمُرِّي عَنْ قَتَادَةَ عَنْ زُرَّارَةَ بْنِ أَوْفَى عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ : قَالَ رَجُلٌ يَا رَسُولَ اللَّهِ أَيُّ الْعَمَلِ أَحَبُّ إِلَى اللَّهِ ؟ قَالَ « الْحَالُ الْمُرْتَجِلُ » . قَالَ وَمَا الْحَالُ الْمُرْتَجِلُ ؟ قَالَ « الَّذِي يَضْرِبُ مِنْ أَوَّلِ الْقُرْآنِ إِلَى آخِرِهِ كُلَّمَا حَلَّ ارْتَحَلَ » .⁴⁶

Bize Nasr b.Ali el-Cehzemî, (o) Heysem b. er Rabî'den, (o) Salih el-Murri'den, (o) Katâde'den, (O) Zûrâre b. Ebi Evfâ'dan, (O'da) İbn Abbâs (r.a.)'den rivâyet etti ki; (İbn Abbâs) şöyle dedi. Adamın biri Ey Allah'ın Rasûlü! Hangi amel Allah'a daha sevimlidir? Diye sordu da Rasûlullah (s.a.v.) şöyle buyurdular: “Konaklayıp yoluna devam eden kişinin (amelidir.) Konaklayıp göçen ne demektir, diye sorulunca; Rasûlullah (s.a.v.) şöyle buyurdu: “Kur'ân-ı baştan sona okuyup tekrar başa dönme'tir.”

Kur'ân okumanın ve bunu sürekli alışkanlık haline getirmenin önemine vurgu yapılan hadîsin senedinde altı râvi bulunmaktadır. Hadîsin sahâbî râvisi İbn-i Abbâs tır. Dârimî'nin *Sünen* 'inde bu hadîs Ebî Evfâ'nın rivâyetiyle aynı mana ve farklı lafızla yer almıştır. İbn-i Abbâs'ın rivâyetinde “أَيُّ الْعَمَلِ أَحَبُّ” lafzı geçerken Ebî Evfâ'nın rivâyetinde “أَيُّ الْعَمَلِ أَفْضَلُ” lafzı yer almaktadır. Ayrıca hadîste İbn-i Abbâs'ın rivâyetinde “...الَّذِي...” ifadesi yerine “قال صاحب القرآن” ifadesi yer almaktadır.⁴⁷

⁴⁶ Tirmizî, “Kıraât”, 11 (No. 2948).

⁴⁷ Dârimî, “Fedâil'l-Kur'ân”, 33 (No. 3519).

Tablo 16. Kur'ân-ı Baştan Sona Okuyup Tekrar Başa Dönmek

SIRA NO	KAYNAK ESERİN ADI	MÜELLİF	KİTÂB ADI	BÂB NO	CİLT NO	SAYFA NO	HADİS NO
1	<i>Sünen-i Dârimî</i>	Dârimî	Fedâil'l-Kur'ân	33	-	-	3519

Hadîs Tirmizî'nin *Câmi 'u't-Tirmizî*'sinde geçmektedir. Söz konusu hadîse Dârimî eserinde 1 yerde farklı tarikle yer vermiştir.

1.6.4. En Faziletli Amel, Vaktinde Kılınan Namazdır

حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ حَدَّثَنَا جَرِيرٌ عَنْ الْحَسَنِ بْنِ عُبَيْدٍ عَنْ أَبِي عَمْرِو الشَّيْبَانِيِّ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: " أَفْضَلُ الْأَعْمَالِ - أَوْ الْعَمَلِ - الصَّلَاةُ لَوْ قَتَلَهَا وَبُرَّ الْوَالِدَيْنِ " ⁴⁸

Bize Osman b. Ebû Şeybe, ona Cerîr, ona Hasan b. Ubeydullah, ona Ebû Amr eş Şeybânî, ona Abdullah rivâyet ettiğine göre Allah Rasûlü şöyle buyurmuştur: "Amellerin en üstünü vaktinde kılınan namaz ve ana babaya iyilik yapmaktır."

Namazın vaktinde kılınmasına vurgu yapılan hadîsin senesinde beş râvi bulunmaktadır. Hadîsin sahâbî râvisi Abdullah b. Mes'ûd dur. Söz konusu hadîs tabloda gösterilen sahih hadîs kaynaklarında farklı lafız ve mana ile geçmektedir. Örneğin Abdullah b. Mes'ûd'un rivâyetinde Allah Rasûlü'nün en hayırlı amel nedir sorusuna "...Namazı vaktinde kılmak, ana babaya iyilik yapmak ve Allah yolunda cihad etmektir."⁴⁹ Şeklinde cevap verirken, Ümmü Ferve'nin rivâyetinde ise en hayırlı amel nedir sorusuna Allah Rasûlü sadece "الصَّلَاةُ فِي أَوَّلِ وَقْتِهَا" Namazı ilk vaktinde kılmaktır."⁵⁰ Şeklinde cevap vermiştir. Ayrıca söz konusu hadîste olduğu gibi الصَّلَاةُ لَوْ قَتَلَهَا ifadesi bazı tariklerde "الصَّلَاةُ لِمِيقَاتِهَا"⁵¹ ve "الصَّلَاةُ عَلَى وَقْتِهَا" şeklinde geçmektedir.⁵²

Tablo 17. Vaktinde Kılınan Namaz

SIRA NO	KAYNAK ESERİN ADI	MÜELLİF	KİTÂB ADI	BÂB NO	CİLT NO	SAYFA NO	HADİS NO
1	<i>el-Câmi 'u's-Sahîh</i>	Buhârî	Kitâbu'l-Mevâk'ti's-salat	5	-	-	527
			Kitâbu'l-cihad ve's-siyer	1	-	-	2782
			Kitâbu't-tevhid	48	-	-	7534
			Kitâbu'l-edeb	1	-	-	5970

⁴⁸ Müslim, "Îmân", 140.

⁴⁹ Buhârî, "Tevhîd", 48 (No. 7534).

⁵⁰ Ebû Dâvûd, "Salât", 9 (No. 426).

⁵¹ Müslim, "Îmân", 140.

⁵² Buhârî, "Edeb", 1 (No. 5970).

2	<i>el-Câmi 'u's-Sahîh</i>	Müslim	Kitâbu'l-îmân	-	-	-	137,138, 139,
3	<i>Sünen'i Ebû Dâvûd</i>	Ebû Dâvûd	Kitâbu's-salât	9	-	-	426
4	<i>Sünen-i Dârimî</i>	Dârimî	Kitâbu's-salât	24	-	-	1261
5	<i>Câmi 'u't Tirmizî</i>	Tirmizî	Kitâbu'l-birr ve's-sıla	2	-	-	1898
			Kitâbu's-salât	13	-	-	170
6	<i>el-Müsned</i>	Ahmed b. Hanbel	-	-	7	82	3973
			-	-		266	2423
			-	-		315	4285
			-	-		338	4313
			-	-		202	23120
			-	-	45	63	27103

Hadîs Müslim'in *el-Câmi 'u's-Sahîh*'inde geçmektedir. Söz konusu hadîse Buhârî 4, Müslim 4, Ebû Dâvûd 1, Tirmizî 2, Dârimî 1, Nesâî 1, Ahmed b. Hanbel ise 7 defa farklı tariklerle eserlerinde yer vermişlerdir.

1.6.5. En faziletli Amel, Anne ve Babaya İyi Davranmaktır

حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ مُحَمَّدٍ أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ الْمُبَارَكِ عَنِ الْمَسْعُودِيِّ عَنِ الْوَلِيدِ بْنِ الْعِزَّارِ عَنْ أَبِي عَمْرٍو
لَشَيْبَانِي عَنِ ابْنِ مَسْعُودٍ قَالَ: سَأَلْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقُلْتُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ أَيُّ الْأَعْمَالِ أَفْضَلُ؟ قَالَ: « الصَّلَاةُ
لِمِيقَاتِهَا ». قُلْتُ: ثُمَّ مَاذَا يَا رَسُولَ اللَّهِ؟ قَالَ: « بِرُّ الْوَالِدَيْنِ ». قُلْتُ: ثُمَّ مَاذَا يَا رَسُولَ اللَّهِ قَالَ: « الْجِهَادُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ ». ثُمَّ
سَكَتَ عَنِّي رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَلَوْ اسْتَزِدُّهُ لَزَادَنِي⁵³

Bize Ahmed b. Muhammed (b. Musa), ona Abdullah b. Mübarek (b. Vadîh), ona Mesudî (Abdurrahman b. Abdullah b. Utbe b. Abdullah b. Mesud), ona Velid b. Ayzar, ona Ebû Amr eş-Şeybanî, ona da İbn Mesud şöyle rivâyet etmiştir: Rasûlullah'a (s.a.v.) 'Ya Rasûlullah! Amellerin en faziletlisi hangisidir?' diye sordum. "Vaktinde kılınan namazdır." buyurdu. 'Ya Rasûlullah! Ondan sonra hangisidir?' dedim. "Anne babaya iyi davranmaktır." buyurdu. 'Ya Rasûlullah! Peki, ondan sonra hangisidir?' diye sordum. "Allah yolunda cihad etmektir." buyurdu. Sonra da benimle konuşmasını sonlandırdı. Eğer ona sormaya devam etseydim, o da bana cevap vermeye devam edecekti.

Anne ve baba hakkına vurgunun yapıldığı bu hadîsin senedinde altı râvi bulunmaktadır. Hadîsin sahâbî râvisi Abdullah b. Mes'ûd tur. Anne ve bâbaya iyilik yapmak, namazı vaktinde kılmak ve Allah yolunda hac etmenin en faziletli amel olduğunu ifade eden

⁵³ Tirmizî. "Birr ve's-Sıla", 2 (No. 1898).

bu hadîs tüm rivâyetlerde mana bakımından aynı olmakla beraber birkaç küçük lafız farklılıkları ile farklı tariklerde rivâyet edilmiştir.⁵⁴

Tablo 18. Anne ve Babaya İyi Davranmak

SIRA NO	KAYNAK ESERİN ADI	MÜELLİF	KİTÂB ADI	BÂB NO	CİLT NO	SAYFA NO	HADİS NO
1	<i>el-Câmi 'u's-Sahîh</i>	Buhârî	Kitâbu'l-mevâk'ti's-salat	5	-	-	527
			Kitâbu'l-cihad ve's-siyer	1	-	-	2782
			Kitâbu't-tevhid	48	-	-	7534
			Kitâbu'l-edeb	1	-	-	5970
2	<i>el-Câmi 'u's-Sahîh</i>	Müslim	Kitâbu'l-îmân	-	-	-	137,138, 139,140
3	<i>Sünen'i Ebî Dâvûd</i>	Ebû Dâvûd	Kitâbu's-salât	9	-	-	426
4	<i>el-Müsned</i>	Ahmed b.Hanbel	-	-	7	82	3973
			-	-		315	4285
			-	-		338	4313
			-	-	38	202	23120

Hadîs Tirmîzî'nin *Câmi 'u't-Tirmizî*'sinde geçmektedir. Söz konusu hadîse Buhârî 4, Müslim 4, Ebû Dâvûd 1, Tirmizî 1, Ahmed b. Hanbel ise 4 defa farklı tariklerle eserlerinde yer vermişlerdir.

1.6.6. En Faziletli Amel, Yüksek Sesle Telbiye Getirmek ve Hedy Kurbanlıklarını Kesmektir

حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ الْمُنْذِرِ الْجَزَامِيُّ وَيَعْقُوبُ بْنُ حُمَيْدٍ بْنُ كَاسِبٍ قَالَا حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي فُدَيْكٍ عَنِ الصَّحَّاحِ بْنِ عُثْمَانَ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْمُنْكَدِرِ عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ يَرْبُوعٍ عَنْ أَبِي بَكْرٍ الصِّدِّيقِ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ سُئِلَ أَيُّ الْأَعْمَالِ أَفْضَلُ قَالَ «
الْعَجُّ وَالشُّجُّ»⁵⁵.

Bize İbrahim b. Münzir el-Hizamî Yakub b. Humeyd b. Kasib (el-Medenî), onlara (Muhammed) b. Ebû Füdeyk (ed-Dîlî), ona Dahhak b. Osman (el-Hizamî), ona Muhammed b. Münkedir (el-Kuraşî), ona Abdurrahman b. Yerbû' (el-Kuraşî), ona da Hz. Ebû Bekir es-Sıddîk (r.a.) rivâyet etmiştir. Rasûlullah'a (s.a.v.), amellerin hangisinin daha faziletli olduğu soruldu. Şöyle buyurdular: "Yüksek sesle telbiye getirmek ve hedy kurbanlıklarını kesmektir.

Müslümanların hac farızasındaki telbiye ve kurban kesme menasiklerine vurgunun yapıldığı hadîsin senedinde altı râvi bulunmaktadır. Hadîsin sahâbî râvisi Ebû Bekir es-Sıddîk tır. Hadîs İbn-i Mâce'nin süneninde Abdullah b. Ömer'in rivâyetiyle şu farklı lafızla rivâyet

⁵⁴ Buhârî, "Edeb", 1 (No.5970).

⁵⁵ İbn-i Mâce, "Menâsik", 17 (No.2924).

edilmiştir. Sahâbînin “الزاد والراحلة”⁵⁶ sorusuna Allah Rasûlü “وما الحج” veya “ما يوجب الحج” (rızık ve binektir) cevabını verdiği gibi Ebû Bekir es-Sıddîk’in rivâyetinde أَيْ الْأَعْمَالِ أَفْضَلُ sorusuna “الْعَجُّ وَالشَّجُّ” şeklinde cevap vermiştir.

Tablo 19. Yükses Sesle Telbiye Getirmek ve Hedy Kurbanı Kesmek

SIRA NO	KAYNAK ESERİN ADI	MÜELLİF	KİTÂB ADI	BÂB NO	CİLT NO	SAYFA NO	HADİS NO
1	Sünen-i İbn-i Mâce	İbn-i Mâce	Kitâbu'l-menâsik	6	-	-	2896

Hadîs İbn-i Mâce'nin'nin *es-Sünen* 'inde tabloda gösterildiği şekliyle farklı bâb/hadîs numarasıyla ve farklı lafızlarla rivâyet edilmiştir.

1.6.7. En Faziletli Amel, Allah Yolunda Cihaddır

وَحَدَّثَنَا مَنْصُورُ بْنُ أَبِي مُزَاحِمٍ حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ سَعْدٍ ح وَحَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ بْنُ زِيَادٍ أَخْبَرَنَا إِبْرَاهِيمُ - يَعْنِي ابْنَ سَعْدٍ - عَنْ ابْنِ شِهَابٍ عَنْ سَعِيدِ بْنِ الْمُسَيَّبِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَيْ الْأَعْمَالِ أَفْضَلُ قَالَ « إِيْمَانُ بِاللَّهِ ». قَالَ ثُمَّ مَاذَا قَالَ « الْجِهَادُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ ». قَالَ ثُمَّ مَاذَا قَالَ « حَجٌّ مَبْرُورٌ ». وَفِي رِوَايَةِ مُحَمَّدِ بْنِ جَعْفَرٍ قَالَ « إِيْمَانُ بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ »⁵⁷

Bize Mansûr b. Ebû Müzâhim, ona İbrahim b. Sa'd, bize Muhammed b. Ca'fer b. Ziyâd, ona İbrahim b. Sa'd, ona İbn Şihâb, ona Saîd b. el-Müseyyeb, ona da Ebû Hüreyre şöyle rivâyet etmiştir: Rasûlullah'a (s.a.v.) "Amellerin hangisi daha üstündür?" diye soruldu. "Allah'a iman etmek" diye cevap verdi. "Sonra hangisi?" diye soruldu. "Allah yolunda cihad" diye cevap verdi. "Sonra hangisi?" diye soruldu. "Makbul hac" diye cevap verdi. Muhammed b. Cafer'in rivâyetinde "Allah'a ve Rasûlü'ne iman" denilmiştir.

Allah yolunda cihad etmenin önemine vurgunun yapıldığı hadîsin senedinde yedi râvi bulunmaktadır. Hadîsin sahâbî râvisi Ebû Hüreyre dir. Allah Rasûlü bu hadîste olduğu gibi en hayırlı ameli Allah yolunda cihadı, Allah'a iman ve makbul hacla birlikte zikretmiştir. Bazı rivâyetlerde ise Allah'a ve Rasûlüne iman ifadesi yer alırken⁵⁸ bazı rivâyetlerde bu sıralama, vaktinde kılınan namaz, anne ve babaya iyilik ve Allah yolunda cihad etmek şeklinde ifade edilmiştir.⁵⁹ Hadîs Ebû Hüreyre den başka Abdullah b. Mes'ûd⁶⁰ ve Ebû Katâde⁶¹ tarafından da başka tariklerle rivâyet edilmiştir.

⁵⁶ İbn-i Mâce, “Menâsik”, 6 (No. 2896).

⁵⁷ Müslim, “İmân”, 135.

⁵⁸ Buhârî, “Hac”, 4 (No. 1519).

⁵⁹ Buhârî, “Tevhîd”, 48 (No. 7534)

Tablo 20. Allah Yolunda Cihad

SIRA NO	KAYNAK ESERİN ADI	MÜELLİF	KİTÂB ADI	BÂB NO	CİLT NO	SAYFA NO	HADİS NO
1	<i>el-Câmi 'u's-Sahîh</i>	Buhârî	Kitâbu'l-hac	4	-	-	1519,1520
			Kitâbu't-tevhîd	48	-	-	7534
			Kitâbu'l-îmân	18	-	-	26
			Kitâbü Mevâkîti's-salât	5	-	-	527
			Kitâbu'l-edeb	1	-	-	5970
			Kitâbu'l-cihad ve's-siyer	1	-	-	2782,2784
2	<i>el-Câmi 'u's-Sahîh</i>	Müslim	Kitâbu'l-îmâret	-	-	-	1885
			Kitâbu'l-îmân	-	-	-	135,136,137,138,139
3	<i>Câmi 'u't-Tirmizî</i>	Tirmîzî	Kitâbu fezâili'l-cihad	22	-	-	1658
			Kitâbu'l birri ve's-sıla	2	-	-	1898
			Kitâbu'l-cihad	33	-	-	1712
4	<i>Sünen-i Dârimî</i>	Dârimî	Kitâbu'l-cihad	4	-	-	2438
			Kitâbu's-Salât	135	-	-	1464
			Kitâbu'r-rikâk	28	-	-	2780
5	<i>Sünen-i Nesâî</i>	Nesâî	Kitâbu'l-menâsik	4	-	-	2624
			Kitâbu'l-cihad	16	-	-	3130
6	<i>el-Müsned</i>	Ahmed b. Hanbel	-	-	7	82	3973
			-	-		315	4285
			-	-		338	4313
			-	-	13	33	7590
			-	-		79	7641
			-	-		251	7863
			-	-	15	15	9038
			-	-	16	511	10878
			-	-	39	199	23783
			-	-	35	354	21449
			-	-	45	45	27094
			-	-		48	27096
			-	-	8	477	4873
			-	-	29	350	17814
			-	-	31	350	19010
			-	-	38	202	23120
			-	-	12	482	7511
			-	-	14	243	8580
			-	-	24	122	15401

Hadîs Müslim'in *el-Câmi 'u's-Sahîh* 'inde geçmektedir. Söz konusu hadîse Buhârî 8, Müslim 6, Tirmizî 3, Dârimî 3, Nesâî 2, Ahmed b. Hanbel 19 defa farklı tariklerle eserlerinde yer vermişlerdir.

⁶⁰ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 7/315 (No. 4285).

⁶¹ Müslim, "İmâret", 1885.

1.6.8. En Faziletli Amel, (Namazda) Kıyamın Uzun Olanıdır

حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ حَنْبَلٍ حَدَّثَنَا حَجَّاجٌ قَالَ قَالَ ابْنُ جُرَيْجٍ حَدَّثَنِي عُثْمَانُ بْنُ أَبِي سُلَيْمَانَ عَنْ عَلِيِّ الْأَزْدِيِّ عَنْ عُبَيْدِ بْنِ عُمَيْرٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ حُبَيْشٍ الْخُثَمِيِّ أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ سُئِلَ أَيُّ الْأَعْمَالِ أَفْضَلُ قَالَ « طَوْلُ الْقِيَامِ ». قِيلَ فَأَيُّ الصَّدَقَةِ أَفْضَلُ قَالَ « جُهْدُ الْمُؤَلِّ ». قِيلَ فَأَيُّ الْهَجْرَةِ أَفْضَلُ قَالَ « مَنْ هَجَرَ مَا حَرَّمَ اللَّهُ عَلَيْهِ ». قِيلَ فَأَيُّ الْجِهَادِ أَفْضَلُ قَالَ « مَنْ جَاهَدَ الْمُشْرِكِينَ بِمَالِهِ وَنَفْسِهِ ». قِيلَ فَأَيُّ الْقَتْلِ أَشْرَفُ قَالَ « مَنْ أَهْرَيْقَ دَمَهُ وَعُقِرَ جَوَادُهُ ».⁶²

Bize Ahmed b. Hanbel (eş-Şeybanî), ona Haccac (b. Muhammed el-Mmesîsî), ona İbn Cüreyc (el-Mekkî), ona Osman b. Ebû Süleyman (el-Kuraşî), ona Ali (b. Abdullah) el-Ezdî, ona da Ubeyd b. Umeyr (el-Cündeî), Abdullah b. Hubşî (en-Nehaî) el-Has'amî'nin şöyle anlattığını nakletti: Nebî'ye (s.a.v.) "Amellerin hangisi daha efdaldır?" diye soruldu.

Rasûlullah (s.a.v.) "(Namazda) kıyamın uzun olanı" buyurdu. Hangi sadaka daha efdaldır? Denildi. "Malı az olanın gücü nispetinde verdiği" dedi. Hangi hicret daha üstündür? Denildi. "Allah'ın kendisine haram kıldığı şeyleri terk edenin hicreti" cevabını verdi. Hangi cihad daha efdaldır? Denildi. "Malı ve canı ile müşriklerle cihad edenin cihadi" buyurdu. Hangi katl (öldürülme) daha şerefli? Diye soruldu. "Atı (nın ayakları kesilerek) öldürülen (sonra da) kendi kanı akıtılan kişinin katledilmesi" karşılığını verdi.

Namazın Tadil-i Erkân'a uygun olarak kılınmasına vurgunun yapıldığı hadîsin senesinde yedi râvi bulunmaktadır. Hadîsin sahâbî râvisi Abdullah b. Hubşiyi'l-Has'amiyyi dir. Hadîs aynı sahâbî tarafından farklı tariklerle aynı mana ve lafızlarla da rivâyet edilmiştir.⁶³

Tablo 21. Namazda Kıyamı Uzun Tutmak

SIRA NO	KAYNAK ESERİN ADI	MÜELLİF	KİTÂB ADI	BÂB NO	CİLT NO	SAYFA NO	HADİS NO
1	<i>Sünen-i Ebî Dâvûd</i>	Ebû Dâvûd	Kitâbu't-tedavvû	23	-	-	1325
2	<i>Sünen-i Dârimî</i>	Dârimî	Kitâbu's-salât	135	-	-	1464

Hadîs Ebû Dâvûd'un *es-Sünen* 'inde geçmektedir. Söz konusu hadîse Ebû Dâvûd 2, Dârimî ise 1, defa eserlerinde farklı tariklerle yer vermişlerdir.

⁶² Ebû Dâvûd, "Vitr", 12 (No. 1449).

⁶³ Dârimî, "Salât", 135 (No. 1464).

1.6.9. En Faziletli Amel, Azda Olsa Devamlı Olanıdır

حدثنا محمد بن المثنى حدثنا محمد بن جعفر حدثنا شعبة عن سعد بن إبراهيم أنه سمع أبا سلمة يحدث عن عائشة أن رسول الله صلى الله عليه وسلم سئل "أي العمل أحب إلى الله قال أدومُهُ وإن قَلَّ" ⁶⁴

Bize Muhammed b. Müsenna, ona Muhammed b. Ca'fer, ona, Said b. İbrahim'in babası Eba Seleme'nin Âişe'den şöyle isttiğini rivâyet etmiştir. "Rasûlullah'a (s.a.v.) Allah'a en sevimli gelen amel hangisidir diye soruldu. (Rasûlullah): "Azda olsa devamlı olanıdır." buyurdu.

Güzel amellerin disiplinli bir şekilde sürekli yapılmasına vurgunun yapıldığı hadîsin senedinde dört râvi bulunmaktadır. Hadîsin sahâbî râvisi Âişe bnt. Ebû Bekir dir. Hadîs başka bir tarikte aynı sahâbî tarafından şu lafız farklılıkları ile de rivâyet edilmiştir. "Amellerin hangisi Allah'a daha sevimlidir? Diye sorulunca, Nebî (s.a.v.): Azda olsa devamlı olanıdır. "Sizler gücünüz yettiği kadar amel yapın" buyurdu. ⁶⁵

İbn-i Mâce'nin *es-Sünen*'inde ise hadîsin sahâbî râvisi Ebû Hüreyredir. Bu rivâyette "أي العمل أحب إلى الله" ifadesi yerine "فإن خير العمل" lafzı kullanılmıştır. ⁶⁶

Tablo 22. Amelde Devamlılık Göstermek

SIRA NO	KAYNAK ESERİN ADI	MÜELLİF	KİTÂB ADI	BÂB NO	CİLT NO	SAYFA NO	HADİS NO
1	<i>el-Câmi 'u's-Sahîh</i>	Buhârî	Kitâbu'r-rikâk	18	-	-	6465
2	<i>Sünen-i İbn-i Mâce</i>	İbn-i Mâce	Kitâbu'z-zühd	28	-	-	4240
3	<i>el-Müsned</i>	Ahmed b.Hanbel	-	-	42	268	25431
			-	-	14	255	8600

Hadîs Müslim'in *el-Câmi 'u's-Sahîh*'inde geçmektedir. Söz konusu hadîse Buhârî 1, İbn-i Mâce 1, Ahmed b.Hanbel ise 2 defa eserlerinde farklı tariklerle yer vermişlerdir.

1.6.10. En Faziletli Amel, Makbul Olmuş, Günah ve Riya Karışmamış Hac'dır

حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ حَدَّثَنَا عَبْدُ بَنٍ سُلَيْمَانَ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَمْرِو حَدَّثَنَا أَبُو سَلَمَةَ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ: سُئِلَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَيُّ الْأَعْمَالِ أَفْضَلُ أَوْ أَيُّ الْأَعْمَالِ خَيْرٌ؟ قَالَ «إِيمَانٌ بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ». قِيلَ ثُمَّ أَيُّ شَيْءٍ؟ قَالَ «الْجِهَادُ سَنَامٌ

⁶⁴ Müslim, "Salât", 216.

⁶⁵ Buhârî, "Rikâk", 18 (No. 6465).

⁶⁶ İbn-i Mâce, "Zühd", 28 (No. 4240).

الْعَمَلِ « . قِيلَ ثُمَّ أَيُّ شَيْءٍ يَا رَسُولَ اللَّهِ قَالَ « ثُمَّ حَجٌّ مَبْرُورٌ » . قَالَ أَبُو عِيْسَى هَذَا حَدِيثٌ حَسَنٌ صَحِيحٌ وَقَدْ رَوَى مِنْ غَيْرِ وَجْهٍ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ .⁶⁷

Bize Ebû Küreyb, ona Abde b. Süleyman, ona Muhammed b. Amr, ona Ebû Seleme, ona da Ebû Hüreyre (r.a.) şöyle rivâyet etti: Rasûlullah’a (s.a.v.) soruldu: “Ammellerin en faziletlisi yahut amellerin en hayırlısı hangisidir?” “Allah’a ve Rasûlüne iman etmektir” buyurdu. “Sonra hangisidir? Denildi. “Cihad, tüm amellerin zirvesidir” buyurdu. “Sonra hangisidir? Denildi. “Mebrûr (yânî makbul olmuş, günah ve riya karışmamış) hacdır.” buyurdu. Tirmizî şöyle dedi: “Bu hadîs hasen-sahihtir. Ebû Hüreyre vasıtasıyla Rasûlullah’a (s.a.v.) farklı vecihlerde rivâyet edilmiştir.”

Haccın önemine ve niceliğine vurgunun yapıldığı hadîsin senedinde beş râvi bulunmaktadır. Hadîsin sahâbî râvisi Ebû Hüreyre dir. Allah’a ve Rasûlü’ne iman ve cihadla birlikte en hayırlı amel olarak sayılan mebrur hac başka tariklerde de aynı sırayla geldiği gibi⁶⁸ bazı tariklerde ise sadece cihad ile birlikte zikredilmiştir.⁶⁹

Tablo 23. Makbul Hac

SIRA NO	KAYNAK ESERİN ADI	MÜELLİF	KİTÂB ADI	BÂB NO	CİLT NO	SAYFA NO	HADİS NO
1	<i>el-Câmi’u’s-Sahîh</i>	Buhârî	Kitâbu’l-hac	4	-	-	1519,1520
			Kitâbu’l-îmân	18	-	-	26
2	<i>el-Câmi’u’s-Sahîh</i>	Müslim	Kitâbu’l-îmân	-	-	-	135
3	<i>Câmi’u’t Tirmizî</i>	Tirmizî	Kitâbu’l-fedâilü’l-cihad	22	-	-	1658
4	<i>Sünen-i Dârimî</i>	Dârimî	Kitâbu’l-cihad	4	-	-	2438
			Kitâbu’s-salât	135	-	-	1464
5	<i>Sünen-i Nesâî</i>	Nesâî	Kitâbu’l-menâsik	4	-	-	2624
			Kitâbu’l-cihad	16	-	-	3130
6	<i>el-Müsned</i>	Ahmed b. Hanbel	-	-	12	482	7511
			-	-	-	79	7641
			-	-	13	33	7590
			-	-	-	251	7863
			-	-	14	243	8580
			-	-	15	437	9700
			-	-	29	350	17814
			-	-	39	199	23783
			-	-	45	45	27094
			-	-	-	48	27096
			-	-	24	122	15401
			-	-	31	350	19010

⁶⁷ Tirmizî, “Fedâilü’l-Cihad”, 22 (No. 1658).

⁶⁸ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 13/79 (No. 7641).

⁶⁹ Buhârî, “Hac”, 4 (No. 1520).

Hadîs Tirmizî'in *Câmi'u't-Tirmizî*'sinde geçmektedir. Söz konusu hadîse Buhârî 3, Müslim 1, Tirmizî 2, Dârimî 2, Nesâî 2, ve Ahmed b.Hanbel 12 defa eserlerinde farklı tariklerle yer vermişlerdir.

1.6.11. En Faziletli Amel, Allah İçin Sevmek ve Allah İçin Buğz Etmektir

حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ حَدَّثَنَا خَالِدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ أَبِي زَيْدٍ عَنْ مُجَاهِدٍ عَنْ رَجُلٍ عَنْ أَبِي دَرٍّ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ « أَفْضَلُ الْأَعْمَالِ الْحُبُّ فِي اللَّهِ وَالْبُغْضُ فِي اللَّهِ ».⁷⁰

Bize Müsedded, ona Hâlid b. Abdullah, ona Yezid b. Ebû Ziyâd, ona Mücahid, ona bir adam, ona Ebû Zerr'in şöyle dediğini rivâyet etti: Rasûlullah (s.a.v.): “Amellerin en faziletlisi Allah için sevmek ve Allah için buğz etmektir” buyurdu

Müslümanın bütün işlerinde Allah'ın rızasını alma gayretinde olması gerektiği vurgusunun yapıldığı hadîsin senedinde altı râvi bulunmaktadır. Hadîsin sahâbî râvisi Ebû Zerr dir. Bu hadîs rivâyeti Kütüb-i Tis'a içerisinde sadece Ebû Dâvûd'un *es-Sünen*'inde geçmektedir.

1.6.12. En Faziletli Amel Yemek Yedirmen ve Tanıyıp Tanımadığına Selam Vermektir

حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ قَالَ حَدَّثَنَا اللَّيْثُ عَنْ يَزِيدَ بْنِ أَبِي حَبِيبٍ عَنْ أَبِي الْخَيْرِ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو أَنَّ رَجُلًا سَأَلَ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَيُّ الْإِسْلَامِ خَيْرٌ قَالَ « تُطْعِمُ الطَّعَامَ ، وَتَقْرَأُ السَّلَامَ عَلَى مَنْ عَرَفْتَ وَمَنْ لَمْ تَعْرِفْ ».⁷¹

Bize Kuteybe, ona Leys, ona Yezid b. Ebû Habib, ona da Ebû'l-Hayr, Abdullah b. Amr'ın şöyle dediğini rivâyet etti. "Bir adam, Rasûlullah'a (s.a.v.), İslâm'da hangi amelin daha hayırlı olduğunu sordu. Rasûlullah da (s.a.v.) şöyle cevap verdi;“ Yemek yedirmen ve tanıdığına da tanımadığına da selam vermendir."

Hadîste insanlar arası ilişkide büyük etkisi olan selamlaşma ve yemek ikramına vurgu yapılmıştır. Hadîsin senedinde beş ravi bulunmaktadır. Hadîsin sahâbî râvisi Abdullah b. Amr dir. Hadîs tabloda ayrıntılı olarak verilen kaynakların hepsinde aynı sahâbî tarafından rivâyet edilmiştir. Ahmet b. Hanbel'in *el-Müsned*'inde diğerlerinden farklı olarak *أَيُّ الْأَعْمَالِ خَيْرٌ* lafzı kullanılmıştır.⁷²

⁷⁰ Ebû Dâvûd, "Sünnet", 2 (No. 4599).

⁷¹ Buhârî, "İmân", 20 (No. 28).

⁷² Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 11/146 (No. 6581).

Tablo 24. Yemek Yedirmek ve Tanıdık Tanımadığa Selam Vermek

SIRA NO	KAYNAK ESERİN ADI	MÜELLİF	KİTÂB ADI	BÂB NO	CİLT NO	SAYFA NO	HADİS NO
1	<i>el-Câmi 'u 's-Sahîh</i>	Buhârî	Kitâbu'l-îmân	6	-	-	12
2	<i>Sünen'i Ebî Dâvûd</i>	Ebû Dâvûd	Kitâbu'l-edep	130,131	-	-	5193
3	<i>Sünen-i Nesâî</i>	Nesâî	Kitâbu'l-îmân ve şerâihü	12	-	-	5000
4	<i>Sünen-i İbn-i Mâce</i>	İbn-i Mâce	Kitâbu'l-et'ime	1	-	-	3253
5	<i>el-Müsned</i>	Ahmed b.Hanbel	-	-	11	146	6581

Hadîs Buhârî'nin *el-Câmi 'u 's-Sahîh* 'inde geçmektedir. Söz konusu hadîse Buhârî 2, Ebû Dâvûd 2, Nesâî 1, İbn-i Mâce 1 ve Ahmed b.Hanbel 1 defa eserlerinde farklı tariklerle yer vermişlerdir.

1.7. Sahâbî Râvilerin İsimleri ve Rivâyet Sayıları

Sahâbî râvilerin isimleri ve rivâyet sayılarını tespit edilmesi hadîslerin bir nevi rivâyet karakterinide ortaya koymaktadır. Şöyle ki, hadîsi rivâyet eden ilk sahâbî râviler hadîslerde hayırlı olarak vasıflandırılan inanç, ibadet ve ahlâkî davranışları ilk önce kendi şahsında tatbik etmiş ve topluma verdikleri mesajlarla bir duruş ortaya koymuşlardır.

Sahâbîlerin hepsi Hz. Peygambere soru sorma konusunda aynı değildi. Bazı sahâbîler din ve dünya işlerine ait soruları seçerken bizzat kendilerini ilgilendiren konular üzerinde dururken bazılarıda kimsenin aklına gelmeyen gaybi konulardan sorular yöneltmiş, bazılarıda hüküm gerektiren hukukî ve sosyal konulardan sorular yöneltmiştir. Örneğin Ebû Hüreyre'nin o güne kadar Hz. Peygamber'e sorulmayan bazı önemli konuları sorup öğrendiği de bilinmektedir. Kıyamet gününde şefaate önce kimin nâil olacağını sorduğu zaman Rasûl-i Ekrem kendisini takdir etmiş ve hadîs öğrenme aşkıyla bu soruyu ilk defa onun soracağını tahmin ettiğini belirtmiştir.⁷³ Sahâbenin Hz.Peygambere yönelttikleri sorular çok net ve samimi olduğu kadar aldıkları cevap karşısındaki tavırları da o kadar içten teslimiyet ve itaat üzerine olmuştur. Ashâb-ı Kirâm'ın Hz. Peygamber'in sohbetinde bulunduklarında âdeta başlarının üzerinde birer kuş varmış gibi onu sessizce dinlemeleri onların Allah Rasûlüne duydukları saygı ve sevginin bir göstergesi olmuştur.⁷⁴

Tezimizde konu edindiğimiz hadîslerin sahâbî râvileri ve Kütüb-i Tis'a daki toplam rivâyet sayıları tablo halinde şu şekilde gösterilmiştir.

⁷³ Buhârî, “İlim”, 33 (No. 99).

⁷⁴ Ebû Dâvûd, “Tıb”, 1 (No.3855).

Tablo 25. Sahâbî Râvilerin İsimleri ve Rivâyet Sayıları

SIRA NO	SAHÂBÎ RÂVİLERİNİN TAM ADI	ÖLÜM TARİHİ	KÜTÜB-İ TİS'A DA Kİ RİVÂYET SAYILARI									
			خ	م	د	ت	ن	جه	دي	حم	ط	Tpl.
1	(Ebû Bekir): Ebû Bekr Abdullâh b. Ebî Kuhâfe Osmân b. Âmir el-Kureşî et-Teymî	(ö. 13/634)						1				1
2	(Şifâ binti, Abdillâh): Ümmü Süleymân eş-Şifâ' (Leylâ) bint Abdillâh b. Abdişems el-Adeviyye el-Kureşîyye	(ö.20/641)								2		2
3	(Sürâka b. Mâlik): Ebû Süfyân Sürâka b. Mâlik b. Cü'süm el-Kinânî el-Müdlîcî	(ö. 24/645)			1							1
4	(Esmâ bint Yezîd): Ümmü Seleme (Ümmü Âmir) Esmâ bint Yezîd b. Seken el-Ensâriyye	(ö. 30/650)						1		2		3
5	(Abdullah b. Mes'ûd): Ebû Abdîrrahmân Abdullâh b. Mes'ûd b. Gâfil b. Habîb el-Hüzelî	(ö. 32/652)	5	4		1			2	3		15
6	(Ebû Zer): Ebû Zer Cündeb b. Cünâde b. Süfyân el-Gıfârî	(ö. 32/653)		1	1				1	1		4
7	(Osman b.Afvan):Ebû Abdillâh (Ebû Amr) Zü'n-nûreyn Osmân b. Affân b. Ebi'l-Âs b. Ümeyye el-Kureşî el-Ümevî	(ö. 35/656)	3		1	2		2	1	2		11
8	(Ebû Râfî): Ebû Râfî' İbrâhîm (Eslem) el-Kıbtî	(ö. 40/660)		2			1				1	4
9	(Ali b.Ebî Talib): Ebû'l-Hasen Alî b. Ebî Tâlib el-Kureşî el-Hâşimî	(ö. 40/661)				1			1			2
10	(Abdullah.Selâm):Ebû Yûsuf Abdullâh b. Selâm b. el-Hâris	(ö.43/663)								1		1
11	(Amr b.Âs): Ebû Abdillâh (Ebû Muhammed) Amr b. el-Âs (el-Âsî) b. Vâil es-Sehmî el-Kureşî	(ö. 43/664)								1		1
12	(İmran bin. Husayn):Ebû Nüceyd İmrân b. Husayn b. Ubeyd el-Huzâî el-Ezdî	(ö. 52/672)	3	1			1			3		8
13	(Ebû Katâde):Ebû Katâde el-Hâris b. Rib'î b. Beldeme el-Ensârî el-Hazrecî	(ö. 54/674)		1		1						2

14	(Sa'd b. Ebî Vakkās): Ebû İshâk Sa'd b. Ebî Vakkās Mâlik b. Vüheyb (Üheyb/Vehb) el-Kureşî ez-Zührî	(ö. 55/675)						1	1			2
15	(Ebû Hüreyre): Ebû Hüreyre Abdurrahmân b. Sahr ed-Devsî	ö. (58/678)	13	4	1	5	3	1	2	25		54
16	(Âişe): Ümmü'l-mü'minîn Âişe bint Ebî Bekr es-Sıddîk el-Kureşîyye	(ö. 58/678)	4	1		2			1			8
17	(Abdullah b. Amr): Ebû Muhammed Abdullâh b. Amr b. el-Âs el-Kureşî	(ö.65/684)	6	1	1	1	2	2		4		17
18	(İbn Abbas): Ebû'l-Abbâs Abdullâh b. el-Abbâs b. Abdilmuttalib el-Kureşî	(ö.68/687)			1			1				2
19	(Abdullah b.Ömer): Ebû Abdurrahmân Abdullâh b. Ömer b. el-Hattâb el-Kureşî el-Adevî	(ö. 73/693)								1		1
20	(İrbâd b. Sariye): Ebû Necîh el-İrbâd b. Sâriye es-Sülemî	(ö. 75/694)										1
21	(Câbir b.Abdullah): Ebû Abdillâh Câbir b. Abdillâh b. Amr b. Harâm el-Ensârî	(ö. 78/697)				1						1
22	(Enes b. Mâlik): Ebû Hamza Enes b. Mâlik b. Nadr el-Ensârî	(ö. 93/711)							1			1
23	Ebû Bekre Nüfey b. Mesrûh es-Sekafî	(ö. 51/671)								8		8
24	Ebû Saffân Abdullah ibn Büsr el-Eslemî	(ö.96/715)								2		2
25	Ümmü Ferve	ö.?			1	1				2		4
26	Abdullah b. Hubşiyi'l-Has'amiyyi	ö.?			2				1	1		4
27	Mâiz	ö.?								1		1
28	Haccâc el-Eslemî	ö.?								1		1
SAHÂBÎLERİN TOPLAM RİVÂYETİ			34	15	9	15	7	9	11	60	1	162

Söz konusu hadîslerde ki sahâbi râvilerin toplam sayısı 28 olup bunların Kütüb-i Tis'a'daki toplam rivâyet sayısı ise 162 olarak tespit edilmiştir. Sahâbi râvilerden sadece Ebû Hüreyre'nin *el-Muvatta* hariç diğer sekiz hadîs kiaplarının hepsinde rivâyeti vardır.

En çok rivâyeti olan sahâbîler arasında; Ebû Hüreyre, Abdullah b. Mesûd, Osman b.Afvan, İmran bin. Husayn, Ebû Bekre ve Hz. Âişe yer alırken, Ebû Bekir, Sürâka b. Mâlik, Abdullah. Selâm, Amr b.Âs, Abdullah b.Ömer, İrbâd b. Sariye, Câbir b.Abdullah, Enes b. Mâlik, Mâiz ve Haccâc el-Eslemî gibi sahâbîler ise birer hadîsle en az rivâyet edenler

arasında yer almıştır. Ümmü Ferve, Abdullah b. Hubşiyi'l-Has'amiyyi, Mâiz ve Haccâc bin Haccâc el-Eslemî gibi sahâbi ravilerin ölüm tarihine kaynaklarda ulaşılammıştır.

Çalışmamıza konu olan hadîslerden *el-Muvatta* da rivâyeti olan tek sahâbî râvinin ise Ebû Râfî olduğu tespit edilmiştir. Sahâbî râvilerin hadîs kaynaklarındaki dağılımına bakıldığında en çok Ahmed bin Hanbel'in *el-Müsned*'inde ve Buhârî'nin *el-Câmi 'u's 'Sahîh*'inde sahâbî râviler yer almıştır. Her iki hadîs kitâbında da sahâbî râvinin Ebû Hüreyre'nin olduğu görölmektedir.

1.8. Hadîslerde Geçen Konuların Amel Edilmesi Yönünden Değerlendirilmesi

İslâm dininin asli delillerinden biri olan sünneti günümüze taşıyan hadîsler ihtiva ettiği konular bakımından dini anlama ve yaşamada çok etkili olmuştur. Kur'ânın hayata icrasını sunan sünnete karşı gerek itikadi gerekse siyasi saldırılar hiçbir zaman tükenmemiştir. İlâhî bir söz olarak Kur'ân metin olarak korunmuş⁷⁵ ama hadîs metinleri böyle bir korunmaya sahip olmamıştır. Hiç şüphesiz hadîslerde metâne-i aşere dediğimiz çok ince süzgeçten geçmiş ve bir ilim olarak İslâm hukukunda ki yerini almıştır. Bu bağlamda bu önemli delil kaynağının vaaz ettiği konular da amel edilmesi yönünden değerlidir. Burada ele alacağımız husus hadîslerde belirtilen inanç, ibadet ve sosyal konuların nasıl ve ne şekilde amel edileceği durumudur. Hadîslerde belirtilen her emrin ve her yasağın İslâm hukukundaki karşılığı nedir? hadîsler deki bu durumun Kur'ân ve sünnet tatbikinde karşılığı varmıdır? vb. sorular hadîslerde geçen konularla ne şekilde amel edilmesi ve onların tahlili açısından önemlidir.

Hadîsleri amel edilmesi yönünden değerlendirirken fikhî açıdan, neshin olup olmaması, sıhhat durumu, esbâb-ı vürûd, terğîb ve terhîb yönünden sınıflandırmak mümkündür. Araştırmanın hacminin artmaması için bu bölümde hadîslerin amel yönünden değerlendirilmesi sıhhat durumu, esbâb-ı vürûd, terğîb ve terhîb yönünden olmak üzere üç başlıkta ele alınmış ve bir sınırlandırmaya gidilmiştir. Hadîslerin amel edilme yönünden değerlendirilmesi çalışmasının hadîslerin doğru anlaşılmasında en önemli yeri vardır. Zira Kur'ân'ın nüzûlunda ki etmenler onu doğru anlaşılmasına nasıl etki ediyorsa hadîslerin vürûdunda ki etmenlerde aynı şekilde onun doğru yorumlanmasına etki etmiştir. Kur'ân'ın âyetler arasında ki ilişkiyi hadîsler arasında da görmemiz mümkündür. Bu ilişkiyi saptamada her ne kadar hadîslerde görünen ihtilaflar zorluk çıkarsa da bu ihtilafların çözüm yolları muhaddisler tartafından birçok ilmî metod ve araştırma ile giderilmiştir.

⁷⁵ el-Hicr 15/9.

Hadîslerin ameli yönden tatbikinde doğru anlaşılmasına etki eden bir diğer hususta muhaddislerin hadîs metinlerini Kur'ân ve ma'ruf sünnet süzgecinden geçirmesidir. İslâm düşüncesinde Kur'ân ve Sünnet ilişkisinde ki bütünlük ilkesi, sünnetin kendi içerisinde de geçerlidir. Aynı konudaki Kur'ân âyetlerini bütüncül bir yaklaşımla değerlendirmek gerektiği gibi, aynı konuda nakledilen hadîsleri de derleyip bütünlük içerisinde anlamak ve yorumlamak bir zorunluluktur.⁷⁶

1.8.1. Sıhhat Yönünden Değerlendirilmesi

Çalışmaya konu olan hadîslerin hangi kaynakta hangi tariklerle ve hangi lafızlarla rivâyet edildiklerini tespit etmek için hadîs veri tabanı hizmeti sunan internet sitelerinde taraması yapılmıştır. Hadîslerin sıhhati hakkında yapılan çalışmalarıyla tanınan başta son devir hadîs âlimlerinden Nâsirüddin el-Elbânî (ö.1999), Şuayb Arnaût (ö.2016) eserlerinde bu tür hadîslere yer vermiş ve sıhhat derecelerini değerlendirmişlerdir. Nâsirüddin el-Elbânî; İmam Suyûtînin (ö.911/1505), *el-Câmi 'u's-sağîr* adlı muhtasarı üzerine yaptığı ve *el-Fethu'l-Kebîr*'i esas olarak hazırladığı *Sahîhu'l-Câmi 'i's-sağîr ve Ziyâdâtüh* eserinde 8202 rivâyeti “صحیح” ve “حسن” diye belirtilmiştir.⁷⁷

Teze konu olan hadîslerin sıhhat durumu kaynaklarda genellikle aynı olduğundan birkaç örnek hadîs üzerinden şu şekilde değerlendirilmiştir.

“خيركم أحاسنكم أخلاقاً”- Sizin en hayırlınız, huyu en güzel olanınızdır.” şeklinde gelen hadîslerin kaynaklarda isnadı “صحیح” olarak belirtilmişken.⁷⁸ Tirmizî'nin *Câmi'u't-Tirmizî*'sinde ise isnadı “حسن- صحیح” olarak belirtilmiştir.⁷⁹ Ayrıca “Hz. Âişe den gelen bir başka bir tarikte ise “أكمل المؤمنين إيماناً أحسنهم خلقاً وأطفهم بأهله” tahkikini Şuayb Arnaût'un tahkikinin yaptığı Ahmet b. Hanbel'in *el-Müsned*'inde “صحیح لغيره”⁸⁰ olarak, Tirmizî'nin *Câmi'u't-Tirmizî*'sinde ise isnadı “ضعيف” hadîs olarak belirtilmiştir.⁸¹

“خيركم من تعلم القرآن وعلمه”- Sizin en hayırlınız Kur'ân-ı öğrenen ve öğretendir.⁸² Şeklinde Hz. Osmandan rivâyet edilen bu hadîs birçok kaynakta isnadı “صحیح” ve “صحیح لغيره” olarak rivâyet edilmişken, Ali b. Ebi Tâlib ten gelen rivâyet Tirmizî'nin *Câmi'u't-*

⁷⁶ Nevzat Aydın, *Hadîsin Tespit ve Tenkidinde “Sünnete Arz'ın Fonksiyonu”*, (Samsun: Ondokuzmayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2008), 79.

⁷⁷ Müctebâ Uğur, “el-Câmiu's-Sağîr”, *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/113-114.

⁷⁸ Nâsirüddin el-Elbânî, *Sahîhu'l-Câmi 'i's-Sağîr ve Ziyâdâtüh* (Beyrut: Mektebetü'l İslâmî, 1990), 619.

⁷⁹ Tirmizî, “Radâ”, 11 (No. 1162).

⁸⁰ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 41/213 (No. 24677).

⁸¹ Tirmizî, “İmân”, 6 (No. 2612).

⁸² Ebû Dâvûd, “Vitr”, 14 (No.1452).

Tirmizî'sinde "صحيح لغيره"⁸³ olarak belirtilmiştir. Ayrıca bu hadîs aynı eserde "خيركم أو" Sizin en hayırlınız veyahutta en faziletliniz Kur'ân-ı öğrenen ve öğretendir."⁸⁴ Şeklinde ki farklı lafzıyla yer almış ve isnadı "حسن- صحيح" olarak gösterilmiştir.

- خَيْرُكُمْ الْمُدَافِعُ عَنْ عَشِيرَتِهِ مَا لَمْ يَأْتُمْ : Sizin en hayırlınız, günaha girmek şartıyla aşiretini savunanızdır."⁸⁵

Ebû Dâvûd'un *es-Sünen*'inde ibn-i Abbas rivâyetiyle gelen bu hadîs için Şuayb Arnaûd ve Elbânî eserlerinde isnadı zayıftır demiştir.⁸⁶

- خَيْرُكُمْ أَلْيَنُكُمْ مَنَاكِبَ فِي الصَّلَاةِ : En hayırlınız, namazda omuzları en yumuşak olanınızdır."⁸⁷ Ebû Dâvûd'un *es-Sünen*'inde ibn-i Abbas rivâyetiyle gelen bu hadîsi Elbânî eserinde isnadında iki râviyi meçhul bulmuş ve "صحيح لغيره" notunu düşmüştür.⁸⁸

- أَفْضَلُ الْأَعْمَالِ الْحُبُّ فِي اللَّهِ وَالْبُغْضُ فِي اللَّهِ : Amellerin en faziletlisi Allah için sevmek ve Allah için buğz etmektir."⁸⁹ Ebû Dâvûd'un *es-Sünen* 'inde Ebû Zer el-Ğıfârî rivâyetiyle gelen bu hadîsi Elbânî eserinde "ضعيف" olarak kaydetmiştir.⁹⁰

- أَيُّ الْعَمَلِ أَحَبُّ إِلَى اللَّهِ ؟ قَالَ « الْحَالُ الْمُرْتَحِلُ » : Adamın biri Ey Allah'ın Rasûlü! Hangi amel Allah'a daha sevimlidir? Diye sordu da Rasûlullah (s.a.v.) şöyle buyurdular: "Konaklayıp yoluna devam eden kişi yani Kur'ân-ı baştan sona devamlı okuyup Kur'ân âleminde yolculuk yapıp konaklayan ve tekrar yeni bir okumayla yoluna devam eden kişinin amelidir."⁹¹ *Tirmizî* 'nin *Câmi'u't Tirmizî*'sinde İbn-i Abbas rivâyetiyle geçen bu hadîs için Elbânî "إسناده ضعيف" kaydını düşmüştür.⁹²

"Sizin en hayırlınız." ve "En hayırlı amel." şeklindeki hadîslerin Kütüb-i Tis'a daki sıhhat dereceleri incelendiğinde çoğunun *sahih ve hasen* olduğu görülmekle beraber başka tariklerle gelen bazı hadîslerin isnadının zayıf olduğu tespit edilmiştir. Aynı hadîs farklı lafız ve farklı senedlerle geldiği durumlarda sıhhat derecesi değişmiş bir kaynakta *sahih, hasen-sahih* olarak rivâyet edilen diğer tariklerde *sahih- liqayrih* veya *zayıf hadîs* şeklinde rivâyet edilmiştir. Hadîsi zayıf duruma düşüren neden ise örnekte de verildiği gibi genellikle sened zincirindeki râvinin meçhul olması olarak gösterilmiştir. Söz konusu hadîslerin birçoğunda

⁸³ Tirmizî, "Fezâilü' Kur'ân", 15 (No. 2909).

⁸⁴ Tirmizî, "Fezâilü' Kur'ân", 15 (No. 2908).

⁸⁵ Ebû Dâvûd, "Edeb", 112 (No. 5120).

⁸⁶ Nâsırüddin el-Elbânî, *Za'îfü Süneni Ebî Dâvûd* (Riyâd: Mektebetü'l Meârifî li'n-Neşri ve't-Tevzî, 1993), 418.

⁸⁷ Ebû Dâvûd, "Salât", 93 (No. 672).

⁸⁸ Nâsırüddin el-Elbânî, *Hidâyet'ül Rivâye* (Riyâd: Dâru ibn-il-Kallîm li'n-Neşri ve't-Tevzî, 2001), 479.

⁸⁹ Ebû Dâvûd, "Sünnet", 2 (No. 4599).

⁹⁰ Nâsırüddin el-Elbânî, *Za'îfü't-Terğîb ve't-terhîb* (Riyâd: Mektebetü'l Meârifî li'n-Neşri ve't-Tevzî, 2000), 269.

⁹¹ Tirmizî, "Kıraât", 11 (No. 2948).

⁹² Nâsırüddin el-Elbânî, *Za'îfü Süneni't-Tirmizî* (Riyâd: Mektebetü'l Meârifî li'n-Neşri ve't-Tevzî, 2000), 312.

konu ya müstakil olarak tek başına ele alınmış⁹³ ya da birkaç konu aynı hadîs metninin içerisinde yer almıştır.⁹⁴ Bu durum hadîsi rivâyet eden râvi zincirinin farklı olmasından kaynaklandığı gibi hadîsi ilk rivâyet eden sahâbî ravinin de farklı kimseler olmasından kaynaklanmaktadır. Hadîslerin farklı tariklerle gelmesi ile oluşan bu hali onların sıhhat derecelerinde etkilemiş ve hadîsler isnadlarının sıhhatine göre derecelendirilmiştir.

1.8.2. Esbâb-ı Vürûd Yönünden Değerlendirilmesi

“Esbâbü’l-hadîs, vürûdü’l-hadîs” şeklinde de kullanılan bu kelimeler hadîslerin belli bir sebep, bir vesile veya bir durum dolayısıyla söylenmiş olmasını ifade etmektedir. Esbâb-ı nüzûl âyetlerin nüzûl sebepleri, nüzûl zamanı ve mekânıyla ilgili hususlardan bahsettiği gibi esbâbü vürûdü’l-hadîs de hadîslerin söyleniş sebepleri, söylendiği zaman ve mekânla ilgili hususlardan söz eder.⁹⁵

Hadîslerin vürûd sebebini bilmek;

Bir hükmün konuluş amacı ve gayesine vâkıf olmayı, Râviler arasında edâ ve tahammül yolları için doğru açıklamalar sayesinde bir rivâyeti diğerine tercih etme nedenini ortaya çıkarmayı, emir ve nehiylerin illetini bilmeyi, hadîsin vürûd zamanını ve olayın gerçekleştiği mekânın sınırlarını öğrenmeyi, genel ve özel şartlarda konulmuş hükümleri birbirlerinden ayırmayı, hadîsler arasında teâruz varsa gidermeyi, bir hadîsin mana ile rivâyet edildiğini öğrenmeyi, muhtelifü’l-hadîsin müşkülünü bildirerek, müphemî tayin etmesini, nâsih ve mensûhun bilinmesini ve müteşâbihattan olan rivâyetleri birbirinden ayırtedebilmeyi sağlar.⁹⁶

Hadîslerin tamamının vürûd sebebi kaynaklarda belli olmamakla beraber bazı hadîslerin vürûd sebebi bilinmekte olup bunlar bazen kısa bazende detaylı bir şekilde hadîs ve tarihî kaynaklarda geçmektedir. Allah Rasûlü insan ve toplum psikolojini çok iyi bildiği için hem beşeri birikim ve kabileyetle hem de ilahi bir donanımla hangi bilgiyi nerede, ne zaman ve nasıl vereceğini biliyordu. Muhatabının yaş, cinsiyet, akıl, bilgi ve sosyal konumunu gözetiyor kendisine yöneltilen aynı soruya farklı cevaplar veriyordu.

Hadîslerin vürûdu da âyetlerin nüzûlü gibi bazen hiçbir sebebe bağlı olmaksızın Hz. Peygamber tarafından söylenmiştir. Vürûd sebebi olmaksızın Hz. Peygamber’in gerek ashâbının sorularına verdiği cevaplar gerekse bilgilendirmek, teşvik etmek ve sakındırmak için söylediği inanç, ibâdet, âhiret, geçmiş ümmetlerin başına gelen olaylar, ölüm ve kıyamet

⁹³ Ebû Dâvûd, “Vitr”, 14 (No. 1452).

⁹⁴ Tirmîzî, “Birr ve's-Sıla”, 2 (No. 1898).

⁹⁵ Ramazan Ayvalı, “Esbâbü Vürûdü’l-Hadîs”, *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11/362-363.

⁹⁶ İbrahim Saylan, *Hadîsleri Anlama Yöntemi Olarak Esbâb-ı Vürûd* (Ankara: TDV Yayınları, 2021), 135-136.

hakkında ki soruları hadîslerin söylenme nedenini oluşturmuş, bazen kendisine sorulan, hangi amel daha faziletlidir? Şeklinde sorusuna Allah’a imandır,⁹⁷ Allah’a ve Rasûlüne imandır,⁹⁸ Allah’ın yolunda cihaddır,⁹⁹ Kabul olunmuş Hacdır.¹⁰⁰ Şeklinde cevap vermiş, bazen bir konunun izahı için Ashâbına “dikkatlice dinleyin sizin iyilerinizi kötülerinizden ayırıp size bildireyim mi?”¹⁰¹ veya "size en hayırlılarınızı haber vereyim mi?"¹⁰² gibi sorular yöneltmiş, bazen bir âyetin anlamını açıklaması o hadîsin vürûd sebebi olmuştur “...*Fecrin beyaz ipi siyah ipinden sizin için ayırt edilir hale gelinceye kadar yiyin için, sonra orucu geceye kadar tamamlayın...*”¹⁰³ Mealindeki âyette geçen “siyah ip ve beyaz ip ifadesi, “tan yerinin beyazlığı gecenin siyahlığından ayrılınca kadar” anlamına gelmektedir. Bu âyeti yanlış anlayan sahabeler olmuş nitekim Allah Rasûlü burada ifade edilen beyaz iplik ve siyah iplik ifadelerini açıklamıştır.¹⁰⁴ Hz. Peygamber bazen de Ashâbının olumsuz davranışları karşısında da gerekli müdahalelerde bulunmuş ve hadîs irâd etmiştir.¹⁰⁵

Bu çalışmamızda ele aldığımız hadîslerin bir kısmı Allah Rasûlüne sorulan sorulara karşı onun verdiği cevapları oluştururken bir kısmı da hiçbir neden olmaksızın Rasûlüllah’ın irad ettiği hadîsleri oluşturmaktadır. Bazı hadîslerin ise sebe-i vürûd metin içerisinde râvi tarafından vâkıa anlatılarak kendini göstermiştir ve bu vakıa karşısında Resûlullah hadîs irad etmiştir. Örneğin;

Ebû Hüreyre (r.a.)’dan rivâyet edilen bir hadîste: “ Bir adam Hz. Peygamber’den (s.a.v.) alacağını ödemesini istedi ve isteme esnasında (Hz. Peygamber’e) kaba ve sert davrandı. (Bu hareketinden dolayı) Hz. Peygamber’in ashâbı da ona tepki gösterdiler. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.v.) "Bırakın onu! Hak sahibinin söz söyleme hakkı vardır. Bu kişi için bir deve satın alın da ona verin!" buyurdu. Sahâbe, "Biz (onun devesi ile aynı yaşta bir deve değil de) onun devesinden daha değerlisini bulabiliyoruz." dediler. Hz. Peygamber (s.a.v.) "O (daha kıymetli olan) deveyi satın alın da, bu kişiye verin. Çünkü sizin hayırlınız, borcunu en güzel şekilde ödeyeninizdir." buyurdu.¹⁰⁶

Bu rivâyette açık bir şeklide de görüldüğü gibi Allah Rasûlü’nün bu hadîsi zikretmesine bir bedevinin tavrı sebep olmuştur. Bu hadîste anlatılan vakıa hadîsin diğer

⁹⁷ Müslim, “İman”, 136.

⁹⁸ Buhârî, “İman”, 18 (No. 26).

⁹⁹ Tirmizi, “Fezâilü’l-Cihad”, 22 (No. 1658).

¹⁰⁰ Buhârî, “Hac”, 4 (No. 1519).

¹⁰¹ Tirmizi, “Fiten”, 76 (No. 2263).

¹⁰² Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 12/146 (No. 7212).

¹⁰³ el- Bakara 2/187.

¹⁰⁴ Buhârî, “Kitâbu’t-Tefsîr”, 28 (No. 4509).

¹⁰⁵ İhsan Arslan, “Sahabenin Olumsuz Davranışları Karşısında Hz. Peygamber’in Tavrı” *Din Bilimleri Akademik Araştırmaları Dergisi* 12/3 (Eylül 2012), 119-149.

¹⁰⁶ Buhârî, “İstigrâz”, 4 (No. 2390).

rivâyetlerinde ya kısmen anlatılmış ya da sadece Hz. Peygamber'in "sizin hayırlınız, borcunu en güzel şekilde ödeyeninizdir."¹⁰⁷ İfadesi yer almıştır.

Hadîsin metin içerisinde sebeb-i vürûdu ile anlatılması Hz. Peygamber'in bu adamın özelinde borçlunun alacaklıya karşı tutumunun nasıl olacağını da bize göstermiştir. Allah Rasûlünün alacağını nezaketsiz bir şekilde isteyen böyle bir insana karşı bile ne kadar yumuşak ve cömert olduğunda hadîsin sebe-i vürûdundan anlıyoruz. Çalışmamıza aldığımız başka bir hadîste de metnin içerisinde hadîsin sebe-i vürûdu şu şekilde geçmektedir.

Hz. Enes bin Malikten rivâyet edilmiştir. "Rasûlullah'ın (s.a.v.) huzuruna, yanında Ümmü Seleme var iken Ümmü Süleym girmiş ve şöyle demişti: "Kadın, rüyasında, erkeğin gördüğü şeyi görür. (Bunun hakkında ne buyurursunuz?) "Bunun üzerine Ümmü Seleme, "Allah iyiliğini versin, Ümmü Süleym! Kadınları rezil rüsvay ettin!" demişti de Hz. Peygamber (s.a.v.) Ümmü Süleym'e arka çıkarak şöyle buyurmuştu: "Bilakis Allah senin iyiliğini versin! Şüphe yok ki sizin en hayırlınız, kendisini ilgilendiren şeyi sorandır. (Kadın uyandığında elbisesinde veya avret yerinde) o suyu (yani meniye) görürse gusûl yapsın!" (O zaman) Ümmü Süleym şöyle demişti: "Kadınların da suyu (yani menisi) var mı? Ya Rasûlullah (s.a.v.) "Evet" buyurdu, "ya çocuk onlara nereden benzer? Onlar (yani kadınlar) erkeklerin sadece benzerleridirler."¹⁰⁸

Bu rivâyet te Allah Râsûlü'nün bu hadîsi irad etmesine neden olan vâkıa Ümmü Süleym'in kadınlara ait özel bir soruyu sormasıdır. Zira vakıanın bu şekilde geçmiş olması bize Rasûlullah'ın böyle sorular karşısında nasıl bir üslup kullannacağımızıda göstermektedir. Zira bazen gelenek ve kültürün ayıp olarak dayattığı şeylerin dini öğrenme hususunda engel teşkil ettiği aşıkardır. Ümmü Seleme'nin ayıp olarak nitelediği şeyi mesele dini öğrenme arzusu olunca Hz. Peygamber ayıp karşılamamıştır. İşte bu hadîs bize bu ruhsatı sebe-i vürudunun rivâyet edilmesi ile birlikte vermektedir.

Hadîs kitaplarında Buhari ve Müslim'in Sebe-i vürûd bilgisini aktarmada en fazla öne çıkan Buhârî ve Müslimdir. Sahihayn'da aktarılan esbâb-ı vürûd bilgisinde, mükerrer gelen rivâyetlerin en az birinde olay tam olarak anlatılmaktadır. Es-Sünen adlı hadîs kaynaklarında, çoğu zaman hadîslerin esbâb-ı vürûdları hazfedilmiştir. Muhaddisler, bir hadîsin ilgili kısmını bâb başlıkları altında muhtasaran zikretmişlerdir. Bu durumun, hadîslerin anlaşılmasını zorlaştırdığı ve hadîslerde anlam daralmasına sebep olmuştur.¹⁰⁹

¹⁰⁷ Buhârî, "Vekâlet", 5 (No. 2305).

¹⁰⁸ Dârimî, "Tahâret", 76 (No. 791).

¹⁰⁹ Saylan, *Hadîsleri Anlama Yöntemi Olarak Esbâb-ı Vürûd*, 334.

Hadîslerin doğru anlaşılmasında hadîs ilimlerinden Cerh ve Ta'dil, Garîbu'l-Hadîs, İlelü'l-Hadîs, Muhtelifu'l-Hadîs, Hadîste Nâsih-Mensûh nasıl katkı sağlamışsa Esbâb-ı Vürûdu'l-Hadîs de hadîs ilmine o kadar büyük katkı sağlamıştır. Bu hadîs ilimlerinin herbiri başta tefsir olmak üzere fıkıh ve akâid konularında âlimler için önemli bir başvuru kaynağı olmuş Kur'ân'ın tatbiki gibi önemli bir görevi olan hadîs ve sünnetin nesiller boyu aktarılmasında da önemli rol oynamıştır

1.8.3. Tergîb ve Terhîb Yönünden Değerlendirilmesi

Hadîslerde geçen konuları amel edinme yönünden ele aldığımız ikinci başlığımız ise kısaca iyiliğe teşvik ve kötülükten sakındırma anlamına gelen “et-tergîb ve't-terhîb: (الترغيب والترهيب)” konusudur. Hadîsleri doğru anlamada ve onlardan hüküm çıkarma da çok etkili olan bu kavramlar gerek Kur'ânda gerekse hadîslerde aynı ifade ile olamasa bile “rağabe” ve “rahebe” gibi başka türevleri ile kullanılmıştır.

Tergîb dinin iyi, doğru, güzel ve faziletli kabul ettiği şeylere özendirip onlara teşvik etmeyi, terhîb ise dinin kötü, yanlış ve günah olarak belirttiği söz ve davranışlardan sakındırıp uzaklaştırmayı ifade eder, Tergîb ve Terhîb ifadelerine hadîslerde sıkça rastlanmaktadır. Kur'ân-ı Kerim de ve hadîslerde mevcut tergîb ve terhîblerde teşbih, temsil, mecaz, istiare gibi sanatlara, kıssa ve mesel gibi kalıplara başvurulduğu yahut “Allah sever, Allah buğzeder”; “küfürdür, şirktir”; “cennetliktir, cehennemliktir, cennet vâcip olur, cehennem vâcip olur” , “bizden değildir, mümin değildir, iman etmiş sayılmaz”, “veyl olsun, lânet olsun” gibi değer hükümleri taşıyan ifadelerle konuların anlatıldığı, genellikle emir ve nehiylerin bir ödül veya ceza ile birlikte zikredildiği görülür. Tergîb ve terhîb üslûbu çoğu zaman belli başlı ibadetler, mev'iza, fezâilü'l-a'mâl, âdâb, ahlâk, zühd ve rekâik gibi konularda kullanılır; muâmelât ve ukûbât alanlarında ise bu üslûba nisbeten daha az başvurulur. Kur'ân-ı Kerîm'de ve hadîslerdeki tergîb ve terhîbin daima dengeli olduğu, bir müjdenin zikredildiği yerde aynı sûre ve hadîs içerisinde veya başka bir yerde o uyarının anlatıldığı görülür. Ayrıca ödül ve ceza bildiren ifadeler ölçülü olup bunlarda insanları gereğinden fazla ümide yahut aşırı korkuya sevketmeden ahenkli bir dünya ve âhiret sevgisi işlenir.¹¹⁰

Çalışmamızda ele aldığımız hadîsleri bu bağlamda incelediğimizde birçoğunun et-tergîb ve't-terhîb üslubu ile söylendiğini görmekteyiz. Bu üslûba konu olan hadîslerin

¹¹⁰ Mehmet Görmez, “Tergîb ve Terhîb”, *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/508-509.

bazılarını Tergîb ve terhîb başlığı altında mütalaa ederek konuyu kısaca şu şekilde açıklayabiliriz.

Allah Rasûlü'nün ashâbına “sizin en hayırlınız, Kur’ân-ı öğrenen ve öğretendir” öğütünü verirken Kur’ân-ı hayatın merkezine alıyor, ashâbını Kur’ân-ı ezberlemeye ve anlamaya teşvik ediyordu. Hz. Peygamber başta kadınlar olmak üzere din ve dünya işlerinde Müslümanlar’ın hiç çekinmeden kendisine soru sormalarını istiyor ve “sizin en hayırlınız, kendisini ilgilendiren şeyi sorandır” sözüyle Ümmü Süleym üzerinden özellikle kadınlar için en önemli şart olan sorarak araştırmanın yolunu kolaylaştırıyor ve bu konuda ashâbını cesaretlendiriyordu. Allah Rasûlü hem yaşadığı toplumda hem de diğer toplumlarda hak, hukuk ve sosyal hayattan ötelenen kadınlara ayrı bir değer vermiş, kadının annelik vasfını yücelterek cenneti ayaklarının altına sermiş cennete girmenin sebebi görmüş,¹¹¹ her fırsatta Ashâbını kadınlara karşı adil ve nezih davranışta bulunmalarını “sizin en hayırlınız, kadınlara iyi davranışlarınızdır” hadîsiyle teşvik etmiş ve özellikle de kendi hayatını Ashâb için örnek olarak sunmuştur. ashâbın Hz. Peygambere yönelttiği sorulardan biride en faziletli amelin ne olduğuna yönelikti. Hz. Peygamber bu sorulara da yine ilahi bir yönlendirme veya beşeri bir kabiliyetle soru soranın durumuna göre en uygun cevabı veriyordu. Mesela, “en faziletli amel, vaktinde kılınan namazdır.” sözüyle Ashâbını sosyal hayatın gündemini ulaştırmada etkili gördüğü mescide her fırsatta davet ediyor, onları müjdeliyor¹¹² ve nerede olursa olsun vaktinde kılınan namazı en hayırlı bir amel olarak tanımlamakla ibadetteki zaman disiplinin önemine de işaret ederek onları teşvik ediyordu. Çalışmamızda ele aldığımız hadîslerden biride yine en faziletli amelin ne olduğu sorusuna Peygamberimizin “yemek yedirmen ve tanıyıp tanımadığına selam vermektir.” şeklindeki cevabıdır. O, bu sözüyle atası İbrahim (a.s.) ile özdeşleşen ve İbrahim sofrası ve bereketi ile ünlenen yemek yedirme cömertliğini ashâbına teşvik ediyordu. Gerek peygamberliğinde gerekse peygamberliğinden önce sofrasında yetim, yoksul ve ihtiyaç sahiplerini eksik etmeyen Allah Rasûlü ashanının bu güzel sıfatla donanmasını isityordu. Ayrıca insanlar arası iletişime de çok önem veren Hz. Peygamber, “eman, kurtuluş, esenlik, barış”¹¹³ manalarına gelen selamı ise toplumsal barışın bir parolası kabul ediyor, Müslümanların bu hususta dikkatli davranmalarını ve bu güzel kelimeleri aralarında yaymalarını teşvik ediyordu.

Konu edindiğimiz hadîslerin hemen hemen hepsinin mefumu muhalefetine baktığımızda teşvik edilen her davranışın aksinin yapılmasında bir sakındırmanın olduğu

¹¹¹ Nesâî, “Cihad”, 6 (No. 4297).

¹¹² Buhârî, “ Ez’an”, 37 (No. 662).

¹¹³ Mehmet Efendioğlu, “Selam”, *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36 /342-343.

aşikârdır. Mesela, Rasûlullah'ın “En hayırlınız, namazda omuzları en yumuşak olanınızdır.” İfadesinde kişinin, safa girmek isteyen diğer insanlara karşı nazik olması istendiği gibi boşluğu doldurması istendiğinde büyülenmekten kaçınıp kardeşinin tâlimatını yerine getirmesi gerektiği kasdedilmiştir. Bir başka örnekte amellerin hangisi daha efdaldır?” diye sorulduğunda, Rasûlullah (s.a.v.)'in “(Namazda) kıyamın uzun olanı” şeklinde ki cevabı namazın çarçabuk tadil-i erkân'a dikkat edilmeden kılınmasını hoş karşılamadığını ve bu hususta Ashâbını uyararak namazın tadil-i erkâna uygun olarak kılınmasını teşvik etmiştir.

II. BÖLÜM

2. HADİSLERDE VURGULANAN ERDEMLİ İNSAN MODELİ

Türkçemizde fazîlet, mahâret, meziyet, hüner ve liyâkat anlamlarına gelen “erdem” isminden sıfat olan “erdemli” kelimesi erdemi olan, fazıl, faziletli, becerikli, marifetli, maharetli ve liyakatlı¹¹⁴ anlamlarına gelir ki bunun zıttı erdemsiz olarak ifade edilmiştir.

Allah Rasûlü’nün hadîslerine baktığımızda erdemli insan tarif edilirken genellikle *أَفْضَلُ* ve *خَيْرُكُمْ* kelimeleri kullanılmış, Müslümada olması gereken erdemli davranışların neler olduğu vurgulanmıştır.

Arapça’dan Türkçemize geçmiş olan *خَيْرٌ* kelimesi: hayırlı olan, iyiliği ve faydası görülen, uğurlu, kutlu ve mübarek anlamında bir sıfat olan “hayırlı”¹¹⁵,nın karşılığı olup aynı şekilde *فَضِيلَةٌ* kelimesi ise kişiyi ahlâklı, güzel hareket etmeye yönelten manevî kuvvet, iyi-güzel ahlâk ve iffet¹¹⁶ anlamında erdem’in karşılığı bir isim olarak kullanılmıştır.

Hiz. Peygamberin, ‘sizin en hayırlınız’ ve ‘en faziletli amel’ şeklindeki hadîs metinlerinin her birinde erdemli insanda bulunması gereken vasıflar ele alınmış olup bu vasıfları farklı yer ve zamanda farklı şahıslara yönelik öğütlerde bulunmuştur. Bir binanın inşası gibi erdemli insan modeli bu hadîslerle işlenmiş böylece inanç, amel ahlâk ve muamelatta Kur’ân ve sünnet’in inşa ettiği erdemli ve kâmil bir mümin ortaya çıkmıştır. Bu konudaki hadîslerin her biriyle akâid, fıkıh, sosyoloji, psikoloji ve din eğitimi gibi ilimlerde geçmişte ve günümüzde ilmî çalışmaların yapılmış olması Hadîs ilmî içerisinde ne kadar değerli bir malzemeye sahip olduğumuzu göstermesi açısından da önemlidir.

Allah Rasûlü’nün insan eğitiminde kullandığı dil, üslup ve teşbihler de önemlidir. O, Arap edebiyatını ve dil kurallarını çok güzel kullandığını az sözle birçok mana ifade etme özelliğini “Ben cevâmiu’l-kefîm ile gönderildim”¹¹⁷ sözüyle teyit etmiştir. İşte bu güzel üslup Hiz. Peygamberden sonra nice âlim ve gönül insanlarına örnek olmuş ve bu yöntemle nice gönüller fethedilmiştir. Aşk ve gönül şairi olarak tanıdığımız Yunus Emre bir beytinde “Söz ola kese savaşı söz ola bitüre başı söz ola agulu aşı balıla yağ ide bir söz”¹¹⁸ ifadesi ile söz’ün insan üzerindeki etkisini vurgulamış ve Allah Rasûlünden aldığı ilhamla birbirinden güzel şiirlerle Allah ve insan sevgisini işlemiştir.

¹¹⁴ D. Mehmet Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük* (İstanbul: İz Yayıncılık, 1996), 343.

¹¹⁵ Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük*, 476.

¹¹⁶ Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük*, 369.

¹¹⁷ Müslim, “Mesacid”, 6.

¹¹⁸ A. Azmi Bilgin, “Yunus’un Sözü”, *Türk Dili Dergisi* 819 (Mart 2020), 30.

2.1. Sizin En Hayırlınız Şeklinde Gelen Hadîslerde Vurgulanan Erdemli İnsan Modeli

H. Peygamber (s.a.v.)’in bu tür hadîslerinde Müslümanlar ahlâk, amel ve sosyal ilişkiler yönünden ele alınmış olup erdemli Müslümanlar “en hayırlınız” vb. ifadelerle tanıtılmış ve İslâm toplumuna model olarak sunulmuştur. Bu bölümde ele aldığımız hadîslerde erdemli kâmil bir mümin; güzel huyu ve güvenilir kişiliği ile ahlâki yönünü, kadınlara, aile halkına, ashâb-ı kirâm’a, akrabasına, milletine, müslüman kardeşine karşı tutum ve davranışlarıyla sosyal ilişki yönünü, Kur’ân-ı Kerim’i öğrenip ve öğretmesi, ömrünü güzel amellerle donatması, Allah’ı hatırlatan iş ve davranışlar sergilemesi, dinini öğrenme konusunda araştırması ve ilimle meşgul olması ile de ameli yönünü ortaya koymuştur.

Yaratılışı, sorumluluğu ve yüklendiği emanet açısından¹¹⁹ eşref-i mahlûkat¹²⁰ olan insanoğlu hayır ve şer’e meyillidir. Hür iradesi ile hayır yolunu tercih eden insan derece bakımından meleklerden de üstün bir kul olabiliyorken,¹²¹ şer yolunu tercih ettiğinde Kur’ân’ın “belhümadal”¹²² ifadesiyle hayvanlardan bile aşağı seviyeye düşebilmektedir.

İnsanı şerefli kılan ve derecesini yükselten hiç şüphesiz imanı ve güzel amelidir. Fakat insanoğlu taşıdığı nefis ve aklının çeldirici tuzaklarına karşı imanının gereği olarak koymak zorunda olduğu bazı amellerde gevşeklik göstermekte hatta günaha dalmaktadır. Müslüman ilim, aşk, sohbet, muhabbet ve devamlı motive edilmesi gereken imanı ile kendini daima diri tutar. Bu nedenle H. Peygamber (s.a.v.) sohbetlerinde Müslümanları devamlı uyarmış, yol göstermiş ve Allah’ın hoşnut olacağı güzel amelleri onlara takdim etmiştir. H. Peygamber’in takdim ettiği ve övdüğü bu güzel amellerin her biri yapıldığında Müslümanın kulluk kalitesi artırmış ve erdemli mümin olma yolunda ilerlemiştir.

Allah Rasûlü’nün “sizin en hayırlınız...” şeklinde gelen hadîslerinde bazen tek bir konu ele alınmışken bazende iki ve üç hususun aynı söz metin içerisinde zikredildiğini görmekteyiz. Hadîslerde tavsiye edilen bu davranışların her biri ayrı bir araştırma tez konusu olacak kadar geniş konulardır. Bu bölümde hadîslerde vurgulanan ameller ön plana çıkarılarak her bir hadîs için metine uygun on iki madde başlığı oluşturularak söz konusu hadîsler arasından çıkarılan farklı davranış modelleri şu şekilde açıklanarak yorumlanmıştır.

¹¹⁹ el-Ahzâb 33/72.

¹²⁰ el-İsrâ 17/70.

¹²¹ el-En’âm 6/83.

¹²² el-Furkân 25/44.

2.1.1. Güzel Huya Sahip Olmak

Ahlâk (أَخْلَاقُ) Arapça'da huy, seciye, din, âdet¹²³ anlamalarına gelen اَلْخُلُقُ kelimesinin çoğuludur. Sözlüklerde çoğunlukla insanın fiziki yapısı için halk kelimesi kullanırken manevî yapısı için de hulk kelimesinin kullanıldığı görülmektedir. Başta hadîsler olmak üzere İslâmî kaynaklarda hulk ve ahlâk terimleri genellikle iyi ve kötü huyları, fazilet ve rezîletleri ifade etmek üzere kullanılmıştır. Ayrıca ahlâk yanında yeme, içme, sohbet, yolculuk gibi günlük hayatın çeşitli alanlarıyla ilgili davranış ve görgü kurallarına, terbiyeli, kibar ve takdire değer davranış biçimlerine, edep veya âdâb da denilmiştir. Dinî literatürde edep terimi ilk dönemlerden itibaren özel davranış alanları hakkında kullanılırken ahlâk, tutum ve davranışların kaynağı mahiyetindeki ruhî ve manevî melekeleri, insanın rûhî kemalini sağlamaya yönelik bilgi ve düşünce alanını ifade etmiştir.¹²⁴

Hz. Peygamber (s.a.v.) bireyin ahlâk eğitimine son derece önem vermiş karakter inşasına güzel huyla başlamıştır. Allah Rasûlü'nün Müslümanlara her fırsatta huyu en güzel olanının en hayırlı olduğu vurgusu da bunu teyit etmektedir. Zira Kur'ân-ı Kerimde Yüce Allah sevgili Peygamber'ini “*Sen üstün bir ahlâk üzeresin*”¹²⁵ şeklinde vasıflamıştır. Uzun bir hadîs rivâyetinde müminler'in annesi Hz. Aişe'nin sevgili Peygamberimiz'in ahlâkını merak edip soru soran kimseye “Allah'ın Nebîsi'nin ahlâkı Kur'ân idi.”¹²⁶ şeklinde ki cevabı vahiy alan ve vahyin kontrolünde olan bir peygamberin nasıl bir üstün ahlâkla donatıldığını da açıklamaktadır. Hz. Peygamber'in bu üstün ahlâkı peygamberliğinden öncede insanların dikkatini çekmiş ve kendisine hayranlık bırakmıştır.

Hz. Muhammed (s.a.v.), zeki, sakin, kendinden emin, ölçülü ve dengeli tutuma sahip, sözü dinlenir, herkes tarafından sevilen ve takdir edilen, doğruluğundan ve samimiyetinden şüphe edilmeyen bir karaktere sahipti. Meslektaşlarının saygısını kazanmış bir tacirdi. Hakbilir idi. Onunla peygamberlik öncesinde ticari ilişkilerde bulunanlar: ‘çok iyi bir arkadaş olduğunu, hak hususunda hatır gönül tanımadığını söylemişlerdir.’¹²⁷ Yalan söylemezdi. Dost-düşman herkes onun yalan söylemediğini itiraf ederdi. Akrabalarının hakkını gözetir, ailesiyle ilgilenir, geçimini helal yoldan kazanır, yetimleri korur, muhtaçlara, zayıf ve güçsüzlere yardımda bulunur, misafire ikram eder, herkesle iyi geçinirdi.¹²⁸ Hz. Peygamber

¹²³ Mevlüd Sarı, *el-Mevarid, Arapça Türkçe Lügat* (İstanbul: Bahar Yayınları, 1982), 438.

¹²⁴ Mustafa Çağrı, “Ahlâk”, *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/1-9.

¹²⁵ el-Kalem 68/4.

¹²⁶ Müslim, “Salât'ül Misâfirin ve Kasriha”, 139.

¹²⁷ İbn Esîr, Ebû'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî, *Üsdü'l-ğâbe fî ma'rifeti's-sahâbe*, thk. Muhammed ibrahim el-Bennâ -Muhammed Ahmed Aşûr (Kahire 1970) 2/317.

¹²⁸ İbrahim Sarıçam, *Hız Muhammed ve Evrensel Mesajı*, (Ankara: DİB Yayınları, 2002), 80.

güzel huylu ve güzel ahlâklı nasıl olunur 'un da cevabını bu üstün ahlâkı ve örnek yaşantısıyla vermiş bulunuyordu.

İnsan, erdemli bir hayatı kazanmak için en ideal örneği bulup ona tutunup ve onu takip edecektir. İşte bu örnek hiç şüphesiz Hz. Peygamber'in örnek hayatıdır.¹²⁹

İyilik ve yumuşak huyluluk yüce dinimizin erdemli bir müslümanın inşasına kattığı en önemli bir harçtır. Hz Peygamber'in dinin tebliğinde seçtiği öğretmen profillerinde ilk öne çıkan güzel huy ve yumuşak bir uslup olmuştur. Musab bin Umeyr'i Medineye İslâmı tebliğ için gönderdiğinde O güzel huylu ve güzel yüzlü sahabe Medinede çalmadık kapı bırakmamış faaliyetlerinden rahatsız olan Sad bin Muaz'a "oturup söyleyeceklerinizi dinler misin? Eğer söyleyeceğim şeylerden hoşlanırsan veya bir şeye rağbetin olursa onları kabul edersin. Eğer söyleyeceğim şeylerden hoşlanmazsan senin hoşnutsuzluğunu gideririz ve hoşlanmadığın şeyi de bir daha yapmayız."¹³⁰ Dedi. Üslubuyların muarızını sakınleştirmiş ve birçok insanı beceremediği iletişim kapasını açık tutmuş ve ileride İslâma büyük hizmetleri olan Sa'd b. Muaz'ın Müslüman olmasını sağlamıştır.¹³¹

Güzel huyun zıttı olan kötü huylar ise her fırsatta Peygamberimiz (s.a.v.) tarafından yasaklanmıştır. Örneğin: "Birbirinizle hasetleşmeyiniz. Almayacağınız bir malın fiyatını müşteri kızıştırmak için artırmayınız. Birbirinize kin ve nefret beslemeyiniz. Birbirinize darılıp yüz çevirmeyiniz. Birinizin satışı üzerine başka biriniz satış yapmasın. Ey Allah'ın kulları, böylelikle kardeş olunuz. Müslüman, Müslüman'ın kardeşidir. O'na zulüm ve haksızlık yapmaz, yardımını kesmez ve onu hakir görmez. (Peygamberimiz üç defa göğsüne işaret ederek buyurdular ki) takvâ buradadır. Müslüman kardeşini hor ve hakir görmesi, bir kimseye şer olarak yeter. Her Müslümanın kanı, malı ve ırzı, başka Müslümana haramdır."¹³² Müslümanlar tarafından değişik zaman ve mekânlarda işlenen bireysel, toplumsal içerikli günahlara yönelik bunlar gibi daha nice kötü huylar Hz.Peygamberimiz (s.a.v.)'in hadîslerinde zemmedilmiş ve terki istenmiştir.

İyi huy ve kötü huy insanda kalıcı olan şeyler değildir. Kötülük doğuştan gelen bir özellik te değildir. Allah Rasûlü'nün "Her doğan, İslâm fitratı üzerine doğar. Sonra, anne-babası onu Hristiyan, Yahudi veya Mecûsi yapar."¹³³ hadîsinde olduğu gibi insan fitraten iyiye

¹²⁹ M.Said Ramazan el-Bûfî, *Fıkıh's Siyre Peygamberimizin Uygulamasıyla İslâm*, çev. Ali Nar-Orhan Aktepe, (İstanbul: Gonca Yayınevi, 1987), 31.

¹³⁰ İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik b. Hişâm b. Eyyûb el-Himyerî el-Meâfirî el-Basrî el-Mısırî, *Siretü'n-Nebeviyye*, thk. Ömer Abdusselam Tedmuri, (Beyrut, Darü'l-Kütübi'l Arabi, 1990), 2/184

¹³¹ Mehmet Salih Gündüz, *Mus'ab b. Umeyr'in Hayatı, Kişiliği ve İslâm Tarihindeki Yeri*, (Şanlıurfa: HÜİF, Yüksek Lisans Tezi, 2013), 42-43.

¹³² Müslim, "el-Birr ve's Sıla ve'l Edeb", 32.

¹³³ Buhârî, "Cenâiz", 92 (No. 1385).

doğruya ve hakka yakın olarak yaratılmıştır. Güzel ahlâkı besleyen ameller ve inançlar ortatadan kalkınca ahlâkı zayıflar, karakteri ve inanç tercihleri değişir.

İslâm'ın korunmasını hedeflediği beş temel esas (zarûriyyât-ı hamse) vardır ki bunlar dinin, nefsin, aklın, neslin ve malın korunmasıdır. İslâm bu temel esaları korumak, insanı doğduğu fitrat üzerinde yaşatmak için emirler ve cezai hükümler koyarak bir takım tedbirler alır. Bu tedbirlerin en önemlisi çocukların erken çağda aldıkları din eğitimidir. Temelini sevgi ve güvenin oluşturduğu bir din eğitiminin verilmesi esastır. Çocukları hayatın zorluklarına, cinsiyetlerine, kabiliyetlerine ve fitratlarına göre yetiştirmek sağlıklı bir nesil için en önemli hususlardır. Güzel huy ve davranışlar sözdenden daha çok örnek alınarak elde edilen erdemliliklerdir. Bu nedenle çocuklarda olması istenilen güzel huylara ilk önce ebevenin sahip olması gerekir. Günümüzde çocukların erken yaşta ebevenlerinden duyduğu “namaz kıl, oruç tut, yalan söyleme, hile ve hırsızlık yapma, sigara içme” vb. gibi bazı dini, ahlâkı emirler, yasaklar ve telkinlerin etkili olması veya olmamasının nedeni hiç şüphesiz başta ebeven olmak üzere tüm Müslümanların samimiyetine bağlıdır.

İman ve güzel amellerle donatılmış bir mümin güzel ahlâkıyla da etrafına ışık saçarak aydınlatır, insanları kendine celb eder. Güzel ahlâk aynı zamanda müminde ki özde ve sözde ki tutarlılığın göstergesi özü sözü bir olmanın bir başka tezahürüdür. Güzel ahlâktan soyutlanmış bir iman düşünülemez tüm dinlerin temelinde iman salih amel ve güzel ahlâk bir ağacın kök gövde dallar ve meyvesi arasındaki ilişki gibidir. Her birinin varlığı bir diğerine bağlıdır. Bu nedenle Allah'ın farzlarından kaçınan, haram kıldığı şeyleri işleyen ve güzel ahlâka sahip olmayan bir kimsenin Allah inancı nasıl problemlidir ise seküler bir düşünce ile dini iman ve amelden soyutlayıp sadece güzel ahlâkla tarif etmekte o kadar problemlidir. Erdemli Mümin imanını güzel amellerle donattığı gibi güzel ahlâk ilede taçlandırmak zorundadır. Cenab- Allah: “*Nefsini arındıran elbette kurtuluşa ermiştir. Onu arzularıyla baş başa bırakan da ziyan etmiştir.*”¹³⁴ Âyetiyle müminlerin nefislerini kirleten maddi ve manevî hastalıklardan şirk, küfür, isyan, zulüm, kötü huy ve davranışlardan da kaçınmaları emredilmiştir. İslâm dini toplumların huzur ve refahında güzel ahlâkın varlığını şart koşmuş erdemli faziletli bireylerin yetişmesi için hertürlü tedbiri almıştır. Milletlerin bozulması ve helakıda ahlâki değerlerin yok olması ile olmuştur. Müslüman'ın güzel ahlâka sahip olması için emrettiği bütün ahlâki ilkeler emir ve yasaklar insan fitratına uygundur.

¹³⁴ Şems, 91/9-10.

2.1.2. Alınan Borcu En Güzel Bir Şekilde Ödemek

Bir kimsenin başkasına, kullanılmakla tükenen mislî bir malı, daha sonra emsalini geri ödemek üzere vermesine karz (قَرْض) denir. Akar veya hayvan gibi misli olmayan malların verilmesi ise karz değil âriyettir. Âriyet ise bir malın kullanımının geçici süreyle, olarak başkasına verilmesidir.¹³⁵

Faizsiz ve bir menfaat beklemeksizin verilen ödünce ise “karz-ı hasen” (قَرْضًا حَسَنًا) denir. “Güzel ödünç” demektir.¹³⁶

Hiz. Peygamber’in “Şüphesiz sizin en hayırlınız, borcunu en güzel şekilde ödeyeninizdir”¹³⁷ hadîsi sebeb-i vürudunda da belirttiğimiz gibi Peygamber ve bedevi bir kişi arasında ki borç alma ve ödemesini konu edinen bir hadîstir. Hiz. Peygamber aynı zamanda bir beşer olarak insanlar arasında yaşıyor kendi ve aile geçimini sağlıyordu. Bazen insanlardan borç mal ve para aldığı gibi aynı zamanda borçta veriyordu. Borç aldığı mal da daha çok ihtiyaç sahibi kimselerin ihtiyacını karşılamak içindi. Buna rağmen O, hiçbir zaman borcunu ödememezlik yapmamış ve hatta alacaklıyı memnun ederek en güzel bir şekilde ödemiştir.

Bahse konu olan hadîs-i şerifte bir âriyet söz konusu iken Hiz. Peygamber, Müslümanlardan borçlarını en güzel bir şekilde ödenmesini de istemiştir. Alah Rasûlü bu hadîste borç aldığı kişiye aldığı deveden daha iyisini vermekle bu tavrıyla hem cömertliğini göstermiş hemde Müslümanların birbirleriyle olan ticari ilişkide tek taraflı veya karşılıklı zararın giderilmesini tavsiye etmiştir. Bu hadîste yapılan iyiliği misli veya daha fazlasıyla karşılık verilmesini ifade eden karz-ı hasen tarzı bir alışveriş vurgulanmakla beraber Hiz. Peygamber’in cevâmi’ul kelîm olduğunu da anlamış oluyoruz. Şöyle ki Allah Rasûlü “sizin en hayırlınız” ifadesinde Müslümanların hem borcunu bu şekilde ödemenin hayırlı olduğunu belirtmiş hemde böyle kabalık karşında güzel ve hoş tavır sergileyerek cömertçe borcu ödeyen kişinin kendisi olduğunu göstermiş ve insanların en hayırlısı olduğunu ima etmiştir.

Kur’ân-ı Kerim de karz, Allah’ın rızasını kazanmak gayesiyle, ihtiyaç sahiplerine ödünç vermek anlamında kullanılmaktadır.¹³⁸ Kur’ân-ı Kerimde ödünç verme güzel ödünç olarak nitekendirilerek teşvik edilmiş, faizsiz ve bir karşılık beklemeksizin verilmesi yüzünden bu adı almıştır.¹³⁹

¹³⁵ Fikri Karaman vd. *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, (İstanbul: DİB Yayınları, 2009), 26.

¹³⁶ Hamdi Döndüren, *Delilleriyle Ticaret ve İktisat İlmi*, (İstanbul: Erkam Yayınları, 1993), 402.

¹³⁷ Buhârî, “Vekalet”, 5 (No. 2305).

¹³⁸ Karaman vd. *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, 317.

¹³⁹ Döndüren, *Delilleriyle Ticaret ve İktisat İlmi*, 402.

“Kim Allah’a güzel (karşılık beklemeden) bir borç verirse Allah da bunu kat kat fazlasıyla öder. Daraltan da genişleten de Allah’tır ve O’na döndürüleceksiniz.”¹⁴⁰

“Kim Allah’a güzel bir borç verirse Allah bunu fazlasıyla öder. Ayrıca ona pek değerli bir ödül de vardır.”¹⁴¹

“Karşılıksız yardım eden erkeklere, karşılıksız yardım eden kadınlara ve Allah’a (O’nun muhtaç kullarına) güzel bir ödünç verenlere bu fazlasıyla ödenecektir. Ayrıca onlara pek değerli bir ödül de vardır.”¹⁴²

Âyetlerin nüzulunda genel olarak karz-ı hasen Allah için yapılan infak kasdedilmekle beraber Müslümanlar arasında ki borç, ödünç alma şekli Allah Rasûlü’nün uygulamasıyla açıklanmıştır. Ayrıca bu konuda ki fıkhi hükümleri âlimler ayrıntılı bir şekilde ele almış ve konuyu bir mezhep disiplini içerisinde hukukîleştirmiştir.

Hz. Peygamber Medine de ki zengin yahudilerin borç verme uygulamalarından insanları yüksek faizle ne kadar borç altına soktuklarını ve nasıl sömürdüklerini çok iyi bildiği için müminler’in birbiriyle olan ticari ilişkilerinde darda kalmış ihtiyaç sahibi olanlara borç vermelerini tavsiye ederek karz-ı hasen-i teşvik etmiş ve bu konuda Müslümanları cesaretlendirmiştir.

“Bir Müslüman diğerine iki defa karz-ı hasen verirse, bir defa sadaka vermiş olur.”¹⁴³

“Mi’râc gecesi bana cennet kapısında şöyle bir yazı gösterildi: sadaka için on katı, karz-ı hasen için ise on sekiz katı ecir vardır. Cebrâil (a.s.)’a, borç vermenin sadakadan niçin üstün olduğunu sorduğumda, şu cevabı verdi: “Şühesiz dilenci çoğu zaman yanında varken ister. Ödünç isteyen ise, ancak ihtiyaç yüzünden ister.”¹⁴⁴ Güzel borç sayesinde müslümanlar faiz, fahiş fiyat, hileli alış veriş vb. gibi insanlar arası ilişkileri zayıflatan ve toplumu çürüten bu tip ekonomik uygulamalardan da uzaklaşmıştır. Güzel borçta ki ilişki sadece borç veren ile ilgili de değildir. Borcu istismar etmemek borçluyu da mağdur etmemek esastır.

Günümüzde birçok ülkede acımasız bir şekilde kendini gösteren ve Kapitailizm’in kontrolündeki ekonomik sistemlerde insanlar faizle iş yapan bankalara mahkûm edilmektedir. Müslümanlar en ufak harcamalarında bile maalesef kredi adı altında faize başvurdukları görülmektedir. Faiz sarmalından kurtulamayan ekonomik sistemler Müslümanları İslâma uygun alternatif ve etkili bir ekonomik sistem geliştirmede geri bırakmıştır. Ancak bununla birlikte faiz bankacılığına karşı ekonomik modeller geliştirilmiş ama global dünyada fazla

¹⁴⁰ el-Bakara 2/245.

¹⁴¹ el-Hadîd 57/11.

¹⁴² el-Hadîd 57/18.

¹⁴³ İbn-i Mâce, “Sadakât”, 19 (No. 2430).

¹⁴⁴ İbn-i Mâce, “Sadakât”, 19 (No. 2431).

etkili olamamıştır. Müslümanlara rahat nefes aldırarak ekonomik modeller geliştirmeye acil ihtiyacın olduğu muhakkaktır. Bunun yanısıra bireysel de olsa Müslümanlar biribilerini iktisadi açıdan desteklemelidir. İnsanın erdemliği ve seciyesi zor zamanlarda kendini belli eder. Ekonomik krizlerde ve mali darboğazda mal ve servet sahibi olanların malı ucuzken toplayarak karaborsa oluşturmak, yüksek faizle darda kalanlara borç para vererek tefecilik yapmak, ev, araba gibi asli ihtiyaçları fahiş bir karla satmak veya kiraya vermek gibi uygulamalara tevessül etmek müminlere yakışmayan tavırlardır. Kur’ân ve hadîslerde bu işler kesin bir dille yasaklanmış ve yerilmiştir.

*“Faiz yiyenler ancak şeytanın çarparak sersemlettiği kimse gibi kalkarlar. Bunun sebebi onların, “Âlim satım da ancak faiz gibidir” demeleridir. Hâlbuki Allah âlim satımı helâl, faizi ise haram kılmıştır. Artık kime Allah’tan bir öğüt erişir de faizciliği bırakırsa geçmişteki kendisininidir, durumunun takdiri Allah’a aittir. Kim de yine faizciliğe dönerse işte bunlar orada devamlı kalmak üzere cehennemliklerdir.”*¹⁴⁵

*“Ey iman edenler! Mallarınızı aranızda haksızlıkla yemeyin; ancak karşılıklı rızânıza dayanan ticaret böyle değildir ve kendinizi öldürmeyin. Şüphesiz Allah size karşı çok merhametlidir.”*¹⁴⁶

Hiz. Peygamber mali olarak Müslümanların küffâra karşı güçlenmesini istiyor ve bu konuda onları: “Güvenilir ve doğru tüccar, kıyamet gününde peygamberler, sıddıklar ve şehitlerle beraber haşrolunacaktır.”¹⁴⁷ Sözüyle ticarete teşvik ediyordu.

Karz-ı hasen yoluyla maddi açıdan sıkıntıda olanların ihtiyaçlarının karşılanması mümkündür. Bununla daha çok ticârî olmayan ihtiyaçlar, dar gelirlilerin kısa süreli sıkıntıları veya ticaretle uğraşanların geçici ve kısa süreli ekonomik finansmanları karşılanabilir. Bu, akrabalık, dostluk veya karşılıklı yardımlaşma amacıyla yapılabilir. Özellikle vadesi gelen çek ve senetlerin ödenmesinde esnaf ve tüccar zaman zaman kısa süreli, hatta bazan da birkaç saatlik kredilere ihtiyaç duyar. Kısa vadeli küçük kredilerin daha düzenli ve faizsiz olarak temini için yardımlaşma sandıkları da kurulabilir.¹⁴⁸

Bu başlık altında ele alınan söz konusu hadîs ekonomik kalkınmanın en temel unsurunu teşkil etmesi açısından önemlidir. Kardeşinden karz-ı haseni esirgeyen bir Müslüman büyük projelere ve alternatif iktisadi inkılaplara güç yetiremez ve temelinde sömürü olan kapitalizm de hiçbir gayret olmadan da yok olmaz. Hakkın hayata icrası ancak bunun gibi bireysel erdemlilikleri yaşatmakla mümkündür.

¹⁴⁵ el-Bakara 2/275.

¹⁴⁶ en-Nisâ 4/29.

¹⁴⁷ Tirmîzî, “Buyû”, 4 (No. 1209).

¹⁴⁸ Döndüren, *Delilleriyle Ticaret ve İktisat İlmihali*, 408.

2.1.3. Kadınlara İyi Davranmak

Hız. Peygamber'in hayatında kadın ve erkek ilişkisi sosyal hayatın en önemli bir parçasıydı. Kadın hakkında cahiliye dönemine ait birçok batıl inanç ve davranışları Kur'an ve onu hayata tatbik eden Peygamber ortadan kaldırmış, kadınların kişisel ve sosyal haklarını yeniden adil bir şekilde düzenlemiştir.

Kur'an'ın nüzul olduğu dönemde en önemli sorunlardan biri de kadının sosyal konumu ve bireysel hakları meselesiydi. O dönemde dünyanın hiçbir yerinde ve hiçbir dinde kadın hak ettiği konumda yer almamış aksine ikinci sınıf bir vatandaş görülmüş ve hatta ortaçağ Hristiyan Avrupasında binlerce suçsuz ve günahsız kadın, cadı ve büyücülükle suçlanarak katledilmiştir.

"Hristiyanlığın ilk zamanlarında kadınlar, bazen lanetlenmişlerdi bazen de yüceltilmişlerdi. "Tertullianus De cultufeminarum" adlı eserde kadınlara Tekvin'in (Tevrat'ın birinci kitabı) üçüncü bölümü hatırlatılarak şunlar söylenmektedir: "Siz kadınlar, acı ve ıstırap içinde doğurursunuz. Kocalarınızın büyüü altındasınız ve kocanız sizin efendinizdir. Havva olduğunuzu bilmiyor musunuz? Tanrı'nın sizin cinsinizle ilgili hükmü olarak o hala bu dünyada yaşıyor. O halde bir lanetli olarak yaşamanız müstahaktır. Şeytan, sizin içinizedir. Ağaç'ın mührünü bozdunuz. Tanrı'nın kanunundan ilk ayrılan sizdiniz. Şeytanın nasıl alt edeceğini bilmediği erkeği aldatan kişi sizsiniz. Tanrı sûretinde yaratılan erkeği kolayca alt eden sizdiniz. Bedel olarak öldünüz ki bu Tanrı'nın Oğlu'na bile ölüm getirdi. Yine de elbiselerinizi süslerle bezemeyi düşünüyorsunuz" Görüldüğü üzere burada kadın aşağılanmakta her kötülüğün sahibiymiş gibi gösterilerek böyle bir batıl inanç oluşturulmaya çalışılmaktadır."¹⁴⁹ Muharref ilahi dinlerde kadına bakış bu olmakla beraber diğer batıl dinlerde mecusilik, putperestlik, uzak doğuya ait çok tanrılı dinlerde ve ilkel kabile dinlerinde de maalesef kadının hiçbir hakkı olmadığı gibi insanlık dışı mumelere tabi tutuldukları tarihi bir gerçektir.

Cahiliyye döneminde kadına ve yeni doğmuş kız çocuğuna yapılan zulümler ayyuka çıkmıştı. O dönemde birisinin kızı mı oldu? Utanırdı, dünyası kararardı adeta! Ve düşünürdü bu kızı nasıl besleyecek? Kızının namusunu iffetsiz toplumdan nasıl koruyacak? Geçim darlığında bir boğaz daha geldi! Diye kederlenirdi babalar, kızlar onlar için yükü! Savaşamayan aciz bir varlıktı! Ve bu nedenle küçük yaştaki kızlarını katletmekten çekinmediler. Bu vahşeti Kur'an şu âyetiyle duyurmuş ve cahiliyye devrinin bu çirkin

¹⁴⁹ Pınar Ülgen- Gülnur Özer, "Batıl İnançlarda Kadın Algısı", *Cappadocia Journal Of History And Social Sciences Vol* (Nisan 2018), 191.

uygulamasını kınamış ve yasaklamıştı. “Onlardan birine bir kız müjdelendiğinde, öfkelenerek yüzü mosmor kesilir. (Aklınca) verilen müjdenin kötülüğünden dolayı halktan gizlenir. Böyle bir alçaltıcı duruma rağmen onu yanında mı tutsun yoksa toprağa mı gömsün! Görün işte, ne kötü yargıda bulunuyorlar!”¹⁵⁰

İşte bu ortamda nazil olan Kur’ân’ın kadına verdiği değer müthiş bir sosyal inkılap olmuş başta kadınlar olmak üzere köle ve fakirler gibi ezilen tüm sosyal sınıflar İslâm’ın adâletine sığınmış onunla hidâyet bulmuş ve onun yoluna koşmuşlardır.

Kadının ruhi ve fiziki durumu hakkında hemen hemen birçok toplumda var olan yanlış algı ve inançlar ister istemez Müslüman toplumlara da sirâyet etmiştir. Kadının uğursuz sayılması, çocuk olmadığında sorumlunun tek taraflı olarak kadında görülerek kısır olarak itham edilmesi, kadının özel durumlarındaki halinden (adet ve lohusa gibi) bir takım çıkarımlarla akıl ve din dışı inançlara tevessül edilmesi gibi daha birçok din dışı uygulamalar Kur’ân ve sünnet bilgisinden uzak kalmış Müslüman toplumlarda görülmektedir. Bunun yanı sıra kadını sosyal hayattan tedriç etmek, onun eğitim hakkını elinden almak, kadının hayatında gereksiz yasaklamalar getirmek ve onları İslâmın verdiği haklardan mahrum bırakmak gibi yanlış ve örfi uygulamalar, geçmişte ve günümüzde halkı Müslüman olan bazı ülkelerde uygulanan kısıtlamalardır ki bunların hiçbirinin dinde yeri yoktur ve Kur’ân’ın ve sünnetin onayladığı bir durum değildir. Müslümanların bu yanlış uygulamaları İslâm düşmanlarının ekmeğine yağ sürmüştür. Özellikle bu kimseler geçmişte kadına yaptıkları zulüm ve insanlık dışı muameleleri unutarak bugün İslâma yönelik saldırıları kadın üzerinden yapmaya çalışmışlardır. Bu kimseler ya kasden ya da bilgisizliklerinden dolayı kadının miras meselesi, kadının dövülmesi, kadının boşanma hakkı, birden fazla kadınla evlilik, kadının şahitliği, Kadının bazı ibadetleri erkekler gibi yapamaması, kadının namaz saflarında ki durumu, kadının mehri gibi İslâm hukukunda her birinin ayrı bir izahı ve hukukî statüsü olan bu husuları her fırsatta gündeme getirmiş dini ilimlerde alt yapısı olmayan gençlerimizin aklını karıştırmayı ve Müslüman topluluklarda fitne çıkarmayı adet edinmişlerdir. İnkâra şartlanmış bu kimselerin ortaya addığı iddialara İlahiyat camiasındaki âlimler tarafından cevap verilmiş ve bu konuda pekçok akademisyen makale, kitap ve akademik ilmî çalışmalar yayınlamıştır.

Tarihi süreç içerisinde kadının İslâm ve diğer dinlerde ki konumunun özetletildiği bu başlıkta asıl vurgulanmak istenilen şey kadına verilecek değer ne olduğudur. Yüce dinimiz sosyal hayata dair hükümleri olan yaşanabilir fıtrat dinidir. Kadın ve erkek arasında ki ilişkiyi

¹⁵⁰ en-Nahl 16/58-59.

adâlet ve cinsiyet farklılığı üzerine bina etmiştir. Her ikisini kendi yaratılış özelliklerine göre konumlandırmış ve sorumluluklar yükleyerek sevgi, saygı ve anlayışla birarada yaşamalarını sağlamıştır.

İslâm, kadına annelik gibi ulvi bir görev verirken onu toplumdan soyutlamadı. İslâm toplumunda kadın, onuruna yakışan her yerdedi. Kadın; Allah'ın Cenneti ayaklarının altına serdiği bir anneydi.¹⁵¹ Kadın, Allah Rasûlü'nün veda haccında Müslümanlara irâd ettiği hutbede Allah'tan bir emanetti.¹⁵² Kadın, iffetini koruyan Hz. Meryem,¹⁵³ imanındaki karar ve samimiyeti ile firavunun karısı Hz. Asiye,¹⁵⁴ tevekkülüyle Hz. Musa (a.s.)'ın annesi,¹⁵⁵ fedâkarlığı ve sadâkatiyle Hz. Hatice,¹⁵⁶ muhabbeti, edep ve hayâsıyla Hz. Fatıma,¹⁵⁷ zekâsı ve ilmiyle Hz. Aişe idi.¹⁵⁸ Allah korkusu, peygamber sevgisi ve Kur'ân'ın terbiyesiyle yetişen Müslüman'ın kadına bakışı bu olmalıydı. Allah Rasûlü kadına fitratına ve kâbiliyetine uygun işler vererek kadının iş hayatında olmasının bir engel olmadığını göstermiştir. Medinede bazı Müslüman kadınların terzilik, dericilik, dokumacılık, kuaförlük, sütanneliği ve çocuk bakıcılığı, sağlık sektöründe hemşirelik, bazı kamusal alanlarda kadınların devlet işlerinde çalıştıklarını da görmekteyiz. Şifa bnt. el-Adeviye bizzat Hz. Peygamber tarafından bir nevi zabıta görevi ile görevlendirilip Medine pazarında fiyat ve kalite kontrolünü yaptığı gibi nizam ve intizamı sağlamaktaydı. Aynı şekilde Hz. Peygamber'e yetişen kadınlardan bir tanesi olan Semra bnt. Nuheyk el- Esediyye de çarşıları dolaşır, (satıcıların mallarını hem fiyat hemde kalite açısından denetleme yaparak) ve yanında taşıdığı kamçı ile ihtiyaç hissettiğinde müdahalede bulunurdu.¹⁵⁹

Hz. Peygamber'in yaşantısını bir bütün olarak ele aldığımızda kadına yöneltlen hiçbir zafiyet ve aşağılayıcı bir tutumun ve hükmün olmadığını da görmekteyiz. Zira İnsanların en hayırlısını güzel ahlâkla beraber kadınlara karşı iyi davranmak olarak tarif eden bir Peygamber kadının şiddete maruz kalmasını, Onların kişilik haklarına saldırılmasını, hakareti ve her türlü tecavüzü de onaylamaz. İslâm kadının fitratına uygun bir yapıyı adil bir şekilde tesis eder. Onun cinsiyetini bir zafiyet değil aksine fitratına uygun bir özellik olarak görür ve kadına uygun hukukî düzenlemeler yapar. Erkek çocuklara sahip olmayı bir üstünlük gören

¹⁵¹ Nesâî "Cihad", 6 (No.3101).

¹⁵² Ekrem Ziya Umerî, *Medine Toplumu*, çev. Nureddin Yıldız (İstanbul: Risale Yayınları, 1988), 299.

¹⁵³ el-Enbiyâ 21/91.

¹⁵⁴ et-Tahrîm 66/11.

¹⁵⁵ el-Kasas 28/7.

¹⁵⁶ M.Yaşar Kandemir, "Hatice", *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/465-466.

¹⁵⁷ M.Yaşar Kandemir, "Fâtıma", *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/219-223.

¹⁵⁸ Mustafa Fayda, "Âişe", *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/201-205.

¹⁵⁹ Ahmet Acalıoğlu, "Hz. Peygamber Döneminde Kadının Çalışma Hayatındaki Yeri", *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 42 (Ocak 2019), 220.

cahiliyye inancını ortadan kaldıran İslâm, Hz. Peygamberin soyunu kızı Hz. Fatıma'nın üzerinden devam ettirerek onun şahsında kadınları yüceltmıştır. Aynen cariye bir kadın olarak Hz. İbrahimle evlenen Hz. Hacer'in iman ve tevekkülünü temsil eden Say'ını Müslümanların kıyamete kadar sürecek hac menasiklerinin merkezine yerleştirdiği gibi.

Erkeklerin kadınlara iyi davranması bir lütûf değil dînî bir vazife ve insani sorumluluktur. İslâm'da kadın haklarının temelinde adâlette söz konusudur. Bir takım hakların kadın ve erkeğe verilmesinde, ne kadın ne de erkek mağdur edilmemelidir. Kadını maddi ve manevî anlamda korumayı hedefleyen İslâm modern çağ diye adlandırdığımız günümüz dünyasında kadınlara pozitif ayrımcılık adı altında verilen hak ve özgürlüklerin bir kısmını onaylarken bir kısmını da hoş karşılamamıştır. Annelik gibi asli görev ve sorumluluğunu ihmal eden sözde modern kadın anlayışı birçok sorunları beraberinde getirmiştir. Karı koca arasındaki en küçük bir tartışmayı mahkeme salonlarına taşımak, süresiz nafaka, çocukların ruhî gelişimini ve eğitimini düşünmeden bir çırpıda boşanmalar, eşlerin aralarını sulh ile değilde bir takım hile ve düşmanlıklarla ayırmalar, eşlerin modern çağda karşılaştığı ve çoğu zamanda kadının mağdur edildiği bir durum haline gelmiştir. Halbuki aile saadetine önem veren yüce dinimiz bu konuda başta kadının maduriyetini düşünerek *“Eğer karı kocanın aralarının açılmasından korkarsanız, erkeğin ailesinden bir hakem ve kadının ailesinden bir hakem gönderin. Düzeltmek isterlerse Allah aralarını bulur; şüphesiz Allah her şeyi bilen, her şeyden haberdar olandır.”*¹⁶⁰ Şeklinde ki âyetiyle bir yol önermiş ve sulh yolunu emretmiştir. Bunun yanısıra artık sürdürülmesi mümkün olmayan evliliklerde de boşanmayı helal kılarak kadını her türlü koca zulmünden kurtarmıştır. Sevgili Peygamberimizin *“Kadın bir kaburga kemiği gibidir. Kadın bir kaburga kemiğinden, bir eğri kaburga kemiğinden yaratıldı, onu doğrultmaya kalkarsan kırarsın, kırılması da boşanmasıdır.”*¹⁶¹ hadîsini ise bir teşbihli bir anlatım yapılarak kadınların kendilerine has fitrî bir tabiatları olduğunu, erkeğin kendi istediği şekilde kadını belli bir kalıba sokarak değiştiremeyeceğini, onu kendi tabii şekliyle kabul etmek, mevcut hâli üzere uyum yapma yollarını aramak gerektiğinin vurgulandığı şekilde yorumlamak ve anlamak gerekmektedir. İslâm'ın kadına bakışı Hz. Peygamber'in yaşadığı çağda müthiş bir inkılap olduğu gibi bugünde olmaya devam edecektir. İslâm kadın haklarını düzenlerken kadının fiziki ve ruhi özelliklerini, sosyal hayattaki rolünü en adil bir şekilde ele almış ve hukukî bir zemine oturturmuştur. Kadın haklarını kültür-medeniyetteki olumlu değişimleri ve ihtiyaçları da göz önünde bulundurarak tabiri caizse güncelleyerek korumuş ve geliştirmiştir.

¹⁶⁰ en-Nisâ 4/35.

¹⁶¹ Tirmîzî “Talâk”, 12 (No. 1188).

2.1.4. Aile Halkına İyi Davranmak

Bu başlıkta ele alacağımız konu İslâm'da aile kavramı ile erdemli bir Müslüman erkekte olması gereken aile sorumluluğu olacaktır.

Erkek ve kadının meşrû evlilikle kurduğu yuvaya Arapçada “ el-usratü” (الْأُسْرَةُ), Türkçede ise “aile” denir. Batı dilinde latince “familia”dan alınmış kelimeler aynı kavramı ifade eder. Aile yuvası tarih boyunca sosyal ve ekonomik sebeplerden dolayı kimi zaman genişlemiş, daralmış ancak her zaman varlığını devam ettirmiştir. (Kadim kültürde) Aile yalnız karı koca ve çocuklardan ibaret olmayıp, dede nine, büyük dede, baba, çocuk, torun gibi usul ve furû'dan başka kardeş, yeğen gibi civar hısımları da içine alan büyük bir topluluk idi. Kimi zaman bir aşiret, bir klân veya bir kabile başlı başına bir aileyi teşkil ediyordu. Batı kaynaklı hukuka dayalı hukuka yönelen ülkelerde ferdler arasında hukukî eşitlik prensibi kabul edildi. İslâm da ise aile kendine özgü bir takım ilkelere bağlıdır.¹⁶²

Toplunun çekirdeğini oluşturan aile yapısıyla İslâm dini çağlar boyu sevgi, güven ve inaçla kurduğu sağlam aile yapısıyla birçok milletlerin dikkatini çekmiştir. Her şeyden önce Müslüman aile yapısı meşrû bir nikâh temeline dayanır. Dinimiz nikâhsız birarada yaşayanları aile olarak kabul etmemiş neslin korunması ve zinanın ortadan kalması için nikâhı şart koşturmuştur. Hz. Peygamber nikâhı kendi sünneti olarak takdim etmiş¹⁶³, evlenmeyi teşvik ederek Müslümanların çoğalmasıyla diğer ümmetlere karşı övüneceğini¹⁶⁴ beyan etmiştir.

Başta ebeveyn olmak üzere aile içinde bireylerin birbirleriyle ilişkilerini, birbirlerine karşı görevlerini yani aile psikolojisini¹⁶⁵ iyi idare etmeleri gerekir. İslâm aile yapısında sağlam bir adab-muâşeret kuralları vardır. İslâm, ev içinde eşlerin, kız ve erkek çocukların, aile içerisinde yaşayan diğer bireylerin birbiriyle olan iletişimlerini edep hayâ, mahrem-nâmahrem boyutuyla ele almış ve bir disipline oturtmuştur.

Sünnete göre eşlerin birbirlerini yaratılış özellikleri, fitrî yapıları, psikolojik ve fizyolojik özellikleri itibarıyla tanımları, karşılıklı hak, görev ve sorumluluklarının farkında olmaları iletişimde önemli bir unsurdur. Allah Rasûlü, kadına bireysel ve toplumsal hayatta hak ettiği değeri vererek, eşleriyle iletişimi sevgi, saygı, şefkat, merhamet, adâlet, sabır, sadâkat, vefâ gibi manevî değerler üzerine kurmuştur. Müslümanlara, kadınlara karşı daima iyi davranmalarını tavsiye etmiş ve bunu “Sizin en hayırlınız, kadınlarınıza karşı iyi

¹⁶² Döndüren, *Delilleriyle Aile İlmihali*, 125.

¹⁶³ Tirmîzî “Nikâh”, 1 (No. 1080).

¹⁶⁴ İbn-i Mâce “Nikâh”, 1 (No. 1845).

¹⁶⁵ Halil Apaydın, *Din Psikolojisi Terimleri* (İstanbul: Bilim Kent Yayınları, 2016), 13.

olanlarınızdır”¹⁶⁶ ilkesiyle ortaya koymuş ve en güzel örneklerini hayatında yaşayarak göstermiştir.¹⁶⁷

İslâm aile yapısında fertlerin sağlam bir inanca sahip olmaları hedeflenir. Çünkü aileyi birbirine bağlayan ve kenetleyen en kuvvetli bağ iman bağıdır. İmanla tanışmış bireylerin aile içerisinde ki ilişkileride o derece samimi, güzel ve anlamlı olur. Kur’ân Allah inancı ile bağlı olmayan bir ilişkiyi Hz. Nuh ‘un oğlu üzerinden açıklık getirmiş oğlunun tufandan kurtulması için dua eden Peygamberine Cenab-ı Allah: *“Ey Nûh! O senin ailenden değildir. Çünkü onun yaptığı iyi olmayan bir iştir. Sakın hakkında bilgi sahibi olmadığın bir şeyi benden isteme!..”*¹⁶⁸ Şeklinde hitab buyurmuştur.

İslâm Peygamberi hayatında olağanüstü şartlarda gerçekleştirdiği evliliklerde göstermiş olduğu eş profili, kız babası olarak çocuklarına gösterdiği muhabbet, akarabalarının ve komşularının kadınlarıyla olan münasebeti, Müslüman ve gayri müslimler’in kadın ve kız çocuklarıyla olan ilişkisi her Müslümanın eşine ve tüm kadınlara karşı tutumlarının da nasıl olacağının çerçevesini de çiziyordu. Eşine karşı şiddet gösteren Müslümanlara “ Siz köleyi döver gibi hanımlarınızı döver, sonra gece yatağına mı gidersiniz?”¹⁶⁹ Diyerek kınamıştır.

Kadının mizacında ki duygusallık, zerafetlik, kırılganlık, kıskançlık ve hırçınlık gibi durumlarda Allah Rasûlü’nün tavsiyeleri ve uygulamalarıda kadına verilen değer ayrı bir göstergesi olmuştur. “Bir kimse karısına kin beslemesin. Onun bir huyunu beğenmezse, bir başka huyunu beğenir.”¹⁷⁰ hadîsi bunun açık bir örneğidir. Hz. Peygamber’in özellikle Hz. Âişe’nin istek ve beklentilerini yaşından dolayı makul karşılamış kimi zaman onunla şakalaşmış, onunla koşu yarışı yapmıştır. Müminlerin annesi olayı şu şekilde rivâyet etmiştir. “Ben Hz. Peygamber ile yaya olarak bir koşu yaptım ve onu geçtim. Bir süre sonra şişmanlayınca onunla bir yarış daha yaptım bu sefer o beni geçti ve “işte bu, (benim seni geçmem) şu (daha önceki senin beni) geçme(nin) karşılığıdır.” Buyurdu,¹⁷¹ Hz. Peygamber özellikle genç eşinin isteklerine duyarsız kalmamış eşiyle beraber mescidde gösteri seyretmiştir. Hz. Âişe annemiz bu olayı şu şekilde anlatmıştır. “Yine bir bayram günü idi ki, o gün siyâhîler kalkanlar ve kısa mızraklarla oyun oynuyorlardı. Ya ben Rasûlüllah’tan bakmağa izin istedim (de izin verdi), yahut (kendiliğinden): “Bakmak istiyor musun?” diye sorunca, “evet”, dedim. Bunun üzerine beni arkasında, yanağım yanağına değecek şekilde

¹⁶⁶ Tirmizî, “Radâ”, 11 (No. 1162).

¹⁶⁷ Nevzat Aydın, “Hz. Peygamber’in Aile Hayatında Eşler Arası İletişimin Temel İlkeleri”, *BÜİF Dergisi* 9/1(2015), 126.

¹⁶⁸ Hûd, 11/46.

¹⁶⁹ Buhârî, “Nikâh”, 93 (No. 5204).

¹⁷⁰ Müslim, “Radâ”, 61.

¹⁷¹ Ebû Dâvûd, “Cihad”, 61 (No. 2578).

ayaküstü durdurup, Habeşliler'e "Haydin (devam edin) Erfide oğulları!" buyurdu. Nihâyet seyretmekten usandığımda: "Artık yeter mi?" diye sordu. "Evet" dedim. "Öyleyse git" buyurdu ¹⁷², Allah Rasûlü ev işlerinde yardımda eşlerine yardımda bulunduğunu anlatan şu rivâyette sevgili Peygamberin aile halkına hem manen hemde madden nasıl yardımcı olduğunun göstergesidir. "Esved İbni Yezîd şöyle dedi: Hz. Âişe'ye: - Peygamber (s.a.v.) evinde ne yapardı? Diye sordular. O da şu cevabı verdi:- Ailesinin hizmetinde bulunurdu. Namaz vakti gelince de namaza giderdi. ¹⁷³ Hz. Âişe'nin cariyeler veya başka bir rivâyette ensarın kızları ile def gibi bir takım müzik aletleriyle eğlenmesine müsaade etmiştir. ¹⁷⁴

Allah Rasûlü'nün hayatından daha bunlar gibi nice örnekleri vermek mümkündür. O ev halkından eş ve çocuklarının dışında küçük yaştan beri hanesinde barındırdığı ve ailesinden kabul ettiği Enes b. Malik le de iletişimi mükemmeldi. Yanlış yaptığında onu hiç azarlamamış ve ona hep güleryüzle "Enescik" ¹⁷⁵ diye hitap etmişti. Onun kişilik ve din eğitimiyle de yakından ilgileniyor ve en güzel bir yaklaşımla çocuklara yaklaşım pedagojinin örneklerini sergiliyordu. Enes' e hitaben "Yavrucuğum! Namazda iken sağa sola bakmaktan sakın! Çünkü sağa sola bakmak namazın faziletini götürür. Sağa sola dönmekten kendini alıkoyamıyorsan bari bu nâfilede olsun, farzda olmasın." ¹⁷⁶ Yine Rasûlullah (s.a.v.)'in himâyesinde yetişen bir çocuk olan Ömer İbni Ebû Seleme (r.a.) anlatıyor: "Ben Yemek yerken, elim yemek tabağının her yanına giderdi. Bunun üzerine Rasûlullah (s.a.v.) bana şöyle buyurdu: "Oğlum, besmele çek, sağ elinle ye, hep önünden ye." ¹⁷⁷

İnsan kişiliğinin şekillendiği, ömür boyu kalıcı etkisinin olduğu birçok güzel alışkanlıkların kazanıldığı, iman ve sevginin en etkili bir şekilde verildiği toplumun en küçük ve en etkili yapı taşı olan ailenin tüm bireyleriyle sağlıklı iletişim kurmak zorundayız. Ailenin sağlam temeller üzerine inşa edilmesi, toplumsal görevini ve işlevini yerine getirebilmesi, aile içi ilişkilerin temelinde olan eşler arası iletişimin düzeyine bağlıdır. Evliliğe yüklenen anlam ve maneviyat bu iletişimin kalitesini etkiler. Evlilikte yaşanan değerler, eşleri birbirine bağlar ve sevgi duygusunu besler. Yanlış etkileşim veya yetersiz iletişim, aile içi sorunlara yol açan nedenlerin başında gelmektedir. ¹⁷⁸ Sevgi, güven, meşveret, anlayış ve iyi muamelenin olduğu ailelerde şiddet, kıskançlık ve bir takım suçların ya hiç veya çok az olduğu da sosyal bir gerçektir.

¹⁷² Buhârî, "Cihad ve Siyer", 81 (No. 2907).

¹⁷³ Buhârî, "Nefekât", 8 (No. 5363).

¹⁷⁴ İbn-i Mâce, "Nikah", 1 (No. 1898).

¹⁷⁵ Müslim, "Fedâil", 54.

¹⁷⁶ Tirmîzî, "Cuma", 60 (No. 589).

¹⁷⁷ Buhârî, "Et'ime", 2 (No. 5376).

¹⁷⁸ Aydın, "Hz.Peygamber'in Aile Hayatında Eşler Arası İletişimin Temel İlkeleri", 103.

2.1.5. Kur'ân Öğrenmek ve Öğretmek

Kur'ân-ı Kerim'i hayatının merkezine alan Allah Rasûlü "Sizin en hayırlınız, Kur'ân-ı öğrenen ve öğretenidir."¹⁷⁹ Hadîsiyle Ashâbı üzerinden tüm Müslümanları Kur'ân-ı öğrenip ve öğretmeye teşvik etmiş ve bu konuda pekçok hadîs îrad buyurarak Müminleri bir takım mükafâtlarla müjdelemiştir. Her ne kadar söz konusu hadîste Kur'ân'ın öğrenilip öğretilmesine vurgu yapılsada ilmin önemli bir unsuru olan öğrenme-öğretme faaliyetinin Kur'ân özelinde tüm iyi ve faydalı ilimlerin öğrenilip öğretilmesine de işaret edilmiştir. Bu başlık altında, Kur'ân eğitimini diğer ilmî faaliyetlerle ilişkilendirerek, Kur'ân'ın etimolojik ve terim anlamları, Kur'ân'ın yazılması, ezberlenmesi gibi öğretim faaliyetleri, Kur'ân ilimleri ve diğer ilimleri öğrenmenin önemi, erdemli müminin Kur'ânla ilişkisinin boyutları ele alınıp açıklanmıştır.

Kur'ân kelimesinin türediği kök konusunda farklı görüşler olmakla beraber İslâm vahyinin "ikra'" (oku) buyruğu ile başlaması, Kur'ân'da "kara'e" kökünün "okuma" anlamında on yedi yerde kullanılması ve Kur'ân'ın çok okunması tavsiye edilen bir kitap olması gibi sebepler dikkate alındığında Kur'ân isminin "okumak" anlamına gelen "kara'e" fiilinden türediğini kabul etmek daha doğru görünmektedir. Kur'ân'ın terim anlamıyla ilgili olarak ise çeşitli tanımlamalar yapılmış, bunlar büyük ölçüde bir araya getirilerek şöyle bir tarife ulaşılmıştır: "Kur'ân, Allah tarafından Cebrâil vasıtasıyla mahiyeti bilinmeyen bir şekilde son peygamber Hz. Muhammed'e indirilen, mushaflarda yazılan, tevâtürle nakledilen, okunmasıyla ibadet edilen, Fâtîha sûresiyle başlayıp Nâs sûresiyle biten, başkalarının benzerini getirmekten âciz kaldığı Arapça mûciz bir kelâmdır..."¹⁸⁰

Kur'ân kelimesi bizatihi 'okuma', 'söz söyleme', 'hitap etme', manalarına gelmektedir. Kuvvetli, canlı bir ses olan Kur'ân daha çok yüksek sesle okununca bir mana ifade eder ve gerçek kıymetini anlayabilmek için arapça metninden dinlemek mecburiyeti vardır. Onun ahenk ve kafiyesinde, belâgat ve açıklığında mevcut kuvvet ve tesirden herhangi bir dile tercümesinin yapılması halinde, en ufak bir zerre bile kalmaz.¹⁸¹ Kur'ân'ın ilk emri "اِقْرَأْ" ilahi kelamı; telaffuz et, dile getir diye çevrileceği gibi "oku" şeklinde çevrilmesi daha isabetlidir. Çünkü "telaffuz etmek, dile getirmek" kavramı, yalnızca o anda yazılı olan veya hafızada bulunan bir şeyi anlayarak veya anlamadan dil ile söylemeyi ifade eder. Oysa "okumak", bir dış kaynaktan burada Kur'ân mesajından alınan sözleri veya düşünceleri,

¹⁷⁹ Ebû Dâvûd, "Vitr", 14 (No.1452).

¹⁸⁰ Abdulhamit Birişik, "Kur'an", *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 2002), 26/417.

¹⁸¹ Philip K. Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslâm Tarihi*, çev. Salih Tuğ (İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1989), 190.

yüksek sesle olsun veya olmasın, ama anlamak niyetiyle bilinçli olarak zihnine nakşetmeyi ifade eder.¹⁸²

Genel hatlarıyla bu şekilde tarif edilen Kur'ân, müminler için bir hidâyet kaynağı ve başucu bir kitap olma özelliği ile her zaman en kutsal bir değer olmuştur. Kur'ân, Hz. Peygamber 40 yaşında, Hirada 610 yılının Ramazan ayının 27. gecesinde¹⁸³ sabaha karşı ibadetle meşgul olurken vahiy meleği Cebrail'in kendisine 'Oku' emri verdi. Hz. Muhammed (s.a.v.) Kur'ân'ın bu ilk âyetleri olan Alak sûresinin ilk beş âyetini Cebrâil'in öğretmesiyle okudu.¹⁸⁴ Kur'ân ilk vahiyden bu zamana kadar Müslümanlar tarafından hem okunmuş hem yazılmış hemde ezberlenmiştir. Kur'ân, Müslümanların hem ilahi kelama karşı bu büyük teveccühü hemde Cenab-ı Allah'ın va'di¹⁸⁵ üzere korunmuş ve kıyamete kadarda korunmaya devam edecektir. Hz. Peygamber (s.a.v.) kendisine verilen en büyük mucizeyi korumak ve öğretmek için daha vahyin ilk başından itibaren Kur'ân-ı Kerim'i "vahiy kâtiplerine" yazdırmış sahabesine ezberletmiştir. Peyderpey inen Kur'ân âyetleri vahiy kâtipleri tarafından yazıldığı gibi Peygamber tarafından şifahi yolla da insanlara tebliğ ediliyor ve namazlarda okunuyordu.¹⁸⁶ Hz. Peygamber Medine'ye hicret etmeden önce, oradaki Müslümanlara Kur'ân öğretmek maksadıyla Musab b. Umeyr gönderdi bu yönüyle Mus'ab ilk Mukri adıyla anılır.¹⁸⁷ Allah Rasûlü Medine'ye vardığında ise ilk iş olarak orada bir mescid inşa etmiş ve mescidin bir bölümünü ilk "İslâm Okulu" (suffe) olacak şekilde eğitim öğretime tahsis etmişti. Öğrencilere okuma yazmak öğretmek için bir yazı müteassısı olan Abdullah ibn Sa'id ibn'il-Âs Rasûlullah tarafından "Hikmet Öğretmeni" olarak olarak tayin edilmişti. Hz. Peygamber'in okuma ve yazmaya verdiği ehemmiyet, Bedir harbinde esir düşün müşrik düşman askerler için fıdye-i necat olarak bunlar arasında okuma yazması olanların Medineli on Müslüman çocuğa bunu öğretmek sûretiyle serbest bırakılmasını emretmesi¹⁸⁸ eğitim ve öğretime verdiği önemin diğer bir göstergesidir. Bütün bu alt yapı ile Hz. Peygamber sahabesini Kur'ân'ın öğrenmesini ve öğretilmesini teşvik etmiş ve çağlar boyu sürecek olan ümmetin Kur'ân'a olan iştikakını artırmıştır.

Hz. Peygamber (s.a.v.)'in Dar'ül Erkamdan başlayarak, Ashâb-ı Suffe, Mescid-i Nebî ve diğer sohbet mekânlarında devam ettirdiği Kur'ân tâlimi sahabeyi ilmî açıdan bir seviyeye

¹⁸² Muhammed Esed, *Kur'an Mesajı* (İstanbul: İşaret Yayınları,1999), 1287.

¹⁸³ İbn Sa'd, Ebû Abdullah Muhammed, *et Tabakâtü'l-Kübrâ*,(Beyrut Daru's Sadr, 1985), 1/94.

¹⁸⁴ Sarıçam, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, 83.

¹⁸⁵ el-Hicr 15/9.

¹⁸⁶ M.Sait Şimşek, "*Asr-ı Saadette Kur'an ve Sünnet Anlayışı*", *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadette İslâm*, Vecdi Akyüz(ed), (İstanbul: Beyan yayınları,1995), 1/209.

¹⁸⁷ Ali Himmet Berkî- Osman Keskioglu, *Hâtemü'l-Enbiyâ Hz. Muhammed ve Hayatı* (Ankara: DİB Yayınları,2014), 176.

¹⁸⁸ Muhammed Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, çev. Salih Tuğ (Ankara: İmaj Yayınları,2003), 2/768.

ulaştırmıştı. Kur’ân-ı öğrenme istikakları sayesinde ilme susamış bu altın nesil Allah Rasûlüne dinleri konusunda devamlı sorular soruyor, Kur’ânla tefekkür ederek Allah’ın buyruklarını anlamaya çalışıyordu. Bu meclislerde ki öğrenme öğretme faaliyetleri Hz. Peygamber’in vefâtından sonra da çok hızlı bir şekilde devam etmiştir. Sahabe’nin bulunduğu mekânlar çekim merkezi oluşturmuş İslâm topraklarında yaşayan birçok Müslüman talebe Kur’ân tahsili için buralara akın etmişlerdir. Birçok farklı kavramla ifade edilen “Kur’ân’ın bütünüyle hıfzedilmesi” anlamına gelen ve diğer dinlerde olmayan bir gelenek olarak hafızlık, hiçbir kutsal kitapta olmayan kolay ezberlenebilme özelliğiyle ancak Kur’ân üzerinde mümkün hale gelmiştir. Sahabe Kur’ân’ı en güzel ve en iyi okuyucudan yani Hz. Peygamberden dinleme şansına sahip olarak, O’nun Cebrail’den öğrendiği ve kendilerine öğrettiği haliyle okuma ve hıfzetme gayreti içerisinde olmuşlardır. Hz. Peygamber Kur’ân’ı Cebrail’den sema (işitme) yoluyla almış, arz (tekrar ona okuma) yoluyla hıfzetmiştir. Kur’ân âyetlerinin öğrenilmesindeki bu ilk usul, günümüze kadar hafızlık eğitiminde vazgeçilmez bir yöntem olarak sürdürülegelmıştır.¹⁸⁹

H.z.Peygamber’in vefatından sonra Müslümanların Kur’ân’a ilgisi ve çalışması değişik boyutlarda kendini göstermiştir. Bu çalışmaların ilki; Hz. Ebû Bekir döneminde Kur’ân sayfelerinin toplatılıp bir kitap haline getirilmesi, İkincisi; Hz. Osman döneminde de aynı musaftan çoğaltılarak bazı İslâm beldelerine gönderilmesi, Üçüncü ise; Emeviler döneminde Kur’ân’ın özellikle Arap olmayan kimselerce yanlış okumasını önlemek için Kur’ân’a hareke ve nokta konmasıdır. Hz. Peygamber zamanında Kur’ân-ı Kerim tamamen yazılmış ve azberlenmesine rağmen bir cilt halinde toplanmamıştı. Peygamberimizin vefâtı ile Kur’ân’ın bir cilt halinde toplanmamasına sebep olan şeyler ortadan kalkmış, Bilakis toplanmasını gerektiren ve zarûrî hale sokan hâdiseler ortaya çıkmaya başlamıştı¹⁹⁰. Birçok sahâbî hayatta iken yapılan ve böyle hayırlı bir işte Müslümanların İcmâ etmeleri de Allah’ın Kur’ânı koruma vaadinin bir tezâhürüdür. Hulefâ-i Raşidin döneminde Kur’ân’ın muhafazası ve öğretilmesi için yapılan en büyük işlerden biri de âlim ve fakih seviyesinde ki sahabîlerin ilim ve sohbet meclislerinde Kur’ân’ın tefsirini yaparak en doğru yorumlarla genç kuşaklara aktarılmasını yapmalarıdır.

H.z. Ömer’in hilafeti döneminde Kur’ân öğretimine verilen önemi göstermesi açısından da şu hadîse önemlidir; Hz. Ömer Karaza b. Ka’b reisliğinde ki bir heyeti Kufe’ye uğurlarken Medine’nin Sırar denilen mevkiine kadar yürümüş ve “Sizler şimdi öyle bir

¹⁸⁹ Adem Güneş, *Türkiye’de Yeni Bir Model Olarak Örgün Eğitimle Birlikte Hafızlık* (İstanbul: Arı Sanat Yayınevi, 2019), 28.

¹⁹⁰ İsmail Karaçam, *Kur’an-ı Keîm’in Faziletleri ve Okum Kaideleri*, (İstanbul: MÜİFV, Yayınları, 1991), 43-51

kavme gidiyorsunuz ki, onlar Kur’ân’ı arı vızıldaması gibi okurlar. Sizi gördükleri zaman da “Ashâb” diye el pençe divan dururlar. Aman ha! Allah Rasûlün’den az hadîs rivâyet ediniz. Beni yanınızda biliniz.”¹⁹¹ Şeklinde tenbih etmiştir. Hz. Ömer bu tutumuyla hadîslerin tamamen rivâyet edilmesini yasakladı yorumunu yapmak doğru değildir. Bura da Hz. Ömer’in bir devlet politikası olarak Kur’ân öğretimini ön planda tutması fethedilen yerlerde yeni Müslüman olmuş kimseleri ilk önce Kur’ânla tanıştırmak istemesi söz konusudur.

Kur’ân’ın makam ve tecvid üzere ile okunması, ezberlenmesi, her fırsatta kıraat edilerek hatim edilmesi, kıraati esnasında sessizce dinlenmesi, Kur’ân’ın bir örf olarak yüksek yerde tutulması levhalara ve mescitlere yazılması vb. gibi uygulamalar Müslümanların Kur’ân’a verdiği önemden kaynaklanmaktadır. Ancak Kur’ân’ı amel etmek için okumak Kur’ân’ın ruhuna en uygun davranıştır. “sizin en hayırlınız Kur’ânı öğrenen ve öğretendir hadîsinde ki öğretmen ve öğrenme mücerret değil, öğretilen şeylerin muhtevasını da bilme manasınadır. Zira bunun böyle olduğunun delili şu haberdur: Sahabe Hz. Peygamberden on âyet öğrenir, bu on âyetin ilim ve ameli tatbikini öğrenmedikçe daha ileri gitmezlerdi. Kur’ân-ı ilim ve ameli ile birlikte öğrenirler, öğrendikleri sûrenin hıfzı nihâyet buluncaya kadar devam ederler, bu bitmeden başka yere geçmezlerdi.”¹⁹² Hz. Muhammed’in (s.a.v.) bütün ilimleri özünde bulunduran Kur’ân’ın öğrenilmesini ve öğretilmesini istemesinin yanısıra Onun: “İlim talep etmek, (öğrenmek) her Müslümana farzdır.”¹⁹³, “Kim ilim tahsil etmek için bir yola girerse, Allah o kişiye cennetin yolunu kolaylaştırır.”¹⁹⁴ Vb. ilme teşvik edici sözleri de Müslümanlar’ın kısa sürede ilim ve fikir alanda ilerlemelerinin yolunu açmıştır. Müslümanlar Kur’ân’ın ilk emri olan okumayı sadece yüzeysel bir okuma değil varlığın özüne inmek ve dünyayı anlamak olarak değerlendirmişlerdir. Bu doğrultuda ilk zamanlardan itibaren etraflarında gelişen tüm olayları ibret nazarıyla incelemişler ve ilmî çalışmalarına konu etmişlerdir. İlim öğrenmenin kadın veya erkek fark etmeksizin tüm Müslümanlar için gerekli görülmesi de onlar için önemli bir motivasyon kaynağı olmuştur. Hızlı ve emin adımlarla yükselen İslâm medeniyetinin öne çıkan yönlerinden birisi Müslümanların dini ilimlere gösterdikleri ilgidir. Sadece dini ilimlerle sınırlı kalmayan Müslümanlar sonraki dönemlerde astronomi, matematik, geometri, fizik ve kimya gibi pozitif bilimlere de ilgi göstermişlerdir. Müslümanların bu alana gösterdiği ilginin farklı sebeplerinden birisi Kur’ân’da gök cisimleri ve yaratılış gibi hususların yer almasıdır. Ayrıca

¹⁹¹ Mustafa Karataş, “Hadîs Rivâyeti Karşısında Sahâbenin Tutumu”, *Diyanet İlmî Dergi*, 36/1(Ocak 2000), 7.

¹⁹² İsmail Cerrahoğlu, “Tefsir ve Hadîs Kitabetine Karşı Peygamber ve Sahabenin Durumu”, *AÜİF Dergisi*, 9 (Ocak 1961), 40.

¹⁹³ İbn-i Mâce, “Mukaddime”, 17 (No. 224).

¹⁹⁴ Buhârî, “İlim”, 10 (No. 67).

rutin ibadetlerin vakitlerinin tayininde ay, güneş vb. gök cisimlerinin hareketlerinin esas alınması gibi hususlar Müslümanlarda büyük ilgi ve merak uyandırmıştır.¹⁹⁵ Kur'ân'a fen bilimlerinin yanısıra tarih, sosyoloji, psikoloji coğrafya gibi sosyal bilimlerle ilgili bilgiler vermiştir. Bu bilimlerden başka Kur'ân getirdiği hükümler ve verdiği bilgiler ile akâid, kelimeler, mantık, fıkıh ve tefsir gibi dini ilimlere de kaynaklık yapmıştır. Cenab-ı Allah Kur'ân da bu ilimlere işaret ederek müminlerin akletmelerini istemiş, onları bu ilimler hakkında araştırmaya düşünmeye davet etmiştir.¹⁹⁶ Müslümanların Kur'ân'a olan ilgisi nedeniyle zamanla birtakım Kur'ân ilimleri ortaya çıkmış ve büyük bir gelişme göstermiştir. Bu ilimlerden bazıları şunlardır:

- Kıraat ilmî, : Kur'ân-ı usul ve kaidesine göre okuma ya da ezberleme (hıfz) ilmidir.
- Esbâb-ı Nuzûl: Vahyin tarihi geliş şartlarıdır.
- Mekkî ve Medenî İlmi (Tarihî Tenkîl): Vahyin iniş yerinin bilgisi yani Mekke de mi?medinede mi indiğinin tespiti.
- Tefsir İlimleri: Rivâyet ve Dirâyet türü tefsir örnekleri ile Kur'ân âyetlerinin açıklanıp yorumlanmasıdır.
- İstinbâtü'l-Ahkâm: Kur'ândan hüküm çıkarma ilmidir.¹⁹⁷

Kur'ân hem getirdiği hükümler hem de İcâz'ül Kur'ân olma özelliğinden dolayı kıraat edilmesi ile okuyanı, dinleyeni, inananı ve inanmayanı etkilemiş kendisine hayran bırakmıştır. Allah Rasûlü Kur'ân'ın bu etkisini bildiği için muarızlarına Kâbede Kur'ân okuyor onları Kur'ânla susuturuyordu. Kimi müşrikler Kur'ânın bu etkileyici uslûbu karşısında kulaklarını tıkıyor ve Hz. Peygamber'in Kur'ân okuyan sesini kısmak için gürültü yapıyordu. Cenab-ı Allah kâfirlerin bu çaresiz ve hazin durumunu şu âyetiyle haber veriyordu. “İnkârcılar dediler ki: “*Bu Kur'ân'a kulak vermeyin, okunurken gürültü çıkarın, belki bastırırsınız.*”¹⁹⁸ Hz. Peygamber'in Müslümanlardan Kur'ân'ı öğrenmesini istemesinde ki amaçta buydu, çünkü O kendisini öldürmeye gelen Hz. Ömer'in Kur'ânla nasıl yeniden hayat bulunduğunu biliyordu.¹⁹⁹ Allah Rasûlü tarafından en hayırlınız şeklinde takdim edilen, insanlık için hidâyet, yol gösterici ve bir ışık olan Kur'ân'ı öğrenmek ve öğretmek, Onu hıfz etmek, O'nun anlamına vakıf olmak, O'nun hükümlerine uymak, erdemli bir Müslümanın en güzel ve en özel vâfidir.

¹⁹⁵ Yavuz Selim Göl, “İslâm Medeniyetinde Pozitif Bilimlerin Gelişimi Üzerine Bir Değerlendirme”, *Atebe Dini Araştırmalar Dergisi*, 8 (Aralık 2022), 140.

¹⁹⁶ el-Bakara 2/164.

¹⁹⁷ İsmail Râci el-Fârûkî-Luis Lâmia el-Fârûkî, *İslâm Kültür Atlası*, çev. Mustafa Okan Kibaroglu- Zerrin Kibaroglu (İstanbul: İnkılap Yayınları.1999), 268-279.

¹⁹⁸ Fussilet 41/26.

¹⁹⁹ Mustafa Fayda, “Ömer”, *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 34/44-51.

2.1.6. Ashâb-ı Kirâm'ı Tanımak ve Onlara Değer Vermek

H. Muhammed (s.a.v.) İslâmı şereflenen ve “ashâbım” dediği bu altın nesli "Sizin en hayırlınız benim yaşadığım çağda yaşayanlarınızdır,.."²⁰⁰ Sözüyle övmüştür.

Sözlükte “bir kişiyle birlikte bulunmak, onunla dost ve arkadaş olmak” anlamındaki sohbet kökünden türeyen sahâbe (الصحابة) sâhibin (صاحب) çoğuludur. Sahâbe ve ashâb kelimeleri birlikte de sıkça kullanılmaktadır. Bunun tekili sahâbîdir. Sâhip ve ashap kelimeleri Kur’ân-ı Kerîm’de birçok âyette lügat manalarıyla geçmekte olup H. Peygamber’in hicretinden söz edilirken onun arkadaşı H. Ebû Bekir’e (لِصَاحِبِهِ = li-sâhibihî), “Üzülme, Allah bizimle beraberdir.”²⁰¹ Dediği belirtilmektedir.²⁰²

Ashâb-ı Kirâm Kur’ân’a muhatap olmuş, H. Peygamberle birlikte İslâm’ın yayılmasında en büyük zorluklara katlanmış, canları ve malları ile infak etmiş, Allah ve Rasûlullah’ın övgüsüne mazhar olmuş ve bu haliyle de diğer nesillerden daha hayırlı olarak nitelendirilmiş bir nesildir.

Ashâb-ı Kirâm sadece H. Peygamber tarafından değil, Cenâb-ı Allah tarafından da Kur’ân da direk veya dolaylı olarak övülmüştür.

*“Muhacirlerin ve ensarın ilkleri ile onlara güzelce uyanlardan Allah hoşnut olmuştur, onlar da O’ndan razıdılar. Onlara, sonsuza dek hep içinde kalmak üzere altından ırmaklar akan cennetler hazırlamıştır. Büyük bahtiyarlık işte budur.”*²⁰³ Âyetinde bu altın nesilden hoşnut olduğunu açık bir şekilde beyan etmiş ve Ashâbın âhiretteki makamlarını ilan etmiştir.

Bir başka âyette Cenab-ı Allah Ashâb-ı Kirâmdan hoşnutluğunu şöyle ifade etmiştir.

*“O ağacın altında sana bağlılık sözü verdikleri sırada o müminlerden Allah razı olmuştur; gönüllerinde olanı bilmiş, onlara huzur ve güven vermiş, pek yakın bir fetihle ve elde edecekleri birçok ganimetle de kendilerini ödüllendirmiştir. Allah, izzet ve hikmet sahibidir.”*²⁰⁴

*“Siz insanlar için ortaya çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz...”*²⁰⁵ Mealindeki âyetin tefsirinde H. Ömer’in şöyle dediğini rivâyet edilmektedir.

- “Allahu Teâlâ dileseydi âyetinde “sizler en hayırlı ümmetsiniz” derdi ve o zaman hepimiz bu âyetin şûmûlüne girerdik. Fakat o, “Küntüm”(idiniz) buyurarak âyeti yalnız

²⁰⁰ Nesâî, “Kitâbu’n-Nuzûr”, 29 (No. 4 732.)

²⁰¹ et-Tevbe, 9/40.

²⁰² Mehmet Efendioğlu, “Sahâbe”, DİA (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 35/491.

²⁰³ et-Tevbe, 9/100.

²⁰⁴ el-Fetih, 48/18-19.

²⁰⁵ Âl-i İmrân, 3/110.

Muhammed'in (s.a.v.) sahabelerine tahsis etmiştir. O halde her kim onların yaptıkları gibi yaparsa o da insanların hayrına çıkarılmış olanların halkasına girer."²⁰⁶

Sahâbe den sonraki nesiller bu değeri çok iyi bildikleri içindir ki hadîs rivâyetlerinde istenilen kriterlerde onları hep âdil kabul etmiştir. Sahâbenin de sonuçta insan olması onlara bir takım siyasi, fikri ve kişisel hatalar yaptırdıysa da onlar asla Hz. Peygamber'e bilerek ve kasten yalan söz isnad etmemiş, Allah'ın haram-helal sınırlarına uymada çok titiz davranmış ve peygamberin sünnetine uygun yaşamaya gayret etmişlerdir.

Hz. Peygamber'in hayatının her safhasını zihinlerine ve yaşamlarına kaydeden Sahabe-i Kirâm'ın her biri çok çeşitlilik gösteren huy ve karakterleri ile günümüz Müslümanlar için rol model olmuşlardır. Allah Rasûlü anlayış, amel ve kabiliyet açısından birbirinden çok farklı olan sahabîlerinin her birine farklı eğitim metodu kullanmış onları eğitmiş ve onları beşer olmalarından dolayı yaptıkları hatalarını onarmış, Allah'ın razı olacağı bir seviyeye getirerek insanlığa model olarak sunmuştur.

Hadîşçiler, sahâbeyi derece, itibar ve fazilet yönünden çeşitli tabakalara ayırmışlardır. Bunlar arasında el-Hâkim'in tasnifi büyük şöhret kazanmıştır. Bu tasnife göre sahabe fazilet bakımından oniki tabakaya ayrılır. Bunlar sırasıyla şöyledir:

Mekke'de ilk defa Müslüman olanlar, cennetle tebşir edilen on sahabe bunlardandır. Hz. Ömer'in müslüman olmasından sonra İslâm'a giren Daru'n-Nedve azaları, Habeşistana hicret edenler, Birinci Akâbe'de Hz. Peygambere bey'at edenler, İkinci Akâbe'de Hz. Peygambere bey'at edenler, Hz. Peygamber Kuba'da iken kendisine iltihak eden Müslümanlar, Bedir savaşına iştirak edenler, Bedir savaşı ile Hudeybiye antlaşması arasında hicret edenler, Hudeybiye yakınındaki ağaç altında Hz. Peygamber'e bey'at edenler, Hudeybiye antlaşması ile Mekke'nin fethi arasında hicret edenler, Mekke'nin fethedildiği gün Müslüman olanlar, Mekke'nin fethinde ve Hz. Peygamber'in veda haccında onu gören çocuklar.²⁰⁷ Sahabenin sayısı hakkında kat'i bir rakam söylenmemiştir. Ebû Zur'a er- Râzi, Hz. Peygamber'in vefat ettiği sırasında 114 bin Müslüman bulunduğunu söylemiştir.²⁰⁸

Sahabenin biyografilerini bilmek hiç kuşkusuz onlardan rivâyet olunan hadîslerin tahlilinde ve onların din konusundaki yorumlarını değerlendirmede önemli bir katkı sağlayacaktır. Sahâbe Hz. Ömer'in hilafetinden sonraki dönemlerde fethedilen yeni İslâm beldelerine göç etmiş ve hayatlarını orada idame etmişlerdir. Gittikleri yerde her bir sahâbî, Müslümanların ilgi odağı olmuş ve etrafında ilim ve sohbet halkaları oluşturmuşlardır.

²⁰⁶ M.Yusuf Kandehlevi, *Hayatü's-Sahâbe Peygamberimiz ve İlk Müslümanlar*, çev. Sıtkı Güle (İstanbul: Divan Yayınları, 1994), 29.

²⁰⁷ Talât Koçyiğit, *Hadîs Usûlü* (Ankara: TDV Yayınları, 2021), 222.

²⁰⁸ Koçyiğit, *Hadîs Usûlü*, 223.

Söz konusu hadîsin devamında sahâbeden sonra iki, üç nesil daha faziletli nesil olarak taltif edilerek nesillerin fazilet derecesi Allah Rasûlüne yakınlığı ile ilişkilendirilmiştir. Zira bu sıralama aynı zamanda hadîs rivâyetinde râvinin âdil ve güvenilir olması yönünde ki durumunu bilme açısından da önemlidir. Nesil değiştikçe bir takım şahsî, siyasî ve dünyevî hırslar Müslümanlarda ki ihlas ve samimiyeti zedelemiştir. Nitekim sahâbeden sonra ki nesillerin durumunu özetleyen ibn Sîrîn (ö.110/728)'in şu sözü durumu özetlemiştir. “ Önceleri isnattan sormazlardı. Ne zaman ki, fitne çıktı, ‘kimden aldınız/râvilerinizi bildirin’ demeye başladılar. Râvileri ehl-i sünnetten iseler hadîsleri alınıyor, ehl-i bidattan iseler hadîsleri terk ediliyordu.”²⁰⁹ Basralı meşhur tâbiî, âlim ve zâhid Hasan-ı Basrî (ö. 110/728)'den uzunca bir rivâyette O, sahabeyi anlatırken onları şu şekilde tarif etmeside sahâbenin gerçekten örnek bir nesil olduğunun ayrı bir delilidir. “...Vallahi Bedir savaşına katılan yetmiş kişiye ulaştım. Çoğu zaman yünden giysiler giyerlerdi. Onları görseniz: «Bunlar deli!» derdiniz. Onlar da sizin en hayırlılarınızı görselerdi: «Bunların âhiretten nasibi olmaz!» derlerdi. Sizin kötülerinizi görselerdi: «Bunlar hesap gününe inanmıyor!» derlerdi...”²¹⁰ Hadîsin devamında daha sonra nesillerin birçok yönden bozulacağı haber verilerek “Onlardan sonra şahitlik yapmaları istenmediği halde şahitlik yapan, ihanet eden, kendilerine güvenilmeyen, verdikleri sözleri yerine getirmeyen ve içlerinde şişmanlık baş gösteren bir kavim gelecek.” Şeklinde izah edilmiştir. Özellikle, günümüzde kapitalizm ve dünyevîleşmenin neden olduğu seküler bir hayatın içerisinde güven toplumunun kaybolacağını ve aşırı rahatlık, bencillik ve maddi bolluktan dolayı insanların şişmanlayacağını Allah Rasûlü'nün mecâzî bir anlatımla mucizevî bir şekilde haber vermeside dikkate şayan bir durumdur.

Erdemli bir Müslümandan, hadîste belirtilen en hayırlı nesil olan sahabeyi kendine örnek alması, nesillerin bozulması ile daha çok ortaya çıkan yalancı şahitlik, ihanet, yalan, sözünde durmama ve dünyevîleşme gibi kötü huy ve davranışlardan kaçınılması beklenir.

Hadîs metninde örnek nesil olarak iyi insan modeli olan sahâbe ile kötü insan modellerinin bir arada verilmesi de Hz. Peygamberin etkili tebliğ metodlarından birisi olduğunu göstermektedir. Allah Rasûlü ashâbına her fırsatta taşıdıkları misyonu ve sorumluluğu hatırlatarak onların dinlerini güzel bir şekilde yaşamaları hususunda uyarmış, eğitmiş ve bu emaneti kendilerinden sonraki nesillere aktarmalarını istemiştir.

²⁰⁹ Yavuz Ünal, “Hadîsin doğuş ve Gelişim Tarihine Yeniden Bakış”(İstanbul: Ensar Neşriyat, 2013), 356.

²¹⁰ Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Hilyetu'l Evliyâ ve-Tabakâtu'l -Asfiyâ*, çev. Hüseyin Yıldız vd. (İstanbul: Step Matbacılık, 2015), 550.

2.1.7. İyilik Sahibi ve Güvenilir Olmak

Allah Rasûlü'nün "İyi olanınız iyiliği umulan ve kötülüğünden emin olunan kişidir. Kötü olanınız da iyiliği umulmayan ve kötülüğünden de emin olunmayan kişidir."²¹¹ Anlamında ki hadîs-i şerifinde erdemli bir Müslümanda olması gereken iyilik (خَيْرٌ) ve eminlik (أَمِينٌ) sıfatlarına dikkat çekilmiştir. Hadîste de iyi olanınız: خَيْرُكُمْ ve kötü olanınız da: شَرُّكُمْ kelimeleri ile ifade edilmiştir. Sözlükte خَيْرٌ: iyilik, hayr, شَرٌّ: kötü, şer, fesat²¹² anlamlarına gelmektedir. İyi insan olmanın alameti "مَنْ يُرْجَى خَيْرُهُ" = iyiliği umulan ve "وَيُؤْمَنُ شَرُّهُ" = kötülüğünden emin olunan, kötü insan olmanın alemeti ise "مَنْ لَا يُرْجَى خَيْرُهُ" = iyiliği umulmayan ve kötülüğünden emin olunmayan "وَلَا يُؤْمَنُ شَرُّهُ" olarak ile tarif edilmiştir.

Erdemli bir Müslümanın olmazsa olmazıdır iyilik. Çünkü İman ettiği din iyilik üzerine tesis olmuştur. "İçinizden hayra çağırان, iyiliği emredip kötülüğü meneden bir topluluk bulunsun. İşte onlar kurtuluşa erenlerdir."²¹³ Âyeti ile rehber edildiği Rasûl'ün "Kim bir kötülük görürse, onu eliyle değiştirsin. Şâyet eliyle değiştirmeye gücü yetmezse, diliyle değiştirsin. Diliyle değiştirmeye de gücü yetmezse, kalbiyle düzeltme cihetine gitsin ki, bu imanın en zayıf derecesidir."²¹⁴ Hadîs'i bunu teyit etmiş, iyilik sürekli emredilerek kâmil bir mümin ile özdeşleştirilmiştir.

İyilik evrensel bir değerdir. Tüm toplumlar, tüm inaçlar ve ideolojiler aslında iyi insan olmayı vaaz eder ve hedefler. Asıl problem iyiliğin ne olduğunda ve nasıl tesis edileceğindedir. Cenab-ı Allah iyiliği Kur'ân da şöyle açıklar: "Yüzlerinizi doğuya ve batıya çevirmeniz iyilik (erdemlilik) değildir. Asıl iyilik (erdemli kişi) Allah'a, âhiret gününe, meleklerle, kitâba ve peygamberlere iman eden; sevdiği maldan yakınlarla, yetimlere, yoksullara, yolda kalmışlara, yardım isteyenlere ve özgürlüğünü kaybetmiş olanlara harcayan; namazı kılıp zekâtı verendir..."²¹⁵

Cahiliyye döneminde de müşrikler inanca ait yaptıkları bir takım ibadet, âdet, gelenek ve ritüellerini iyilik olarak görüyorlardı. Gerçek iyilik ve hidâyet karşısında ise onların durumlarını Cenab-ı Allah şu şekilde karşılık açıklıyordu: "Onlara, "Allah'ın indirdiğine uyun" denildiğinde, "Hayır, atalarımızdan gördüğümüze uyarız" dediler. Ya atalarının aklı bir şeye ermemiş, doğru yolu bulamamışlarsa!"²¹⁶

²¹¹ Tirmizî, "Fiten", 76 (No. 2263).

²¹² Sarı, *el-Mevarid, Arapça Türkçe Lügat*, 458-816.

²¹³ Âl-i İmrân 3/104.

²¹⁴ Müslim, "İmân", 78.

²¹⁵ el-Bakara 2/177.

²¹⁶ el-Bakara 2/170.

Allah'ı Rab olarak kabul etmeyip kendi zihinlerinde oluşturdukları ilah tasavvuru ile kendilerine yol tutanların din anlayışı maalesef her dönemde var olmuş ve farklı isimlerle insanlığı fesada uğratmışlardır. *“Bilinmeli ki halis dindarlık yalnız Allah için olanıdır. Allah'tan başka şeyleri kendilerine koruyucu kabul edenler ki “sadece bizi Allah'a yaklaştırsınlar diye onlara tapıyoruz.”*²¹⁷ Âyeti bu düşünde olanların nasıl bir yanılgı içerisinde olduklarını beyan etmektedir. Hristiyanların dalalette olmaları yahudilerin sapıtması ve gazaba uğramalarında hep kendilerini iyilik üzerinde olduğunu zannetmeleri yüzündendir. Akletmeyen, düşünmeyen, kibirli ve inatçı toplumların tipik bir halidir bu. Kur'ân'ın ifadesi ile: *“ Onlara “Yeryüzünde düzeni bozmayın” denildiğinde, “Hayır, biz yalnızca ıslah edenleriz derler.”*²¹⁸

Erdemli bir Müslümanın bir diğer olmazsa olmaz olan sıfatı da“Eminlik” tir. *“Gerçek şu ki, ben size gönderilmiş güvenilir bir elçiyim”*²¹⁹ mealinde ki âyetleri ile Cenab-ı Allah dini insanlara sunarken peygamberlerini emin olarak tanıtmış ve bu güzel vasfı onların şahsında müminler için olması gereken bir sıfat olarak görmüştür. Allah Rasûlü tüm insanlığa Müslümanları tanıtırken Müslümanın sosyal hayattaki işlerine dikkat çekerek *“Müslüman, diğer Müslümanların elinden ve dilinden güvende olduğu kimsedir. Mümin de insanların can ve malları konusunda kendisinden emin oldukları kimsedir.”*²²⁰ Hadîsiyle bu önemli sıfatın zarureti ilan etmiş oluyordu.

Müminin eminliği verdiği sözün yerine getirilmesi ile de ilgilidir. Allah'ın *“Ey iman edenler! Verdiğiniz sözleri yerine getirin.”*²²¹ Şeklinde ki İlâhi hitâba muhatap olmuş müminlerin bunu inançlarının gereği olarak yapmak zorunda olduklarını bilmeleri gerekir.

Verilen sözün yerine getirilmesi insanlar arası ilişkide güveni tesis eden en önemli bir etkidir. Allah Rasûlü risaletinden önce dahi, dürüst, doğru ve mükemmel karakteriyle tanınmaktaydı. İnsanlar yolculuğa çıkmadan önce değerli eşyalarını ona emanet ediyordu. Hicret esnasında bile kendisine emanet bırakılan değerli mücevherleri sahiplerine ulaştırmak üzere Hz. Ali yi görevlendirmişti. Hz. Peygamber'in damadı Ebü'l-Âs, henüz Müslüman olmadan önce karısı Zeyneb hakkında söylediği bir şiirde ondan *“el-emînin kızı”* diye söz etmiş, Rasûlullah'ın şairi Kâ'b b. Mâlik de onu methederken *“el-emîn”* ifadesini kullanmıştır.²²² Düşmanları bile onun eminliğini tasdik etmişler ve ona *“Muhammed'ül*

²¹⁷ ez-Zümer 39/3.

²¹⁸ el-Bakara 2/11.

²¹⁹ eş-Şûrâ 42/178.

²²⁰ Tirmizî, “İmân”, 12 (No. 2628).

²²¹ el-Mâide 5/1

²²² Hüseyin Algül, “Emin”, *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11/111.

Emin” lakabı takmışlardı. Bisans Kayseri’nin Suriye tarafında yaptığı bir ziyarette Allah Rasûlü’nün İslâm’a davet mektubu eline ulaşmış ve bu yeni dini araştırırken sorguya çektiği ve o zaman hala müşrik olan Ebû Süfyan’a sorduğu zorulardan biri de Muhammed’in sözünde durup durmadığı olmuştur. Ebû Süfyan Hz. Muhammed’in hiçbir sözünden dönmediğini itiraf etmek zorunda kalmıştır. Hz. Peygamber maliyeti ne olursa olsun, düşmanlarına karşı bile ahdine riayet etmiş ve asla sözünden dönmemiştir. Hz. Peygamber ile Kureyş arasında İslâm’ın kısa sürede Arap yarımadasında yayılmasına ve Müslümanların yaklaşık yirmi iki ay sonra Mekke’yi fethetmesine zemin hazırlayacak olan bir antlaşma imzalandı.²²³ Hudeybiye andlaşması olarak adlandırılan bu antlaşmada karara bağlanan ve Müslümanlara ağır gelen şartlardan biri olan “Kureyşten birisi bu arada İslâmı kabul eder ve Müslümanlara sığınır, bu kişi Müslümanlar tarafından kabul edilmeyecek; fakat Mekke’ye iltica eden hiçbir Müslüman iade edilmeyecektir.”²²⁴ Şeklinde ki andlaşma maddesini bile Hz. Peygamber kabul etmiş ve Müslüman olup ta Medineye sığınan Ebû Cendel’i Medineye kabul etmemiş ve ona Mekkeli müşriklerle yaptığı andlaşmayı hatırlatarak bu sözden dönemiyeceğini sabretmesi gerektiğini tavsiye etmişti.²²⁵

Hz. Peygamber hayatın her safhasında Müslümanlara emin olma özelliklerini zedelememelerini emretmiş onların güvenini sarsacak en ufak bir duruma bile rıza göstermemiştir. Abdullah b. Âmir şöyle anlatır: “Bir gün Rasûlullah (s.a.v.) evimizde otururken annem, (bana) ‘Yanıma gel. Bak sana ne vereceğim!’ diyerek beni çağırdı. Bunun üzerine Rasûlullah (s.a.v.), ‘Çocuğa ne vereceksin?’ diye sordu. Annem, ‘Ona hurma vereceğim.’ deyince, Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurdu: Dikkat et! ‘Eğer çocuğa bir şey vermeseydin, bu söz (amel defterine) bir yalan olarak yazılacaktı.’”²²⁶ Allah Rasûlü’nün yaşadığı çağdan tüm çağlara verdiği “...Bizi aldatan bizden değildir.”²²⁷ Mesajı ise güvenilirliğin inanmışlığın bir gereği olduğunu ifade etmesi açısından önemlidir.

İnsanın gerçek karakteri ve kalitesi savaş, salgın hastalık, afet, ekonomik bulanımlar gibi zor zamanlarda ortaya çıkar. Bollukta ve sulh’ta gerçek iyiler ve cömertler pek anlaşılmaz. Pandemi, Küresel ekonomik kriz, deprem vb. gibi afetlerle sınanan günümüz insanların paraya karşı nasıl bir hırs içerisinde oldukları, karaborsa, yalan ve hile ile insanlara nasıl bir sıkıntı yaşattıkları, daha fazla kazanmak için asli ihtiyaç olan yiyecek, ev ve arabaları nasıl fahiş fiyatlarla sattıkları, ev sahiplerinin daha fazla fiyatla evini kiraya

²²³ Vâkidî, Muhammed b. Ömer, *Kitâb’ül- Meğâzî*, thk. Marsden Jones, (Beyrut: Âlem’ül-Kütüb, 1966), 2/624.

²²⁴ Sarıçam, *HzMuhammed ve Evrensel Mesajı*, 200.

²²⁵ Afzalur Rahman, *Encyclopaedia f Seerah-Sîret Ansiklopedisi*, çev. Yusuf Balcı vd. (İstanbul: İnkılap Yayınları, 1996), 75-76.

²²⁶ Ebû Dâvûd, “Edeb”, 80 (No. 4991).

²²⁷ Müslim, “İmân”, 164.

vermek için yalan gerekçelerle kiracılarını nasıl çıkarttıkları bilinen bir gerçektir. Bu zor günlerde Müslümanlar ilk başta en güzel sıfatı olan “eminliğini” kaybetti ve kapital çarkın dişleri arasında savruldu. Halbu ki Mümine yakışan eminliğini ortaya koyarak doğru söz ve davranışta bulunmasıydı. Ekmeğini paylaşarak, yardıma ihtiyacı olana koşmasıydı. Rızık endişesi taşımadan çalışması, tevekkülde bulunmasıydı. Aza kanaat ederek tamahkârlıktan uzaklaşmasıydı.

“Mü’minin mü’mine karşı durumu, bir parçası diğer parçasını sımsıkı kenetleyip tutan binalar gibidir.”²²⁸ Hadîsindeki bağlılığı, dayanışmayı ve eminliği gösteremeyen Müslümanların dağılması ve kuvvetinin azalması muhakkaktır. Bugünün Müslüman dünyasında ki asıl sorun da bu olsa gerek! Karakter olgunlaşmasını tamamlamamış, İslâmın nuru ile aydınlanmamış kalbini inanç ve sevgiyle doldurmamış, Kur’ân-ı ve Peygamberini tanımamış, ilim ve hakikatten uzak kalmış bireylerin içine düştüğü buhran onları bencil, acımasız, ruhsuz ve mutsuz kılmaktadır.

Sözde ve davranışta doğruluk Hz. Peygamber’in Müslümanlara bıraktığı en büyük miraslardan biridir. Onun söz ve davranışındaki eylem tutarlılığı hiç şüphesiz güzel ahlâkının yanı sıra “*Ey iman edenler! Niçin yapmayacağınız şeyleri söylüyorsunuz? Yapmayacağınız şeyleri söylemeniz Allah katında çok çirkin bir davranıştır.*”²²⁹ Âyetinin koyduğu ilke ve prensipten de kaynaklanmaktadır. İyilik sahibi güvenilir bir mümin, içinde yaşadığı toplumuda ıslah eder, hayır ve faydalı şeylerle toplumu inşa eder. Kötü huy ve zararlı alışkanlıklardan, her türlü günden uzak durarak müreffeh toplumların oluşmasına büyük çaba gösterir. İnsanlığın saadeti için her türlü terakkiye de öncülük eder. Allah Rasûlü’nün “Sizden biri, kendisi için sevdiğini (istediğini, arzu ettiğini, din) kardeşi için de sevmedikçe (istemedikçe, arzu etmedikçe) gerçek imana eremez.”²³⁰ Şeklinde tarif ettiği erdemliliği gösterir.

Eminlik Müslümanın tüm yaşantısını içerisine alan bir durumdur. Ailesi, iş arkadaşları, komşusu, sosyal çevresi ve hatta düşmanı bile bu emnlikten istifade eder. Güven toplumunun en büyük paydaşı olan Müslüman tüm insanlığın kendisinden iyilik umduğu ve kötülüğünden emn olduğu kimsedir. Bu yönüyle yaşadığı toplumda çekim merkezi oluşturmaya devam edecektir. Müslümanı saygın kılan iyilik ve güvenirlilik, hadîslerde insanı en hayırlı kılan bir sıfat olarak takdim edilmiş ve İslâmın en önemli evrensel ahlâk ilkesi olduğu vurgulanmıştır.

²²⁸ Tirmizî, “Birr ve Sıla”, 18 (No. 1928).

²²⁹ es-Saf 61/2-3.

²³⁰ Buhârî, “İmân”, 7 (No. 13).

2.1.8. Güzel Amellerle Donatılmış Uzun Bir Ömür Yaşamak

H. Peygamber'in "Sizin en hayırlılarınız, ömrü en uzun ve ameli en güzel olanlarınızdır."²³¹ Hadîsinde iki husus birbirinden ayrı gibi görünsede aslında birbiriyle bağlantılı içiçe geçmiş bir durumu ifade etmektedir. Daha başka bir deyişle güzel amel için uzun ömür bir fırsat zemini oluştururken amelsiz bir ömür ne kadar uzun olursa olsun tek başına bir şey ifade etmemektedir. İnsanı cennete götüren amelde bu uzun ömür içerisinde güzel amellerle dolu dolu geçirildiği bir ömürdür. Arapçada أَحْسَن = Bir şeyi İyi, güzel etmek²³² anlamına gelir ki أَحْسَنُ أَعْمَالٍ güzel amel için kullanıldığı gibi حُسْنُ الْأَخْلَاقِ güzel ahlâk içinde kullanılır.

Kur'ân- Kerim de "İman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapanlar bilmelidirler ki, biz güzel iş yapanların ecrini asla zâyi etmeyiz."²³³ Âyetinde olduğu gibi "güzel amel" (أَحْسَنُ عَمَلًا) ifadesi kullanıldığı gibi, yararlı iyi işler manasında "sâlih ameller" (عَمِلُوا الصَّالِحَاتِ) kelimesi ve terkihi daha çok kullanılmıştır. "Asra yemin ederim ki insan gerçekten ziyan içindedir. Ancak iman edip (dünya ve âhiret için) yararlı (iyi) işler yapanlar, birbirlerine hakkı tavsiye edenler ve sabrı tavsiye edenler başkadır."²³⁴

Müslümanı erdemli kılan güzel amellerin neler olduğunu gerek Hz. Peygamber'in örnek yaşantısında gerekse Kur'ân'ın insanlığa model olarak gösterdiği diğer peygamberlerin, sâlih kimselerin kıssalarında ve müminlerin özelliklerinin anlatıldığı âyetlerde görebiliyoruz. Kur'ân-ı Kerim de sâlih amel ifadesinin geçtiği âyetlerin bir kısmında o kelimedenden sonra gelen ifadeler aslında salih amelin ne olduğunu da açıklamaktadır. Örneğin Asr sûresinde İman ve sâlih amelle birlikte gerçekten kurtuluşa erenlerin kimler olduğunu belirtirken bir yönü ilede hakkın ve sabrın tavsiyesi gibi iyi amelide telkin etmiş olmaktadır.

Kur'ân-ı Kerimde genellikle salih amel ifadesi imandan sonra zikredilmiştir. Bu şekilde ki bir sıralama da yüce dinimizin hayata bakışını da ortaya koyması açısından önemlidir. Zira Allah'ın insanlığa hidâyet rehberi olarak seçtiği dinin ne sadece vicdanlara hapsedilen uhrevi, ne de sadece dünyevî hayatı tesis eden bir din olmadığını kanıttır. İslâm dini inanç ve muamelatıyla insanların dünya ve âhiret mutluluğunu hedefleyen dinamik bir dindir. Din kavramı, iman ve uygulamadan oluşan bir bütündür. "Eğer (müşrikler şirkten) tövbe ederlerse ve namazlarını kılıp zekâtlarını verirlerse, artık onlar sizin din

²³¹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 12/146 (No. 7212).

²³² Sarı, *el-Mevarid*, Arapça Türkçe Lügat, 305.

²³³ el-Kehf 18/30.

²³⁴ el-Asr 103/1-3.

kardeşlerinizdir...”²³⁵ âyeti bu gerçeğin ifadesidir.²³⁶ İnsanoğlu genellikle inanç ve amel konusunda hep bocalamış inandığı gibi yaşamada güçlük çekmiştir. İnanç ve amel konusundaki bu tutarsızlık insanın karakterinin şekillenmesinde ve Allah ile olan kulluk ilişkisinde de etkili olmuştur. Ameller, davranış motiflerini tezâhür şekilleridir. Ameller, nefsin dış görünüş şekilleridir ve onun açığa vurmasıdır. Onun elde ettiklerinin ağıdır, örf-i tabîde onunla aynıdır. Yani insanların büyük çoğunluğu onları, insan türünün gerektirdiği tabî bir sebeple ifade etmek üzerinde hemfikirdirler. Şöyle ki: dış sâik, bir ameale sevketsen, nefsi bu isteğe olumlu karşılık verse ferahlar ve açılır. Eğer kaçınacak olursa daralır ve sıkılır. Amele başladığı zaman, onun kaynağı olan melekî ya da hayvânî güç tek başına ona hâkim olur, karşı taraf yan çizer ve zayıflar.²³⁷

İnsanı hayırlı kılan ve uzun ömrünü donatan güzel amellerin neler olduğunu yine Kur’ân’ın ve hadîslerin öğretileriyle tanımamız mümkündür. Bu güzel amelleri içsel ve içtimâî yönüyle ele alıp incelememiz sâlih amelleri tanımamız ve sınıflandırmamız açısından faydalı olacaktır. Allahı zikir, tevbe istiğfar, tefekkür, Allah için akıtılan gözyaşı, nafile olarak kılınan namazlar, tutulan oruçlar, yapılan tavaflar, okunan Kur’ân lar, Hubbullah ve Haşyetullah sâlih amelin içsel yönünü teşkil ederken her türlü infaklar, zekâtlar eda edilen hac ibadeti, sürekli sevaba vesile olan ve yaptırılıp vakfedilen okul, yol, köprü, hastahane, aşevi, kütüphane, cami vb. gibi sadaka-ı cariyeler, ise sâlih amellerin içtimâî yönünü teşkil etmektedir. Sâlih ameller bunlarla sınırlı kalmayıp hayata konu olan ve insanlık için faydalı olan Allah’ın rıza gösterdiği her türlü iştir. Bir başka ifade ile her türlü mâundur sâlih amel. Sâlih amel: Müslüman kardeşinin yüzüne güleryüzle bakmaktır,²³⁸ insanlara eziyet veren yoldaki taşı kaldırmaktır²³⁹. Komşuya eziyet etmemektir.²⁴⁰ Güzel borç vermektir.²⁴¹ Yolda kalmışa, darda olana ve borçlu olana yardım etmektir.²⁴² Adâleti tesis için çaba göstermektir. Akrebalarla ilgiyi kesmemektir. Gözü haramdan sakındırmak, iffeti muhafaza etmek ve her türlü fanalıktan hayâsızlıktan uzak durmaktır²⁴³. Konuşunca doğru konuşan boş ve faydasız sözlerden kaçınmaktır.²⁴⁴ Rızkı helal yoldan ve çalışarak kazanmak ve aile efradına haram

²³⁵ et-Tevbe 9/11.

²³⁶ Karaman vd. *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, 109.

²³⁷ Şâh Veliyyullah Ed-Dihlevî, *Hüccetullâhi'l-Bâliğa*, Çev. Mehmet Erdoğan, (Beyrut, Dar’ul İhyâi’l-Ulûm, 1990), 142.

²³⁸ Tirmizî, “Birr ve Sıla”, 45 (No. 1970).

²³⁹ Müslim, “Zekât”, 54.

²⁴⁰ Buhârî, “Rikâk”, 23 (No. 6475).

²⁴¹ et-Tegâbün 64/17.

²⁴² el- Bakara 2/215.

²⁴³ en-Nahl 16/90.

²⁴⁴ el-Mü’minûn 23/18.

lokma yedirmemektir.²⁴⁵ Hırsızlık yapmamak rüşvet, faiz, gasp, aldatma gibi batıl yollarla birbirlerinin mallarını yememektir.²⁴⁶ Doğru ve iyi insanlarla beraber olmaktır.²⁴⁷ Çevreyi korumak hayvanlara eziyet etmemektir.²⁴⁸ Zararlı alışkanlıklardan uzak durmaktır.²⁴⁹ Daha onlarcasıyla ifade edeceğimiz bu güzel amellerin her biri Müslümanı erdemli ve kâmil kılan sâlih amellerden bazılarıdır.

Güzel ve sâlih amellerin icrâsı hiş şüphesiz Cenab-ı Allah'ın verdiği ömür ile mümkündür. İnsanoğlu bütün sıkıntılarına rağmen uzun ömürlü olmayı yaratılış icabı arzu eder ve uzun yaşamak için bir takım tıbbi çareler arar. Erdemli kâmil bir Mümin yaratıcısından uzun ömür talep ederken dünya hayatına meylettiğinden değil, bu uzun ömürünü sâlih amellerle geçirip İlâhi huzura heybesi dopdolu olarak gitmeyi arzu ettiği içindir. Güzel amellerle donanmamış ömrün uzun olması Mümin için bir mükafaat değil büyük bir sıkıntıdır. Çalışmamızda ele aldığımız hadîsin başka bir bir tarikiinde Hz. Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur: "İnsanların en faziletlisi ömrü uzun ameli de güzel olanıdır." Bu sefer insanların en şerlisi kimdir, diye soruldu. Hz. Peygamber (s.a.v) de şöyle buyurdu: "Ömrü uzun olup ameli de kötü olanıdır."²⁵⁰ Hz. Peygamber bu hadîsiyle uzun ömrün kıymetini güzel amele değersizliğini ise kötü amele bağlamıştır. Ne kadar değil nasıl yaşadığımızın cevabını veren bu hadîs-i şerif'i şu şekilde de yorumlamamız mümkündür. Müslüman güzel amelleriyle uzun ömrünü geçirdiğinde bu uzun ömrün Cenab-ı Allah tarafından kendine verilmiş bir nimet olduğunu bilir ve şükreder. Çünkü kendisine verilen uzun ömür nimetini nasıl değerlendireceği bilinci ile sınavını tamamlamış Allah'ın hoşnut olacağı salih amellerle rabbinin huzuruna gitmenin mutluluğunu yaşamıştır. Bir başka ifadeyle uzun ömür nimeti Mümin için için bir külfet değil cennete götüren bir kadr-ı kıymet ve fırsat olmuştur.

Erdemli Mümin ister kısa ister uzun yaşasın ecelinin her an sona ereceği bilinciyle hareket edip, Cenab-ı Allah'ın "*Herkes ölümü tadacaktır; yaptıklarınızın karşılığı size eksiksiz olarak ancak kıyamet gününde verilecektir...*"²⁵¹ Şeklinde ki hakikatini unutmadan dünyaya bel bağlamadan ve tûl-i emel göstermeden güzel amellerle dolu bir yaşam sürmelidir.

²⁴⁵ İbn Mâce, "Ticâret", 2 (No. 2144).

²⁴⁶ el- Bakara 2/188.

²⁴⁷ et-Tevbe 9/119.

²⁴⁸ Tirmizî, "Birr ve Sıla", 16 (No. 1922).

²⁴⁹ el-Mâide 5/90-91.

²⁵⁰ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 34/124 (No. 20480).

²⁵¹ Âl-i İmrân 3/185.

2.1.9. Görüldüklerinde Allah'ı Hatırlatan Kimseler Olmak

Allah Rasûlü'nün "ümmetimin en hayırlıları, görüldüklerinde Allah hatırlanan kimselerdir..."²⁵² hadîsinde vurgulanan şey nedir? Allah'ın hatırlanması ne demektir? Görüldüklerinde Allah'ı hatırlatan kimlerdir? vb. soruların zihinlerde oluşması kaçınılmazdır.

Söz konusu hadîste vurgu yaşantısında her türlü iyilik hayır ve güzelliğe sahip olan muttaki bir Müminin, sıfatlarında iyilik, hayır ve güzelliğin en yücesini bulunduran Allah'ı hatırlatmasıdır. Allah'ın hatırlanması ise onun azameti, muhabbeti ve haşyetinin farkında olunarak kalbin titremesi, gözün yaşarması ve gönlün coşmasıdır. Peki, görüldüklerinde Allah'ı hatırlatan kimseler kimlerdir?

Allah'ın adı anıldığı zaman yürekleri titreyen, onun âyetleri okunduğu zaman imanları artan ve yalnızca Rablerine güvenen müminlerdir.²⁵³ Allah'ı hatırlatan

Namazlarını özenle kılan, kendilerine verilen şeylerden bir kısmını Allah yolunda harcayanlardır.²⁵⁴

Namazlarında derin bir saygı halinde olanlar, anlamsız, yararsız söz ve davranışlardan uzak duranlar, zekâtını verenler, iffetlerini koruyanlardır.²⁵⁵

Emanetlerine ve ahidlerine sadâkat gösterenlerdir.²⁵⁶

Gayba iman eden, namazı kılan, Allah'ın kendilerine verdiklerinde hayra harcayan, Kur'ân'a ve önceden indirilen kutsal kitaplara iman eden ve âhirete de kesin olarak inananlardır.²⁵⁷

Rableriyle karşılaşacaklarını ve O'na döneceklerini kesin bir bilgiyle bilenlerdir.²⁵⁸

İyiliği emredip, kötülükten alıkoyan ve hayırlarda yarışanlardır.²⁵⁹

Sevmesine rağmen malı, yakın akrabaya, yetimlere, yoksullara, yolda kalmışa, dilenenlere kölelere verenler ile fakirlik, hastalık ve savaş zamanında sabredenlerdir.²⁶⁰

Cenâb-ı Allah'ın bize bu şekilde tanıttığı muttaki müminler bu özellikleriyle Firdevs cennetiyle²⁶¹ ödüllendirilmiş ve insanlar için erdemli iyi bir kul modeli olarak sunulmuştur.

Bize Allahı hatırlatan kimseler Kur'ân'ın ve Hz. Peygamber'in sunduğu yaşamı kendine model edinen ve Hz. Ebûbekr'in cömertliğini, Hz. Ömer'in adâletini, Hz. Osman'ın

²⁵² Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 45/576 (No. 27601).

²⁵³ el-Enfâl 8/2.

²⁵⁴ el-Enfâl 8/3.

²⁵⁵ el-Mü'minûn 23/2-5.

²⁵⁶ el-Mü'minûn 23/8.

²⁵⁷ el-Bakara 2/2-4.

²⁵⁸ el-Bakara 2/46.

²⁵⁹ Âl-i İmrân 3/114.

²⁶⁰ el-Bakara 2/177.

²⁶¹ el-Mü'minûn 23/11.

edep ve hayâsını, Hz. Ali'nin cesaretini, Hz.Mus'ab'ın nezaketini, Hz.Ebû Zer'in sade hayatını, Hz. Bilal-i Habeşin ihlasını, Hz. Fatıma'nın muhabbetini, Hz. Âişenin iffetini, Hz. Hatice'nin sadâkatlığını de alan kimselerdir.

*“Allah'ın boyasıyla boyandık, Boyaca O'ndan daha güzel olan kim vardır? Biz yalnız O'na kulluk ederiz.”*²⁶². Diyen şerefli, izzetli, çalışkan, merhametli ve erdemli müminler hiç şüphesiz bu halleriyle hep övülmüş örnek alınmış ve kendilerine gıpta edilmiştir.

Bu özellikleri ile görüldüğünde Allah'ın hatırlandığı bir mümin, Allah'ın kendisini başka bir gölgenin bulunmadığı kıyamet gününde arşının gölgesinde barındıracağı; Adaletli bir devlet başkanı, Rabbine kulluk ederek temiz bir hayat içinde serpilip büyüyen bir genç, kalbi mescidlere bağlı bir müslüman, birbirlerini Allah için sevip buluşmaları da ayrılmaları da Allah için olan iki insan, güzel ve mevki sahibi bir kadının beraber olma isteğine “Ben Allah'tan korkarım” diye yaklaşmayan bir yiğit, sağ elinin verdiğini sol elinin bilemeyeceği kadar gizli sadaka veren bir kimse ve Tenhâda Allah'ı anıp gözyaşı döken bir kişidir.²⁶³

Göründüklerinde Allah'ın hatırlandığı Müminler öyle bir Peygamber'in ümmetidir ki onu öldürmeye gelenler onda dirildiler. Ona her türlü eziyeti yapanlar onun merhametine sığındılar. Onu küçümseyenler onun azameti karşısında teslim oldular. Ona ebter diyenler unutuldu yok oldular.

Hız. Peygamber (s.a.v.) müminlerin en hayırlılarını “Görıldüklerinde Allahı hatırlatan kimseler olarak tarif etmiş ve ümmetini taltif etmiştir. Hadîsin devamında ise insanların en şerlilerinin söz götürüp getiren, birbirini seven insanların arasını açan, suçsuz ve masumlara sıkıntı vermeyi meslek edinen kimseler olduğunu bildirerek kâmil bir müminde kesinlikle olmaması gereken kötü huy ve davranışa dikkat çekmiştir.

Erdemli bir mümin ahlâkını güzel hasletlerle donatacağı gibi kötü huy ve davranışlardan da uzak durarak koruması gerekir. Hadîste şer olarak nitelendirilen kötü davranışın söz götürüp getirme yani koğuculuk olarak belirtilmiştir.

Hadîste: **النَّمِيمَةُ** kelimesi kullanılmış olup sözlükte “fısıltı halinde konuşmak, birinin sözünü yalan katarak nakletmek” anlamındaki “nemm” kökünden türeyen “nemime” kelimesi “insanlar arasında kötülük, düşmanlık ve bozgunculuk maksadıyla söz taşıma, kovuculuk yapma, gammazlık” demektir. Kur'ân-ı Kerîm'de nemîm kelimesi, Hız. Peygamber'e haksız isnatlarda bulunup onun getirdiğı ilâhî gerçekleri yalanlamaya kalkışan Mekkeli putperest lider tipinin bozguncu karakterini anlatan âyetlerde “yerli yersiz and içen, doğruyu yanlıştan ayırmaktan âciz, kusur arayıp imalı konuşan, sürekli laf taşıyan, iyiliğı hep engelleyen,

²⁶² el-Bakara 2/138.

²⁶³ Tirmizî, “Zühd”, 53 (No. 2391).

saldırgan, çok günahkâr, huysuz ve haşin, hoyrat ve şerir”²⁶⁴ meâlindeki ifadeler içinde geçmektedir.²⁶⁵

Bazı hadîslerde de söz taşıyanlar için “كَتَّاتٌ” (kattat) kelimesi kullanılmıştır. “kattat –bir rivâyette nemmâm- cennete giremez.”²⁶⁶ Hadîsinde olduğu gibi bu iki kelime eş anlamda, söz gezdiren demektir. Fakat anlam yönünden aralarında şu farkta düşünülebilir. Nemmâm beraber bulunuduğu bir topluluğu dinler sonra gider haber verir. Kattat böyle değil, onların haberi olmadan gizlice dinler öğrenir ve gider haber verir. Nemîme (koğuculuğun) kebâirden (büyük günahlardan) olduğunda ittifak vardır.²⁶⁷

Ayrıca Hümeze sûresinde “Arkadan çekiştiren, ayıp kusur arayan, servet toplayan ve onu sayıp duran herkesin vay haline!” melainde ki “Hümeze” kelimesi nemmâm ve koğucu kimse anlamına geldiği tefsir edilmiştir.²⁶⁸

Kuran-ı Kerimde Ebû Leheb’in karısı için “karısıda ona odun taşıyacaktı”²⁶⁹ ifadesi yer almaktadır. Rivâyete göre bu kadın nemmam idi. İnsanların arasını bozmak için öteye beriye söz taşırdı. Kendisine “Hammâlet’el-Hatab” , denilmesinin nedeni de odun etrafa ateş saçtığı gibi nemmamlık yaparak etrafa fitne ve düşmanlık saçması yüzündendi.²⁷⁰

Allah Rasûlü (s.a.v.) söz konusu hadîste görüldüklerinde Allahın hatırlandığı bir kimseyi en hayırlı olarak vasıflandırırken, koğuculuk yapan kimseyi ise en şerli insan olarak nitelendirilmiştir. Devamında ise koğucuların: birbirini seven insanların arasını açan, suçsuz ve masumlara sıkıntı vermeyi meslek edinen kimseler olduğunu ifade ederek bu kötü davranışın ne kadar büyük bir fitne olduğuna dikkat çekmiştir. Birçok ahlâk kitaplarında gıybet ile beraber işlenen koğuculuk Müslümanın kalitesini düşüren, toplumları kemiren, yuvaları yıkan, düşmanlıkları körükleyen, insanı en şerli kılan ve tedavi edilmesi gereken çok kötü bir huy olarak ele alınıp incelenmiştir.

²⁶⁴ el-Kalem 68/11-13.

²⁶⁵ Mustafa Çağrı, “Nemîme”, *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/553.

²⁶⁶ Tirmizî, “Birr ve Sıla”, 79 (No. 2026).

²⁶⁷ İbn Hacer el- Heytemî, *İslâm’da Helaller ve Haramlar*, Çev. Ahmet Serdaroğlu-Lütfi Şentürk, (İstanbul: Kayıhan Yayınları, 1986), 60-69.

²⁶⁸ İmam Muhammed Ebû Hamid el-Gazzâlî, *İhyâ-i Ulûm’id-Dîn*, Çev. Ali Arslan, (İstanbul: Merve Basım-Yayın Dağıtım, 1993), 341.

²⁶⁹ Tebbet 111/4.

²⁷⁰ Heytemî, *İslâm’da Helaller ve Haramlar*, Çev. Ahmet Serdaroğlu-Lütfi Şentürk, 61.

2.1.10. Dini Yaşama Hususunda Soru Sormaktan Çekinmemek

Allah Rasûlü'nün, kadın, erkek, genç ve yaşlılarla kurduğu sohbet meclisleri son derece şeffaf, hoşgörülü, karşılıklı saygı çerçevesinde icra ediliyordu. Özellikle Mescid-i Nebî de yapılan sohbetlerle Müslümanlar müthiş bir eğitime alınmıştı, Ashâb-ı Kirâm her türlü işlerinde onu hakem tayin ediyor, ona danışıyor, onun verdiği emir ve nehiylere dikkat ediyor, verdiği bilgileri öğrenmede ve uygulamada olağan üstü gayret sarfediyordu. Zamanlarının çoğunu Hz. Peygamberle geçirmeye çalışan sahabe her fırsatta ona din ve dünya işlerinde bir takım sorular yöneltiyordu. Bununla beraber sahabe'nin zamanlarının hepsinin Rasûlullah'la beraber geçirmesi de düşünülemezdi çünkü onlarda bir insan olarak zaruri ihtiyaçlarını karşılamak için ziraat ve ticaret gibi geçim işleriyle meşgul oluyorlardı. Bu duruma en iyi örnek Hz. Ömer'in ensardan bir komşusu ile nöbetleşerek Hz. Peygamber'in huzuruna gelip sohbetine katılmasını²⁷¹ gösterebiliriz. Sahabenin bu tutumu Ashâb-ı Kirâm'ın ilim öğrenmede ki gayretini ortaya koyması açısından da önemlidir.

Hz. Muhammed'in (s.a.v.) eğitiminde ilmîn elde edilmesi, her türlü şartlar altında ihmal edilmemesi gereken önemli bir prensiptir. İlim tahsil edene oldukça tolerans tanınmış, her yönden cesaretli olmaya teşvik edilmiştir. Hz. Peygamber'in eğitimi aktif bir eğitimidir. Başta ilmî kanaatlere büyük serbesti tanımış, ümmetinin farklı düşünmesini rahmet olarak kabul etmiştir.²⁷²

Hz. Peygamber'in eğitimde kullandığı metodlardan biri olan soru cevap yöntemi sahabenin ilim öğrenmede istifade ettikleri en etkili yollardan birisiydi. Hz. Peygamber (s.a.v.) kendisine sorulan sorulara bazen âyetlerle, bazen de kendi bilgisiyle cevap vermişti. Hz. Peygamber bazen dinleyenlerin ilgisini konuya çekmek ve onların muhakeme yeteneğini geliştirmek için soru sorar, cevabın onlar tarafından düşünülerek bulunmasını sağlardı. Eğer soruya verilen cevap doğru ise cevaplayana takdir eder, cevap yanlış ise düzeltirdi. Öylece aktif öğrenme yoluyla insanları eğitmeye çalışırdı.²⁷³

Hz. Peygamber'e müslim ve gayri müslimler tarafından bir takım sorular yöneltilirdi. Müşrikler tarafından özellikle Mekke döneminde âhiret, kıyamet ve bağs gibi konular hakkında sorular gelirken, Medinede ise Yahudi ve Hristiyanlar tarafından da geçmiş olaylar, peygamber kıssaları ve bir takım şeri'i uygulamalarla ilgili sorular geliyordu. Hz. Peygambere vahyin ilk yıllarında Müslümanlar tarafından daha çok iman, âhiret, cennet,

²⁷¹ Buhârî, "İlim", 27 (No. 89).

²⁷² Özbek, *Bir Eğitimci Olarak Hz. Muhammed*, 72-75.

²⁷³ Hüseyin Yılmaz, "Hz. Peygamber ve Öğretmenlik", *Geçmişten Geleceğe Öğretmen ve Öğretmenlik*, ed. Adem Güneş (Ankara: OTTO, 2020), 69-70.

kıyamet hakkında ki sorular yöneltilirken iman kalplere yerleştikten sonraki dönemlerde ise fikihî ve ictimaî hükümleri içeren bir takım sorular sorulmuştur.

Çalışmamıza konu olan söz konusu hadîste Ümmü Süleym adında ki Müslüman bir kadın birçok toplumda olduğu gibi o zamanın toplumunda da sorulması ayıp kabul edilen kadınlara ait özel bir durumu Hz. Peygambere sormuş ve bu konuda aydınlanmak istemişti. O esnada aynı mecliste Peygamberimizin yanında hazır bulunan Ümmü Seleme ise "Allah iyiliğini versin, Ümmü Süleym! Kadınları rezil rüsvay ettin!" demiş bunun üzerine Hz. Peygamber, "Bilakis Allah senin iyiliğini versin! "Şüphe yok ki sizin en hayırlınız, kendisini ilgilendiren şeyi sorandır." şeklinde Ümmü Süleym'e arka çıkarak, onun şahsında özellikle müslüman kadınların çekinmeden soru sormalarını teşvik etmiştir. Hatta bir hadîsinde ise bu durumu şu şekilde övmüştür. "Şu Ensar kadınları ne iyi kadınlardır. Dinlerini öğrenmek hususunda kendilerine hayâ mani olmuyor."²⁷⁴

Allah Rasûlü'nün bu davranışı özellikle kadının hak ve hukunun daraltıldığı, sosyal hayattan tamamen tecrit edildiği Arap toplumunda bir devrim olmuş kadınlar hiç çekinmeden sorunlarını sormuş haklarını aramada cesur davranmışlardır. İslâm'ın getirdiği özgür düşünce ve hoşgörü, kadın erkek birçok Müslümanın kendilerinde ki özgüven duygusunu geliştirmiş, toplumun batıl adet ve geleneklerinden kaynaklanan ayıplanma korkusunu aşarak dinlerini en doğru bir şekilde öğrenme ve yaşama gayreti içerisinde olmuşlardır.

Hayâ ve utanmanın kapsamı ve sınırlarını bazı toplumlarda örf ve kültür belirlediği gibi bu konuda dinin önüne de geçtiği görülmektedir. Bu durum kişileri dini yaşama ve uygulamada batıl, hurafe, bağnaz ve fitrata uymayan bir takım davranışlara sürükleyebilir. Bu nedenle Müslümanların özellikle dini konularda devamlı araştıran, soran ve bilen olmaları gerekmektedir.

Kur'ân'ın bu konudaki beyanı şu âyetle gaye açıktır. "*Deki: Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu!, Doğrusu ancak akıl iz'an sahipleri bunu anlar.*"²⁷⁵

Cenab-Allah, Kur'ân-ı Kerimde bir kadının Hz. Peygambere gelerek kendisine zihar yapan eşinin durumu ve onun maduriyeti hakkında Hz. Peygamberden bir çözüm bulmasını isteyerek Peygamberle tartışmışmasını konu edinmiştir.

Zihar, cahiliyye devri boşanma şekillerinden biridir. Allah bunların hükmünü İslâmiyette değiştirmiştir. Bir Müslüman erkeğin kendi karısını, mahremi bulunan kadınlardan birinin bakılması haram olan yerine benzeterek "sen bana anamın arkası veya karnı gibisin" demesi

²⁷⁴ Müslim, "Hayz", 61.

²⁷⁵ Zümer 39/9.

zihardır.²⁷⁶ Mücadele süresinin inzali ile soru soran kadının mağduriyeti giderilerek Cahiliye dönemi âdetine göre eşlerin, tekrar birleşmelerine imkân vermeyecek biçimde ayrılmaları sonucunu doğuran ve kadına zarar veren bir boşama türü olan zihâr uygulaması eleştirilmiş ve yeniden düzenlenerek bir hükme bağlamıştır.²⁷⁷ Mücadele süresinin ilk âyetinden de anlaşıldığı üzere Hz. Peygamber ve kadın arasında geçen söz konusu olayın arka planında İslâm toplumunda kadın'ın düşüncelerini hür bir şekilde söyleyebildiğini ve Müslüman bir kadının vakarına yakışır bir şekilde fikri tartışma yaptığını de görmekteyiz.

Kur'ân bize tefekkür etmemizi, düşünmemizi ve akletmemizi emreder, körü körüne yapılan bir teslimiyeti kabul etmez. Bununla birlikte dinin doğru bir şekilde öğrenilmesi ve için soru sorma adabını²⁷⁸ ve sınırlarını da belirleyerek,²⁷⁹ toplumu fesada uğratan sorulardan müminlerin kaçınmasını ister.

Hz. Peygamber dinlerini öğrenme konusunda Müslümanların soru sormalarını istemesine ve onları cesaretlendirmesine karşın özellikle kader, kıyamet, bazı şer'i hükümlerin ve ibadetlerin hikmeti hususunda fazla soru sormamalarını iman toplumunun oluşması için pek uygun görmemiştir. Çünkü Rasûlullah'ın uyguladığı ve bizimde aynen uygulamamızı istediği gaybî, İmanî ve amelî konularda mutlak teslimiyet gerekir. Bu konuda Allah Rasûlü'nün şu hadîslerini örnek verebiliriz:

- “Benim nasıl namaz kıldığımı gördüyseniz siz de öyle namaz kılın...”²⁸⁰,

- “Herhangi bir konuyu size emredip yasaklamadığım sürece, siz de beni kendi halime bırakınız. Sizden önceki ümmetler çok sual sormaları ve peygamberlerine karşı münakaşaya dalmaları yüzünden helâk oldular. Size herhangi bir şeyi yasakladığım zaman ondan kesinlikle sakınınız, bir şeyi emrettiğimde de onu, gücünüz yettiği ölçüde yerine getiriniz.”²⁸¹

Cenab-ı Allah Müslümanların din konusunda soru sorarken nasıl bir tutumda olmalarını Kur'ân-ı Kerimde ki şu âyetiyle disipline etmiş ve yön göstermiştir:

- “*Ey iman edenler! Açıklandığı takdirde sizi sıkıntıya sokacak hususlarda soru sormayın, Kur'ân indirilirken böyle sorular sorarsanız size açıklanır. Allah onlardan sizi muaf tutmuştur. Allah çok bağışlayıcıdır, halîmdir. Bu tür soruları sizden önce de bir topluluk sormuş, fakat sonunda bunları inkâr eder olmuşlardı.*”²⁸²

²⁷⁶ el-Hac Mehmed Zihni Efendi, *Nimet-i İslâm*, nşr. Celal Yıldırım, (İstanbul: Sönmez Neşriyat,1980), 837.

²⁷⁷ el-Mücâdele 58/1-4.

²⁷⁸ el-Hucurât 49/1.

²⁷⁹ el-Haşr 59/7.

²⁸⁰ Buhârî, “Ez'an”, 18 (No. 631).

²⁸¹ Buhârî, “İ'tisâm”, 2 (No. 7288).

²⁸² el-Mâide 5/101-102.

Haz. Peygamber'in Müslümanların yersiz sorularını da pek hoş karşılamadığını şu hadîs rivâyetinden anlamaktayız. "Ey Müslümanlar! Size hac farz kılınmıştır, o halde hac yapınız." Bir adam: "Her sene mi, Ya Rasûlallah?" dedi. Peygamberimiz cevap vermeyip sustu. Adam sorusunu üç defa tekrarladı. Bunun üzerine Peygamber Efendimiz (s.a.v.): "Şâyet evet desem, mutlaka farz olurdu, tabii sizin de buna gücünüz yetmezdi." Buyurmuştur.²⁸³

Ashâb- Kiram'ın Kur'ânda ve sünnette anlayamadıkları hususlar hakkında Peygambere birtakım sorular sormalarının asıl amacı dinlerini daha güzel yaşama gayretlerinden kaynaklanmaktaydı. Yoksa işi yokuşa sürmek, ilahi emir ve yasakları asıl mecrasından çıkararak yanlış yola saptırmak gibi bir gayret içerisinde değillerdi.

Kur'ân- Kerim geçmiş milletlerin nasıl yoldan çıktıklarını, kendilerine gönderilen ilâhî mesajları bir takım akli çıkarımlarla heva ve heveslerine uygun şekilde nasıl yanlış yorumlayıp değiştirdiklerini, Yahudi ve Hristiyanların tutum ve davranışları üzerinden bize mesaj vermiştir. Onlar: kendilerine gönderilen peygamberlere karşı çıkarak onları öldürdüler²⁸⁴, Tevrat'ı değiştirdiler.²⁸⁵ Allah'ın eli bağlıdır. Cimridir diyerek yeryüzünde fesat çıkardılar.²⁸⁶ Üzeyir (a.s.) ve İsâ (a.s.) için Allahın oğludur dediler.²⁸⁷ Allah üç ilahtan biridir dediler.²⁸⁸ Hahamlarını, rahiplerini, Rab edindiler.²⁸⁹ Bile bile hakkı gizlediler.²⁹⁰ Dinlerinde aşırı gittiler.²⁹¹ Kitaplarındaki bilgileri gizlediler.²⁹² Ehl-i kitap, "Cennete ancak Yahudi ve Hristiyanlar girecek" dediler.²⁹³

Erdemli mümin dini emir ve yasakların hikmetini öğrenmek ve araştırmak için bir takım sorular sorabilir, tefekkür edebilir ve bu konuda soru sormaktan çekinmemelidir. İyi niyetle ve aydınlanma amacıyla sorulan sorular müslümanı taklidî İmandan tahkikî imana yükseltir. Ancak bu sorgulamalar geçmiş milletlerde olduğu gibi Allahın âyetlerini değiştirme, hükümlerini etkisiz hale getirme şeklinde olmamalıdır. Sorulan sorular asla bir eleştiri ve yargılamaya dönüşmemelidir. İslâm dininde naslarla sabit şer'i hükümlerde, inanç ve gayb konularında mutlak teslimiyet esastır. Nassları kendi heva ve heveslerine göre yorumlayarak haktan uzaklaşma açık bir dalalettir.

²⁸³ Müslim "Hac", 412.

²⁸⁴ Âl-i İmrân 3/183.

²⁸⁵ el-Bakara 2/79.

²⁸⁶ el-Mâide 5/64.

²⁸⁷ et-Tevbe 9/30.

²⁸⁸ el-Mâide 5/73.

²⁸⁹ et-Tevbe 9/31.

²⁹⁰ Âl-i İmrân 3/71.

²⁹¹ en-Nisâ 4/171.

²⁹² el-Mâide 5/15.

²⁹³ el-Bakara 2/111.

2.1.11. Asabiyet Gütmeksizin Akrabayı Korumak ve Gözetmek

H. Peygamber'in "Sizin en hayırlınız, günaha girmemek şartıyla aşiretini savunanınızdır."²⁹⁴ Şeklinde ifade buyurduğu hadîste asıl vurgu, kişinin akraba, aşiret ve soyunu ne şekilde savunacağıdır. Hadîste günaha girmeme kaydının bulunması ise toplumlar arası her türlü zulüm, adâletsizlik, asabiyet, yağmacılık, kin ve nefreti ifade eder. Bunun gibi günahlara bulaşmadan kişinin akraba ve aşiretini koruyup savunmasını H. Peygamber hayırlı bir insan olarak tanımlamıştır. İslâm dini Cenabı Allah tarafından insanlığa gönderilmiş ve tayin edilmiş en son, en doğru ve kıyamete kadar da devam edecek olan bir fitrat dinidir. İnsanın kendi akrabasını, soyunu ve milletini sevmesinden daha tabi bir şey yoktur. İslâm bu şekildeki milliyetçiliği kınamadığı gibi *"Şüphesiz Allah, adâleti, iyilik yapmayı, yakınlara yardım etmeyi emreder; hayâsızlığı, fenalık ve azgınlığı da yasaklar. O, düşünüp tutasınız diye size öğüt veriyor."*²⁹⁵ âyetiyle de akraba özelinde soy ve aşiret gibi yakınları koruyup gözetmeyi emreder. Aleni davetine yakın akrabasını inzar ile başlayan Peygamber efendimiz, ilk inzarından hemen sonra "her şeye rağmen akrabalık bağlarına riâyet edeceğini"²⁹⁶ ifade ederek tatbikatıyla da bu konuda en güzel örneği vermiş, Müslümanları sıla-i rahimde bulunmaya teşvik etmiş, "Akrabasını ziyaret edip gözetmeyen, cennete giremez"²⁹⁷ buyurarak biraz dikkatsizlikte bulunanlara karşı ağır bir lisan kullanmıştır.²⁹⁸

H. Peygamber'in gerek risaletinden önce gerekse risaletinden sonraki yaşamında akrabasını gözetmiş olmasını vahyin ilk yıllarında sevgili eşi H. Haticenin onu teselli ederken söylediği "Korkma, Allah'a yemin ederim ki, O hiçbir zaman seni utandırmaz. Çünkü sen Akraba hakkına riayet edersin, doğru konuşursun, aciz olanların işini yüklenirsin. Fakiri doğruru, misafiri ağırla, halka yardım edersin."²⁹⁹ sözünden anlıyoruz. Peygambere verdiği bu eşsiz desteği Allah Rasûlü hiç unutmuyor onun vefâtından sonra bile sevgili eşinin akrabasından ihtiyaçta olanlarını gözetiyor ve kolluyodu. H. Âişe (r.a.)'ın "Rasûl-i Ekrem koyun kestiği zaman, "Ondan Hatice'nin arkadaşlarına da gönderin" derdi."³⁰⁰ Rivâyeti bunun açık bir örneğiydi. Allah Rasûlü'nün yaşamının tamamında akrabalarına karşı çok ilgili olduğu bilinen bir gerçektir. Bu ilgede ki ölçüsü ise hiç şüphesiz adâlet, muhabbet,

²⁹⁴ Ebû Dâvûd, "Edeb", 112 (No. 5120).

²⁹⁵ en-Nahl 16/90.

²⁹⁶ Tirmizî, "Tefsîru'l-Kur'ân", 26 (No. 3184).

²⁹⁷ Müslim, "el-Bî'r ve's Sıla ve'l Edeb", 18.

²⁹⁸ Ahmet Önkâl, "Asrı Saadette İslâm'a Davet Metodu", 2/117.

²⁹⁹ Sarıçam, *H. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, 83.

³⁰⁰ Müslim, "Fezâilü's-Sahâbe", 75.

adap ve saygı çerçevesinde gelişmiş ve risaletiyle de bambaşka bir boyut kazanmıştır. Allah Rasûlü'nün yaşadığı dönemde kabilecilik anlayışı bütün şartlarıyla varlığını göstermiş özellikle akraba arası ilişkilerde içiçe bir kaynaşmanın olduğunu görmekteyiz. Bu kuvvetli ilişkiyi onun hayatında ki şu örneklerden kolaylıkla anlayabiliriz. Hz. Peygamber annesi Âmine ile birlikte Medine'de Beni Neccar'da ki akrabalarını altı yalında ziyaret etmiş Medinede ki dayılarının yanında bir ay kadar kalmış ve Neccaroğulları mahallesinde yüzme öğrenmiş dayı çocuklarıyla oynamış. Bu seyahat onda çok güzel hatıralar bırakmıştı. Medinede ikamet ederken bir defa şöyle demişti “Burası validemin ikamet ettiği yerdir. Yüzme öğrendiğim havuz da bu idi. Buralarda Enîse'nin kızı ile oynuyordum.”³⁰¹ Annesinin vefâtıyla önce dedesinin sonra ise amcası Ebû Tâlib'in himayesinde kalması ve yengesi Fâtıma bint. Esed'in' ona öz annesi gibi bakarak kendi çocuklarından önce onu doyurup gözetmiştir. Hz. Muhammed (s.a.v.), Ebû Tâlib'in ölümünden sonra iman eden ve Medine'ye hicret eden Fâtıma bint. Esed'i sık sık ziyaret ederdi.³⁰², Rasûlullah Hz. Hatice ile evlenince gençliğini yanında geçirdiği amcası Ebû Tâlib'i de unutmadı amcasının yükünü hafifletmek amacıyla o sıralarda beş yaşında olan Ali'yi yanına alarak bakımını üstlendi.³⁰³ Kızları Rukiye ve Ümmü Gülsüm'ü bisetten önce amcası Ebû Leheb'in Utbe ve Uteybe adındaki oğulları ile nikâhlaması³⁰⁴, Kızı Fatımayı amcasının oğlu Hz. Aliy'le evlendirmesi,³⁰⁵ zaman zaman Mekke'de amcakızı Ümmü Hânî'nin evine gidip kalması (Miracın burada vukû bulunduğu rivâyet edilir)³⁰⁶, zaman zaman süt teyzesi Ümmü Harâm veya Enes'in annesi Ümmü Süleym gibi yakınlarının evinde kaylûle yapması³⁰⁷ gibi daha pek çok örnekler Hz. Peygamberin akrabalık bağlarının ne kadar kuvvetli olduğunu göstermektedir. Hz. Peygamber akaraba ilişkisini daima sıcak tutuyordu. Halası Safiyye ile şakalaşması buna en iyi örnektir. Safiyye, Rasûl-i Ekrem'den cennete girmesi için kendisine dua etmesini istemiş, Hz. Peygamber'in cennete yaşlıların giremeyeceğini söylemesi üzerine üzülüğünü görünce, “*Biz o kadınları yeni bir yaratışla yaratmış ve onları bâkire yapmışızdır*”³⁰⁸ meâlindeki âyetleri okuyarak onu sevindirmiştir.³⁰⁹ Hz. Peygamber'in akrabasıyla olan bu sıcak tavrı risaletini yaymada da çok etkili olmuştu. Mekke'li müşrikler Müslümanlara ekonomik boykot

³⁰¹ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, 1/116.

³⁰² İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, 1/119.

³⁰³ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, 8/17.

³⁰⁴ Taberânî, Süleyman b. Ahmet, *el-Mu'cemü'l-kebîr* nşr. Hamdî Abdülmecîd es-Selefî, (Kahire: Mektebetü ibn-i Teymiye, 1985), 434.

³⁰⁵ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, 8/19.

³⁰⁶ İbn Hişam, *es-Siretü'n-Nebeviyye*, 1/47.

³⁰⁷ Nebî Bozkurt, “Kaylûle”, *DİA* (Ankara: TDV Yayınları, 2022), 25/83-84.

³⁰⁸ el-Vâkıa 56/35-36.

³⁰⁹ Aynur Uraler, “Safiyye bint Abdulmuttalib”, *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/475-476.

uyguladıklarında Ebû Tâlib, yeğenini ve kabilesi mensuplarını emniyet altına almak için onları Ebû Tâlib mahallesine (Şi'bu Ebû Tâlip) mahallesine taşıdı.³¹⁰

Asabiyetin siyâsî ve hukukî alanlardaki otorite boşluğunu doldurmak, mal, can ve ırz güvenliğini sağlamak gibi olumlu yönleri olduğu gibi aile, aşiret veya benzer bir topluluğun hak ve menfaatlerine tecavüz etmek, onlara karşı şiddete başvurarak üstünlük sağlamak gibi olumsuz ve zararlı yönleri de vardır. Kur'ân-ı Kerîm'de "asabiyye" kelimesi geçmemekle birlikte ona yakın bir anlam ifade eden "hamiyye" kelimesi mevcuttur. Her ne şekilde olursa olsun bu zihniyetin temelini teşkil eden soy üstünlüğü, kabilecilik ve kavmiyet davalarının tümüyle reddedildiği³¹¹ samimi dindarlık ve ahlâkî hassasiyet demek olan takvâ dışında bir üstünlük sebebi görülmediği, gruplar arasında baş gösterebilecek çekişmeleri asabiyet gayretiyle daha da arttırmak yerine öncelikle, adâlet ve hakkaniyete dayanan uzlaşma yoluna gitme ve her durumda haksız tarafın karşısında olma vecibesinin getirildiği açıkça görülmektedir.³¹² Zira asabiyetçilik İslâm'ın yasakladığı cahiliyye dönemine ait bir günah olup, Hz. Peygamber'in insanlığa verdiği en son mesajlardan biri olan veda hutbesinde ki, "Ey insanlar! Biliniz ki Rabbiniz birdir, atanız da birdir. Bütün insanlar Âdem'den gelmiş, Âdem de topraktan yaratılmıştır. Arap'ın Arap olmayana, Arap olmayanın Arap'a, beyazın siyaha, siyahın da beyaza hiçbir üstünlüğü yoktur. Allah katında üstünlük ancak takvâ ileldir."³¹³ Sözüyle kesin bir dille reddedilmiştir. Yaratıldığı öz unsurun özelliğinden dolayı bir başkasına karşı üstünlük (ırkçılık) fikrini ilk ortaya atan şeytandır. Çünkü Allah'ın, Hz. Âdem'e secde emrine İblis itaat etmemiş, kendisinin ateşten, Âdem'in de topraktan yaratıldığını gerekçe göstermiştir.³¹⁴ Allah (c.c.), İblis'in üstünlük iddiasını reddetmiş, onu ebediyen lanetlemiştir.³¹⁵ Bu olay; hangi özelliği taşırsa taşırsın yaratılış itibariyle bir mahlûkun diğerine karşı üstünlük taslayamayacağını göstermektedir.³¹⁶

Erdemli Mümin asabiyete dönüşmediği müdetçe akarabası ile olan ilişkisini artırarak sağlam bir İslâm toplumu oluşturur. Akraba arasındaki bu ilişki bireyler arasındaki otokontrolü sağlayan en önemli sosyolojik bir gerçektir. Müslüman'ın bireysel gelişiminde önemli etkileri olan bu bağın korunması hem dini hemde insani bir görevdir.

³¹⁰ İbn İshak, Ebû Abdullah Muhammed, *Siretü İbn İshak*, thk. Muhammed Hamidullah (Konya: Hayra Hizmet Vakfı, 1981), 139-140.

³¹¹ et-Tekâsür 102/1-8.

³¹² Mustafa Çağrı, "Asabiyet", *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/453-455.

³¹³ Bünyamin Erul, "Veda Hutbesi", *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/591-593.

³¹⁴ el-A'râf 7/12.

³¹⁵ Sâd 38/77-78.

³¹⁶ Ramazan Şahan, "İslâm'ın Kardeşlik Anlayışı: Bir Vücudun Organları", *Yakın Doğu Üniversitesi İslâm Tetkikleri Merkezi Dergisi*, 1/1 (Ocak 2015), 118.

2.1.12. Namazda Saf Tutana Yardımcı Olmak

Allah'ın insanlar üzerinde ki nimetini tamamladığı, razı olduğu ve kendilerine din olarak seçtiği İslâm dini³¹⁷ inanç, amel, ahlâk ve muamelat konularındaki hükümleri kıyamete kadar dinamik ve baki kalacaktır. Bu Allah'ın bir va'di dir.³¹⁸ İslâm dinini baki kılan bu va'din yanısıra onun getirdiği bütün hükümlerin insan fitratına uygun olması, ferd ve toplum hayatına hitap eden, sorunlara adil ve akılcı çözümler sunan aktif bir din olmasından da kaynaklanmaktadır.

Hız. Peygamber yeni bir dine muhatab olan bireyin manevî eğitimini ve kimliğini vahyin ilk yıllarından itibaren namaz ibadetiyle şekillendirerek kulun Rabbi ile olan ilişkisini güçlendirmiştir. İslâm namaz ibadetini sadece tek başına yapılan bir ibadet olarak emretmemiş onu içtimâi alana çekerek Müslümanların tevhid şuuru içerisinde ev, mescit ve diğer uygun mekânlarda bir cemaat halinde ikame etmelerini teşvik etmiştir. Bu yönüyle de Hız. Peygamber özellikle Medine döneminde Müslümanların namaz ibadetlerini yerine getirirken cemaat oluşturmalarını “Cemaatle kılınan namaz, yalnız kılınan namazdan yirmi beş derece daha faziletlidir.”³¹⁹ hadîsiyle övmüştür. Müslümanlar beş vakit namazlarını Mescid-i Nebîde Allah Rasûlü'nün arkasında saf tutarak eda etmeye gayret ediyorlardı. Mescid bir ibadet mekânı olmasının yanısıra aynı zamanda da bir eğitim- öğretim yeri olarakta kullanılmaktaydı. Namazdan sonra Hız. Peygamber mescidde oturduğu zaman sahabîler hemen onun etrafında halka oluşturlardı. Hız. Peygamber onlara vaaz eder, nasihatta bulunurdu.³²⁰ Mescid-i Nebevî, ‘Rabbinin adıyla oku’ diye Kur’ân’ın ilk âyeti ile istenen dinle bilimin bütünleşmesinin teknik bakımdan da gerçekleşmesini sağlıyordu.³²¹ Bir anlamda mescidde ki bu durum Allah Rasûlü'nün bir eğitimci olarak sahabîlerinin hal ve hareketlerini gözlemleyebilme fırsatında veriyordu.

Medine yerleşik toplumunda Müslümanların sosyal konumları çok değişti. Bir kısmı ziraat ve zanaatla bir kısmında ticaretle uğraşıyordu. Bunların dışında zaman zaman dinlerini öğrenmek için Hız. Peygamberi ziyaret gelen bedvilerde vardı. Bunlar şehir kültüründen uzak bölgelerde genellikle hayvancılıkla uğraşır ve çölde yaşarlardı. Allah Rasûlü bunları genellikle Mescidde ağırlıyor, onlara dinlerini öğretiyor ve din konusunda sorularını cevaplıyordu. Bedevîlerin genellikle kaba ve sert tabiatlı kimselerdi. Hız. Peygamber muhatab olduğu bu insanların herbirine dokunmuş onları İslâmın nurlu yolunda aydınlatmıştır. O,

³¹⁷ el-Mâide 5/3.

³¹⁸ el-Hicr 15/9.

³¹⁹ Buhârî, “Ez’an”, 30 (No. 646).

³²⁰ Sariçam, *Hız. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, 138.

³²¹ Ali İzzet Begoviç, *Doğu ve Batı Arasındaki İslâm*, çev. Salih Çoban, (İstanbul: Klasik Yayınları, 1993), 243.

yüksek sesle konuştukları için Cenab-ı Allahtan ilahi bir ihtar alan bu bedevî insanları medenileştirmiş, hiç olmayacak bir hareketle mescide tüküren sahabenin balgamının örtülmesini istemiş, borcunu kaba bir şekilde isteyene en güzel bir şekilde karşılık vermiş, onları her yönden eğitmişti.

Çalışmamıza konu olarak ele aldığımız, Allah Rasûlü'nün “en hayırlınız, namazda omuzları en yumuşak olanınızdır.”³²², hadîsini Müslümanlara cemaatle kılınan namazlarda önemli bir disiplin olan “Saf” tutmanın uygulanışını öğretmek için irad ettiği anlaşılmaktadır.

Saf: Cemaatle kılınan namazlarda, cemaatin aynı hizada durmalarını ifade eder.³²³ Fakihlerin çoğunluğuna göre, Hz. Muhammed'in “Saflarınızı düzeltiniz! Kuşkusuz ki, safların düzgünlüğü namazın tamamındandır!”³²⁴ hadîsi gereği cemaatle kılınan namazda saf düzenine özen gösterilmesi ve namaza başlamadan önce imamın bu konuda uyarıda bulunması menduptur. Safların düzgün olmaması halinde namaz kılanların kalplerinin ilâhî bir ceza olarak birbirinden soğuyacağını ve aralarının açılacağını bildiren “Saflarınızı sık ve düzgün tutunuz! Allah'a yemin ederim ki, ya saflarınızı düzeltirsiniz ya da Allah kalplerinizi ayrı ayrı yönlerle çevirecek!”³²⁵ hadîsinin üslubunu bazı âlimler vacip hükmünde kabul etmişlerdir.³²⁶

Namazda iken aramıza girmek isteyen bir adama yavaşçacık yer açmak namazı ifsad etmez. Saf meselesi o kadar mühimdir ki, ikinci safta açık yer bulamayıp da birinci safta açık gören bir adam o açığı kapatmak üzere ikinci safı, saftakileri incitmemek üzere yarıp geçebilir. Bundan dolayı bir günahı yoktur.³²⁷ Hz. Peygamber (s.a.v.)'in Müslümanlardan saflarını düzgün bir şekilde tutmalarını ifade eden şu hadîsler O'nun bu konu hakkında ne kadar tittiz olduğunu göstermesi açısından önemlidir.

- “Kuşkusuz ki, Allah ve Melekleri, safları dolduran/boşluk bırakmayan kimselere salâтта bulunurlar. Herkim, saftaki, bir boşluğu doldurursa, bu davranışından dolayı Allah da onu bir derece yükseltir.”³²⁸

- “Saflarınızı sık tutun, aralarını iyice yaklaştırın ve boyunları aynı hizaya getirin. Nefsim elinde olan Zata yemin ederim ki, şeytanı küçük siyah bir koyun gibi safların aralıklarından girerken görüyorum!”³²⁹

³²² Ebû Dâvûd, “Salât”, 93 (No. 672).

³²³ Karaman vd. , *Dini Kavramlar Sözlüğü* , 498.

³²⁴ Müslim, “Salât”, 124.

³²⁵ Ebû Dâvûd, “Salât”, 93 (No. 662).

³²⁶ Salim Ögüt, “Saf”, *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/435.

³²⁷ Ahmed Hamdi Akseki, *İslâm Dini*, (Anklara: DİB 1977), 166.

³²⁸ İbn-i Mâce, “İkametü's-Salât”, 51 (No. 999).

³²⁹ Ebû Dâvûd, “Salât”, 93 (No. 667).

- “Safları düzeltin ve omuzları aynı hizaya getirin! Aralardaki boşlukları doldurun! Kardeşlerinizin omuzlarına yumuşak davranın! Şeytan için boşluk bırakmayın! Herkim safı bitiştirirse Allah da onu (rahmetine) bitiştirir. Herkim de safı kesip ayırırsa Allah da onu (rahmetinden) keser ayırır!”³³⁰

Allah Rasûlü’nün önem verdiği ve Müslümanlar’ın ilk defa karşılaştıkları namazda saff düzeni uygulaması, özellikle bedivilerce tam kavranamamıştı. Bu hadîste safların sık olması istenerek safta duran iki kişi arasında bir boşluğu görerek onların arasına sıkışmak isteyen kimseye sert davranılmaması aksine yumuşak davranıp o kişinin safta yer tutmasına müsaade edilmesi gerektiği vurgulanmaktadır.

Söz konusu hadîste cevâmiu’l kelîm sahibi olan Allah Rasûlü’nün çağlar öncesinden cemaatle kılınan namazlarda Müslümanlara omuzlarının yumuşak olmasının emretmesinin bir başka boyutu ise adeta O, bu emriyle müslümanların sosyal hayatın her safhasında birbirine olan nezaketlerini de dizayn etmektedir. Namazda kardeşine karşı omuzu yumuşak olan bir Mümin’in sosyal hayatta da omuzu yumuşak olur. Çünkü namaz bir ahiddir her türlü hayâsızlıktan ve kötülükten meneder.³³¹ Namaz, müthiş bir muhasebe ve Allah’a gurbiyettir. Bu arınmanın ve yakınlaşmanın sayesinde müslüman, aynen namazda olduğu gibi kardeşine saf tutmasında gösterdiği yumuşaklığı, kolaylığı sosyal hayatta da göstermeli kardeşinin önünü açmalı, hayra giden yolunu tıkamamalı, ona köstek olmamalı ona haset etmemelidir.

Yumuşaklık, kolaylık göstermek ve hoşgörü davranışın öğretildiği namazda ki saff düzeni bizi hayatın birçok alanına taşımaktadır. Namazda din kardeşine omuzu sert olanın sosyal hayatta daha da sert olur. Cemaatle düzgün bir saf halinde kılınan namaz kardeşliğin, sevginin, birlik ve beraberliğin harman olduğu mekânlardır. Allah Rasûlü hayırlı bir mümini omuzu yumuşak olarak tarif ederek, cemaatle kılınan namazlarda saf düzeninin önemini vurgulamış bu güzel fiilin icrasında Müslümanların nazik, hassas ve dikkatli olmalarını istemiştir. Erdemli bir mümin saf düzenine dikkat etmeli, ilk saf tamamen dolmadan ikinci saf oluşturmamalı, iki kişinin duracağı yere yayılarak ve ayaklarını açarak namazda saf tutmamalı, bir önceki boş safa geçmek isteyen kişiye kolaylık gösterilmeli mani olmamalıdır. Müslümanların namaz saflarında din kardeşiyle olan ilişkisini nezaket ve latefet kuralları ile dizayn eden Hz. Peygamber’in bu eşsiz eğitimi sosyal hayatın diğer alanlarında da kendini göstermiştir. Sahabenin cemaatle kılınan namazdan aldıkları letafet, derin huşu, sosyalleşme ve disiplin onların tüm yaşantılarını etkilemiş birbirlerine karşı daima saygı, tevazu, iltifat ve nezaket içerisinde olmuşlardır.

³³⁰ Ebû Dâvûd, “Salât”, 93 (No. 666).

³³¹ el-Ankebût, 29/45.

2.2. En Faziletli Amel Şeklinde Gelen Hadîslerde Vurgulanan Erdemli İnsan Modeli

H. Peygamber'in "en faziletli amel..." olarak sunduğu güzel davranışlar bir önceki başlıkta ele aldığımız "sizin en hayırlınız..." vb. tarzında ki hadîslerle aynı özellikler göstermektedir. Her ikisinin sunumunda da Müslümanlar iman, amel, ahlâk ve sosyal ilişkileri bakımından eğitilerek, güzel amellere teşvik edilmiş ve olumsuz davranışları düzeltilmeye çalışılmıştır.

İman, salih amelle kuvvetle bulur ve onunla insan kurtuluşa erer.³³² İmana salih amel elbisesini giydiren Allah Rasûlü birçok hadîs örneğinde olduğu gibi bu tarz hadîslerde de Ashâbının ihtiyaçlarını göz önünde bulundurmuş, onları dünya ve âhiret mutluluğuna ulaştıracak, inançlarını kuvvetli kılacak en hayırlı ameller hakkında bilgi vermiştir.

Hadîs metinlerinde geçen ve tavsiye edilen güzel amellerin her biri için farklı bir başlık oluşturularak yorumlamaya çalıştığımız bu bölümde Allah Rasûlü, Müslümana yakışır bir yaşam tarzını en faziletli amel şeklinde takdim etmektedir.

Hadîslerde Müslüman'ın şüphesiz bir imana sahip olması, Allah ve Rasûlü'ne iman etmesi, Kuran'la iç içe olması, namazlarını vaktinde kılması, anne ve babasına iyi davranması, yüksek sesle telbiye getirmesi, hedy kurbanını kesmesi, Allah yolunda cihad etmesi, namazında kıyâmı uzun tutması, ibadetlerde istikrarlı ve devamlı olması, riya ve gösterişten tamamen uzak bir hac yapması, yemek ikram etmesi, selam ile muhabbet oluşturması, Allah için sevmesi ve Allah için buğz etmesi gibi davranışlarda bulunulması istenerek bu faziletli ameller övülmüştür.

Erdemli Mümin'in sahip olması istenen ve "en faziletli amel" vb. kalıbıyla ifade edilen bu hadîsler hem hayırlı amellerin neler olduğunu bildirmekte hemde bu güzel davranışları yapan Müslümanların amellerinden dolayı hayırlı kimseler olduğunu dolaylı olarak belirtmektedir.

Her iki kalıpta ele alınıp incelenen hadîsler de ki ortak hedef, kulların Rabbiyle olan ilişkilerini en mükemmel bir düzeye getirmek ve düzeltmektir. Kulluk bilincini geliştiren ve İslâm şuurunu artıran bu amellerin kazanım haline dönüşmesi hadîslerin ortaya koyduğu bir diğer hedeflerdendir. Müslüman kendisine emredilen en faziletli amellerle Cenab-ı Allâh'ın "De ki: *Kulluğunuz ve niyazınız olmasa Allah size ne diye değer versin!..*"³³³ Hitabının gereğini yerine getirmiş olmaktadır.

³³² el-Asr 103/3.

³³³ el-Furkân 25/77.

2.2.1. Şüphesiz Bir İmana Sahip Olmak

İman, lügatte bir şeye inanmak, bir şeyi tasdik etmek “bu şey böyledir, şöyledir” diye hüküm vermektir. İstılahta ise; Allah Teâlanın dinini kalp ile kabul etmek, yani Rasûlüllah’ın bildirdiği şeyler’i kat’i sûrette kalben tasdik eylemek demektir. İman asıl bu tasdikten ibarettir. Bu tasdik edilen şeyleri bir mani yoksa dil ile de takrir etmek gerekir.³³⁴

İnanç ile iman birbirinden farklıdır. Çünkü inanç, imana göre daha kesin, ifade edilir, bilişsel, ilkel ve statik süreçlerin daha yoğun olduğu bir görünüm arz etmektedir. İman ise özel, bireysel, inanca göre daha riskli, tecrübe edilir, gelişmiş ve inanılan varlığa, yani Allah'a karşı sıcak duygular içeren bir yaşayıştır.³³⁵

İslâm’da inanç ve iman iç içe geçmiş bazen birbirlerinin yerine kullanılmıştır. İslâm inançları, Müslümanların Doğruluğunu kesin olarak (şüphesiz) kabul edip inandıkları hususlardan ibarettir. İman, Amentü’de ifade edilen temel inanç esasları olan Allah’a, meleklerle, kitaplara, peygamberlere, âhiret gününe, kadere inanmak ve tasdik etmektir.³³⁶ Bu

Bu temel inanç esaslarından başka birde “Zarûrât-ı dîniyye” vardır ki: Dine ait olup bilinmesi ve inanılması gereken esaslar anlamına gelmektedir. İmâm-ı Mâtürîdî’ye göre bunları kabul ve tasdik etmek her Müslüman için farzdır. Bunlardan şüphe etmek Müslümanın imanını zedeler. İmâm-ı Rabbânî zarûrât-ı dîniyyeyi üç gruba ayırmıştır. 1. Tevhid, nübüvvet ve meâd gibi inanılması zorunlu olan esaslar. 2. Namaz, zekât, oruç, hac gibi farziyeti kesin olan ibadetler. 3. Zina, içki, kumar gibi haramlığı sabit olan hususlar. Burada söz konusu edilen şey amelî ve ahlâkî hükümleri ifa etmek olmayıp onların İslâm dininin birer hükmü olduğuna inanmaktır.³³⁷

İman şüphe götürmez, şüphenin olduğu durumlarda imandan söz edilemez. Şüpheyi gidermenin en önemli yolu ilimle desteklenmiş bir teslimiyettir. Sağlam bir iman için bilgi önemli bir etken olmakla beraber şart değildir. Bilginin sınırları vardır ve ilimle her şeyin cevabını vermek gibi bir durum da söz konusu değildir. Bilginin bu sınırında iman devreye girer ki o da tam bir teslimiyeti, kabullenmeyi ifade eder. Ancak bu ifadeden körü körüne bir teslimiyet anlaşılmamalıdır. Kişi neye, niçin ve nasıl inanması gerektiğini aklen düşünerek bir takım soruların cevabına ulaşabilir, bu gayet doğal bir süreçtir. İman şüphe kabul etmez derken inanılması zaruri ve gaybi şeylerde acabalar’ın ve zannlar’ın yer olamayacağı anlaşılmalıdır.

³³⁴ Ömer Nasuhi Bilmen, “Büyük İslâm İlmihali”, (İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1968), 8.

³³⁵ Hasan Kayıklık, “Psikolojik Açıdan İnanç, İman ve Şüphe”, *AÜİF Dergisi* 1(2005), 159.

³³⁶ Mehmed Zihni Efendi, *Nimet-i İslâm*, 5.

³³⁷ Mahmut Çınar, “Zarûrât-ı Dîniyye”, *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/138.

Hız. Peygamber'in tebliğ ettiğı dine iman eden Müminler ondan Allah'ı, melekleri, cennet ve cehenemi görmek gibi imkansız şeyler istemediler. Duydukları ilahi mesajın mucizeliğı ve Hız. Peygamber'in eminliğı o insanların teslim olmasına ve şeksiz bir şekilde iman etmeleri için yeterliydi. Semâvi yolculuğun (Mi'râc'ın) dönüşünde Rasûlullah, "gece yolculuğı isra" sırasında rûhî manevî alanda başından geçen durum ve olayları etrafındakilere anlattığında, kendisini dinleyenlerin gösterdiği tepkiler değişik şekiller altında tezahür etmiştir. Bunlardan bazıları kendisini alaya almışlar ve ondan Kudüs şehrinin görünüş ve durumunu anlatmasını istemişlerdi. Diğer bir kısmı, günlerdir gelmesini bekledikleri ticaret kervanlarının şimdi nerede bulunduğunu söylemesini talep etmişlerdi. Bunlardan biri Hız. Ebû Bekr'e koşmuş ve kendisine bu yeni skandal'ı! Haber vermek istemişti. O, şehadet ederim ki Muhammed'in söylediğı her şey gerçektir, doğrudur.' demiş ve o günden itibaren Hız. Ebû Bekr Müslümanlar arasında her devirde gıpta edilen 'Sıddık'³³⁸ (doğrulayan) lakabına nail olmuştur.³³⁹

Hız. Ebû Bekr'in bu şeksiz teslimiyetini ve inancını geçmişte yadırgayanlar olduğu gibi günümüzde de yadırgayanlar olabilir. Yadırgayanların yanıldıkları durum O'nun Mi'râçtan daha ötesine inandığını kavrayamamış olmalarıdır. Zira O, Hız. Peygamber'in bir gün Hirada iken kendisine bir meleğın geldiğini, Allah'ın onu peygamber olarak seçtiğini ve ilahi mesajları vahyettiğini anlatmasını, Allah'ı ve Cebraili görmediğı halde ve onların hakkında bir bilgisi olmamasına rağmen terettütsüz bir şekilde iman etmiştir.

Aynı olay karşısında her Müslümanın tutumu Hız. Ebû Bekr gibi olmamıştır. Bu olayı akıllarına oturtamayan dine yeni girmiş ve kalplarına iman tam yerleşmemiş olan kimseler irtidad etmişlerdir. Hız. Ebû Zer ise miraç olayına inandığı halde işın ayrıntılarına dair daha fazla bilgi almak için Hız. Peygamber'e 'Allah nasıldı? Onu nasıl görebildin?'³⁴⁰ Gibi bir takım sorular soruyordu.³⁴¹

Ebû Zer bu tutumuyla imanın da teslimiyetin yanı sıra şüpheyi tamamen ortadan kadırıcı bir takım bilgilere de ihtiyaç duyduğunu görmekteyiz. Aynı şekilde Kur'ân, "İbrâhim "Rabbim! Ölüleri nasıl diriltiyorsun, bana göster!" deyince, Rabbi "Yoksa inanmıyor musun?" demişti. O "Hayır inanıyorum, fakat kalbim tam kanaat getirsin diye" cevabını verdi. Rabbi "Kuşlardan dört tane al, onları kendine alıştır, sonra (parçalayıp) her bir tepeye onlardan bir parça bırak, sonra onları çağır. Koşarak sana gelecekler ve şunu bil ki, Allah

³³⁸ İbn Hişam,2/50.

³³⁹ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 147.

³⁴⁰ Müslim, "İmân", 291-292.

³⁴¹ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 133.

hep galiptir ve hikmet sahibidir.”³⁴² Buyurdu.” şeklinde ki bu âyetiyle, Hz. İbrahim’in öldükten sonra diriliş hakkında ki sorusunu cevaplamış O’nun şahsında “yeniden dirilişi” böyle bir mucize ile ispat etmiştir. Bir başka ifade ile iman bilgiyle kuvvet bulmuştur.

Cenab- Allah Kur’ânda birçok âyette varlığını³⁴³, sıfatlarını³⁴⁴ ve âhiret gününü³⁴⁵ ispat için bir takım akli ve nakli deliller getirmiştir. Bu delillerle Kafirler’in inkâr için ortaya koydukları bir takım iddia ve hezeyanlar çürütülmüş, Müminler’in inancı tüm şüphelerden arındırılarak kuvvetlendirilmek istenmiştir.

Günümüzde maddecî, faydacı ve bireyseliğin ön planda olduğu toplumların seküler yaşam tarzı özellikle ergenlerde iman konusunda birçok şüpheleri de beraber getirmiştir. Ergenin yaşadığı sosyal çevre, dini bilgilerdeki yetersizliği, parçalanmış aile yapısı, haksızlığa uğraması, fikri ve siyasi faaliyetleri, savaş, hastalık, ölüm ve olağanüstü hadîseler o’nun yaşadığı toplumun inancına yani ekseriyatla İslâm dinine karşı şüpheli ve sorgulayıcı davranmasına neden olmuştur. Başlangıçta özgür düşüncüyü destekleyen sorgulama zamanla yargılamaya dönüşmüş ve ergen, anlamsız tarifi mümkün olmayan şüpheleriyle inancını zayıflatmış ve din dışı bir takım kimliklere bürünmüştür. Ergenlikte yaşanan dini şüphe ve çatışmaların kaynağını bilişsel ve ruhsal gelişmeler ve bu dönemin kendine özgü özellikleri oluşturur. Ergenlik döneminde ortaya çıkan dini şüpheler, ergenin dini olgunluğa ulaşabilmesi için bir fırsat olduğu gibi, dini inançsızlığa düşmesi için de bir tehlike kaynağıdır. Şüphe, zihinsel düşüncenin temel özelliği olmayıp, geçici ve arızı bir durumdur. Zihinde uzun süre çözülemeyen şüpheler, psikolojik olarak gerginlik ve huzursuzluğa yol açar. Şüphe ve belirsizlik hallerinin uzun sürmesi, ruh sağlığını tehdit eden bir durum olduğundan, şüphe hallerinden kısa sürede kurtulmak gerekir. Şüphe ve kararsızlık içinde olan ergenlere yapılan telkin ve bilgilendirmeler onların kavrayacağı seviyede olursa, bu durumu kolayca atlatılabilecekleri belirtilir.³⁴⁶

Kur’ân ve sünnet’in ışığı altında doğru anlatılan ve doğru yaşanan din şüpheleri de izale eder. Şüphesiz bir imana sahip olan kişi en faziletli amelle erdemli, kâmil bir mümin haline gelir. Küçük yaşta din eğitiminde yapılan hatalar tamiri mümkün olmayan yaralar açar bu nedenle imanın ve din eğitiminin en etkili bir şekilde kazandırıldığı çocukluk yaşında, ebeveyn ve öğretmenler tarafından onlara söz ve eylemde tutarlı, sevgi ve güvenin olduğu örnek bir yaşantı ile şüphelerden uzak sağlam bir iman sunulmalıdır.

³⁴² el-Bakara 2/260.

³⁴³ el-Enbiyâ 21/22-23.

³⁴⁴ Âl-i İmrân 3/198.

³⁴⁵ el-Câsiye 45/21-22.

³⁴⁶ Celal Çayır, “Ergenlerin Dini İnanç, Şüphe ve Dini Tutumları Üzerine Bir Araştırma”, *Bilimnâme Düşünce Platformu Dergisi*, XXVII/2, (2014), 7.

2.2.2. Allah ve Rasûlü'ne Gereği Gibi İman Etmek

Hiz. Peygamber'e (s.a.v.), amellerin en faziletli olanı hangisidir? Diye sorulduğunda. "Allah'a ve Rasûlü'ne iman etmektir"³⁴⁷ şeklinde ifade buyurması, Onun; makbul ve geçerli bir iman için nübevvat inancı ile Allah inancını bir tuttuğu anlamına gelmektedir. Zira Cenab-ı Allah: *"Ey iman edenler! Allah'a, peygamberine, peygamberine indirdiği kitâba ve daha önce indirdiği kitâba iman edin. Allah'ı, meleklerini, kitaplarını, peygamberlerini ve âhiret gününü inkâr eden kimse iyice sapmıştır."*³⁴⁸ Âyetiyle müminlerden inanmasını istediği iman esaslarını bir arada zikretmiştir.

Kur'ân-ı Kerimde daha çok Allah'a ve Âhiret gününe iman³⁴⁹ birlikte zikredilmiş olup, Allah ve Rasûlüne iman ise ekseriyatla imanın gereği olan itaat kelimesi ile birlikte zikredilmiştir. *"De ki: "Allah'a itaat edin! Rasûl'e itaat edin! Şâyet yüz çevirerseniz onun sorumluluğu (olan tebliğ) ona, sizin sorumluluğunuz olan (itaat) size yüklenendir. (Herkes kendinden sorumludur.) Şâyet ona itaat ederseniz, hidâyete ermiş olursunuz. Rasûl'ün vazifesi yalnızca apaçık bir tebliğdir."*³⁵⁰ Âyetinde olduğu gibi birçok âyetlerde şüphesiz bir iman ve hidâyete ermek için Allah ve Resûlüne itaat şart koşulmuştur.

En faziletli amelin ne olduğu sorusuna Allah Rasûlü (s.a.v.) "Allah'a iman etmek"³⁵¹ tir şeklinde cevap vermiş olmasının yanı sıra bir çok rivâyette ise "Allah'a ve Rasûlü'ne iman etmektir"³⁵² şeklinde cevap vermiştir. Buradaki ziyade veya eksiklik ya râvinin bir bölümünü hatırlaması veyahut hadîsi rivâyet eden ilk râvi sahâbînin iman konusunda Allah'a ve Rasûlüne imanı eş değer görmesinden kaynaklanmaktadır. Bir diğer hususta Hiz. Peygamber'in diğer hadîslerinde de oldu gibi anlatım ve öğretim biçimidir ki Onun eğitim metotlarından birisi de öğretmek istediği şeyi vurgulayarak anlatmaktır. Bazı hadîslerde vurgu sadece Allah'a iman'a yapılmışken bazılarında ise Allah ve Rasûlü şeklinde ifade edilmiştir.

Nebî ve Rasûl kavramları ile ifade edilen Peygamberlik Allah'ın kullarına dinini bildirmek için memur ettiği her türlü güzel sıfatlara haiz insanlardır. Peygamberlere iman etmeyen kimse, Allah Teâlâya da iman etmemiş olur. Çünkü Hak Teâlâya kabul edeceği veçhile iman etmenin yolunu insanlara bildiriren ancak peygamberlerdir. Peygamberlerden

³⁴⁷ Buhârî, "Hac", 4 (No. 1519).

³⁴⁸ en-Nisâ 4/136.

³⁴⁹ Âl-i İmrân 3/114.

³⁵⁰ en-Nûr 24/54.

³⁵¹ Müslim, "İmân", 136.

³⁵² Buhârî, "Hac", 4 (No. 1519).

yalnız birine bile iman etmemek, hepsini inkâr etmek gibidir ki, insanı imandan mahrum bırakır.³⁵³

Kur’ân da Allah’a imandan sonra Peygambere imanın emredilmesi İslâm inanç sisteminin omurgasını oluşturmaktadır. İnsanlar peygamberler sayesinde Allah’ı en doğru bir şekilde tanıma fırsatı bulmuş ve O’nun buyruklarına muhatab olmuştur. Bütün Peygamberler Allah’ın şeriatını tatbik etmiş ve insanların dünyadaki her türlü işlerini kendisine gelen vahiyle dizayn etmiştir. Peygamberlerin bu görevi inkârcıların hoşuna gitmediği gibi kendi çıkarlarına hizmet edecek uydurma tanrılar edinerek insanları kendi sistemlerinde tutma gayreti içerisinde olmuşlardır. Hz. Peygamber döneminde ki müşrikler’in cehaletlerinden ve bir takım batıl inançlarından dolayı Allah’ı hiçbir peygambere gerek kalmadan sadece yaratıcı olarak taasvvur ettiklerini Kur’ân şu şekilde haber vermektedir. “Şâyet o inkârcılara, Gökleri ve yeri yaratan, güneşi ve ayı yasalarına boyun eğdiren kimdir? Diye soracak olsan, hiç tereddütsüz “Allah’tır” derler. O halde haktan nasıl yüz çevirirler?”³⁵⁴

Tarih boyunca hiçbir topluluk inançsız kalmamış mutlaka yüce bir varlığa sığınma ihtiyacı hissetmiştir. Bu yönüyle din duygusu insanda fitrîdir. Fıtrat ise yaratılış, hilkat, tiynet, din anlamlarına gelmektedir.³⁵⁵ “O halde sen hanîf olarak bütün varlığınla dine, Allah insanları hangi fıtrat üzere yaratmışsa ona yönel!...”³⁵⁶ Âyetinde ki fıtrat ile “Dünyaya gelen her insan fıtrat üzere doğar; sonra anne ve babası onu yahudi, hristiyan, Mecûsî (farklı bir rivâyete göre hatta müşrik) yapar”³⁵⁷ hadîsinde ki fıtrat’tan Allah katında tek ve doğru din olan İslâm dini kasdedilmektedir. Nitekim “Kuşkusuz Allah katında din İslâm’dır...”³⁵⁸ Âyeti de bunu teyid etmektedir.

İnsanların bir kısmı Allah tarafından gönderilen peygamberlere itaat hususunda önemli bir sınav vermiş onların rasûl ve nebîliğini kabul etmeyerek onların varlığından rahatsız olmuşlardır. İtirazlarının temelini ise peygamberlerin kendi yaşam biçimlerine müdahale etmesi oluşturmaktadır. Çünkü Allahın peygamberlerine tebliğ etmeleri için emrettiği din aksiyon yönü olan dinamik bir dindi. İnsanoğlunun dünya hayatının her safhasına hitap ediyor ve yeni hükümler getiriyordu. Bu yeni hükümleride uygulayacak olan hiç şüphesiz peygamberlerdi. Kendi tasavvurlarında ki ilahlara inanmanın bir yükü ve sorumluluğu olmadığı gibi zarar da yoktu. Bu insanlar hayatlarına müdahale eden ve

³⁵³ Bilmen, *Büyük İslâm İlmihali*, 19.

³⁵⁴ el-Ankebût 29/61.

³⁵⁵ Sarı, *el- Mevârid*, 1168.

³⁵⁶ er-Rûm 30/30.

³⁵⁷ Buhârî, “Cenâiz”, 80 (No.1359).

³⁵⁸ Âl-i İmrân 3/19.

peygamberlerle örnek model oluşturan bir dini kabul etmedikleri içindir ki peygamberlik inkâr edilerek Allah’a imanın bir gereği olmaktan çıkarılmıştır.

Allah Rasûlü’nün söz konusu hadîsinde Rasûle imanın en faziletli amel olarak vurgulanması peygamberliğin ne kadar güçlü olduğunun da ayrı bir göstergesidir. Tarihin her döneminde olduğu gibi günümüzde de Allah’ı sadece yaratıcı olarak kabul edip O’nun Rabliğini, şeriatını ve Peygamberlerini kabul etmeyen bir takım fikri akımları ortaya çıkmıştır. Tamamen Ortaçağ’ın fikir ve inanç ikliminden Yeniçağ’a girerken Hristiyanlığın yaşadığı teolojik buhranın ve batı medeniyetine has tarihî şartların bir ürünü olan ve Tanrı’nın varlığını ve âlemin ilk sebebi olduğunu kabul etmekle birlikte akla dayalı bir tabii din anlayışı çerçevesinde nübüvveti şüphe ile karşılayan veya inkâr eden felsefî ekol olan deizm³⁵⁹ bunun bir örneğidir. İslâm toplumunun bir ürünü olmamasına rağmen bu fikir akımı gerek siyasi gerekse kültür erozyonu faaliyetleri içerisinde Müslümanların yaşadığı coğrafyada yaygınlaştırılmak istenmiştir. Deizm’in yayılmasında bilerek veya bilmeyerek bazı yazar ve akademik çevrelerin sorumsuz ve câhilane açıklamaları da etkili olmuştur. Özellikle ergenler üzerinde olumsuz etkisi olan bu oluşumlar din duygusunu zayıflatmış, dindarlık yerini seküler bir hayata bırakmıştır. Hadîslerin tamamına ve sünnete şüpheyle bakan peygambersiz bir din anlayışı büyük bir fitnedir. Günümüzde kendilerini deist olarak tanıtanların çoğunun doğru inançla tanışmamış ve bilinçsiz Müslümanların yanlışlıkları üzerine tepkilerini oluşturan gençlerden oluştuğunu görmekteyiz.

Erdemli Müslüman imanını her türlü tehlikelerden korumalıdır. Bunun en güzel yolu da hidâyet rehberi olarak gönderilen Kur’ânın nurlu yolunda ilerlemesidir. Kur’ân-ı bize tebliğ eden peygamberin sünnetini bilerek, anlayarak ve yaşayarak yorumlamak bu nurlu yolda yürümenin en önemli şartıdır.

Hiz. Peygamber’in hadîslerinde Allah inancı ile birlikte Rasûlüne de iman etmeyi vurgulamasında ki amacını anlamak için sahâbenin peygamber telakkîsini iyi tektik etmek gerekmektedir. Sahâbe de peygamber telakkîsi ifadesi ile çeşitli yönleriyle Rasûlullah’ın (s.a.v.) hayatı, şahsiyeti, misyonu, bilgisi, tavır ve davranışları hakkında, sahâbenin zihinlerinde oluşan, söz ve davranışlarına yansıyan kanaatleri, tasvırları, kısaca peygamber anlayışı kast edilmektedir.³⁶⁰ Sahâbe-i Kirâm Hiz. Muhammed (s.a.v.)’i hem bir beşer hemde vahiy alan bir peygamber olarak, Onun her güzel ve iyi şeyde enlerle ifade edilen hayatını kendilerine örnek alıyorlardı. Hiz. Peygamber’in; en mütevâzı bir beşer, en şefkatli bir baba, en nazik bir eş, en vefâlı bir arkadaş, en güvenilir bir komşu, en dürüst bir tüccar, en hoşgörülü

³⁵⁹ Hüsamettin Erdem, “Deizm”, *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 9/109-111.

³⁶⁰ Bünyamin Erul, *Sahabenin Sünnet Anlayışı* (Ankara: TDV Yayınları, 2021), 86.

bir insan olması vahiy alan bir peygamber olmasının yanısıra insanlarla iç içe yaşayan bir beşer olmasından da kaynaklanmaktadır.

Vahiyle tanışmış nice geçmiş milletler peygamberlerini vefatlarından belli bir süre sonra ilahlaştırdılar. Onlara göre Peygamber insandan da öte bir varlıktı. Ona ulaşamaz, onun gibi olunamazdı. Hristiyanlar Hz. İsa'ya Allah'ın oğlu yakıştırmaları yaparak aralarında ki yaşayan ve insan olan peygamberi öldürdüler, yerine ulaşılması zor ilahi özelliklere bürünmüş insanüstü bir varlık koydular. Böylelikle sosyal hayatlarına müdahale eden bir peygamberi ortadan kaldırmış oluyorlardı. Müşriklerin Hz. Muhammed'in (s.a.v.) Peygamberliğine karşı çıkarken ortaya attıkları komik itirazları Kur'ân şu şekilde haber vermiştir. *“Dediler ki: “Bu nasıl peygamber! Yemek yiyor, çarşılarında dolaşıyor. Ona bir melek indirilmeli ve kendisiyle birlikte o melek de uyarıcılık görevi yapmalı değil miydi?”*³⁶¹ Âyette ifade edilen bu durum müşriklerin insan olan bir peygamberden duyduğu rahatsızlığı ifade etmektedir. Hz. Peygamber risâlet'inde bile her fırsatta beşer olduğunu özellikle vurguluyor, kendisine aşırı ta'zîm duyulmasını yasaklıyordu. “Hristiyanların Meryem oğlu İsa'ya yaptıkları gibi, beni aşırı şekilde methetmeyin! Ben ancak Allah'ın kuluyum. Öyleyse bana Allah'ın kulu ve Rasulü deyin.”³⁶² Huzuruna çıkartılan ve kendisiyle konuşurken titreyen ve gereksiz korku duyan bir adamı şu sözleri ile sakinleştiriyordu. “Kendine gel! Ben bir kral değilim. Ben sadece kurutulmuş et yiyen bir kadının oğluyum.”³⁶³

H. Muhammed de (s.a.v.) her insan gibi yorulurdu ve hatta bir keresinde Hayber Gazası dönüşünde bu uyku hali “gözümün nuru”³⁶⁴ dediği namazını kaçırmaya neden olmuştu. Kütüb-i Tisâ gibi birçok hadîs mecmualarında anlatılan şu olay onun ihtiyaçlar açısından temelde bir beşerden farkı olmadığını delilidir. Hz. Peygamber bir keresinde kıldırıldığı namazın rek'at sayısında yanlış olmuş sahâbîler, namazda eksilme veya fazlalık gibi bir değişiklik olup olmadığını sorunca, bunun üzerine Hz. Peygamber: “Ben ancak bir beşerim, sizin gibi hatırlar, sizin gibi de unutturum. Sizden her kim namazda unutursa iki secde yapsın”³⁶⁵ buyurmuştur. Hz. Muhammed'i (s.a.v.) hayat standartları sahâbesinden daha yüksek değildi hatta daha mütevâzı idi. O'nu sahâbesinden ayıran ne özel bir elbisesi ne de krallar gibi tahtı vardı. Bir keresinde onu hiç görmemiş ve onu Medine'de arayan biri: “Hanginiz Muhammed?”³⁶⁶ Diye sormuştu. Her insan gibi o da korunmaya ihtiyaç duymuş Medine'de uyku tutmadığı bir gecede: “Keşke Ashâbımdan müsait birisi bu gece beni korusa.” demiş ve

³⁶¹ el-Furkân 25/7.

³⁶² Buhârî, “Enbiya”, 48 (No. 3445).

³⁶³ İbni Mâce, “Et'ime”, 30 (No. 3312).

³⁶⁴ Nesâî, “İşâretü'n-Nisâ” 51 (No. 8836).

³⁶⁵ Müslim, “Mesâcid”, 92.

³⁶⁶ Buhârî, “İlim”, 6 (No. 63).

silahıyla gelen Sa'd ibn Ebî Vakkas (r.a.) kendisini beklemiş ve Rasûlullah bunun üzerine uyuyabilmişti.”³⁶⁷

Örnek alınması kolay olsun diye bir beşerden seçilen Allah Rasûlünü bütün yönleriyle tanımamız lazım gelir. Hz. Muhammed'in (s.a.v.) beşerî yönünü bilmek –hâşâ- onu sıradanlaştırmak değil, aksine onun daha doğru anlaşılmasını sağlayacaktır. Peygamber'in vahiyle desteklenmesi Onun beşeri özelliklerini ortadan kaldırmamış fitratına uygun helal ve meşrû ihtiyaçlar bastırılmamıştır. Geçmişte ve günümüzde Peygamberimizin beşer olmasından ve yaşadığı coğrafyanın kültürel ve iklim yapısından kaynaklanan birtakım fiillerinin sünnet olarak algılanıp algılanmama sorunu hep devam etmiştir. Aslında ana sorun Hz. Muhammed'in (s.a.v.) beşeri yönü ile peygamberlik yönünü ayıramama sorunudur. Sahâbe Hz. Muhammed (s.a.v.)'i Allah'ın belirlediği şekilde konumlandırıyor ve onun hem beşeri hem de peygamberlik yönünü doğru algılıyordu. “Sahâbenin sünnet anlayışında Allah Rasûlü, sıradan bir insan da değildi. O, bir peygamberin taşıdığı bütün özellikleri de taşımaktadır. O'nun kendisine vahiy gelen bir Rasûl oluşunu sahâbe hiçbir zaman göz ardı etmemiştir. Bu nedenle Hz. Peygamber ile sahâbe arasındaki ilişkiler, beşer –rasûl arası ilişkiler olarak gerçekleşmiştir. Bu ilişkilerde genel olarak Kur'ânî ve nebevî ilişkiler hâkimdir.”³⁶⁸ İslâm Peygamberi, ashâbın arasında “Yaşayan Kur'ân”dı. Sahâbeler hayata dair en ufak bir şeyi bile ona soruyor, O'nun sünneti doğrultusunda yaşamlarını düzenliyorlardı. Hz. Muhammed'in (s.a.v.) sünneti vefatından sonrada ashâbına intikal etmiş sünnet dışı en ufak söz fiil ve inançlar sahabe tarafından reddedilmiştir. İlk dönemde kişiler, haber alacakları insan konusunda seçici davranmakla birlikte, ‘Peygamber’e yakıştırıp yakıştıramama’ ilkesini, aktif olarak kullanmaktadırlar. Metni esas alan ilkelerin temelinde belirleyici olan, işte bu noktadır. İçerik itibariyle Peygamber'e yakıştırılamayan bir haber, ravisi kim olursa olsun, reddedilmektedir.”³⁶⁹

Allah ve Rasûlüne imanı en faziletli ameller arasında sayan Hz. Peygamber'in bu iman birlikteliğini İslâm'ın Kelime-i Tevhid ve Kelime-i Şهادetlerinde de görmekteyiz. Allahın kendi isminden ayırmadığı peygamberine inanmak İslâm vahdeniyetini ifade eden imani bir husustur. Bu nedenle Peygamberin hayatının bütün yönlerini öğrenmek, onu doğru tanımak ve konumlandırmak ve ona itaat etmek imani bir durum arz etmektedir. Allah'ın eygamberine nasıl inanmamız isteniyorsa öyle inanmak³⁷⁰ Allah'a ve Rasûlüne inancın bir gereğidir.

³⁶⁷ Buhârî, “Cihad”, 70 (No.2885).

³⁶⁸ Erul, *Sahabenin Sünnet Anlayışı*, 102.

³⁶⁹ Ünal, *Hadîsin Doğuş ve Gelişim Tarihine Yeniden Bakış*, 412.

³⁷⁰ el-Haşr 59/7.

2.2.3. Kur’ânla İç içe Yaşamak, Kur’ân Dostu Olmak

İlk emri “oku” olan bir dinin inananlarına verdiği en büyük hedeflerden biri de ilim için okumak ve aydınlanmaktır. Vahyin muhatabı peygamber başta olmak üzere ümmî bir topluma verilen bu emir çağlar boyu Müslümanların ilimle meşgul olmasının önünü açarak karanlıklardan aydınlığa giden yolun en büyük etkeni olmuştur.

Daha önce başka bir başlık altında sizin en hayırlınız Kur’ân-ı öğrenen ve öğretendir hadîsini ele alıp Kur’ânın öğrenilmesi ve öğretilmesi üzerinde durmuştuk. Bu başlık altında ise Rasûlullah’a yöneltilen "Hangi amel daha üstündür?" sorusuna. Onun, "Konan göçen kimsenin amelidir"³⁷¹ şeklinde buyurduğu hadîsi ele alıp inceleyeceğiz. Hadîste vurgulanan durumu “Kur’ânla iç içe yaşamak, Kur’ân dostu olmak” başlığıyla isimlendirmemizin amacı ise Kur’ân’ın devamlı okunmasını, ilim ve idrak ekseninde Kur’ânla iç içe bir amelin nasıl olunacağını açıklamak içindir.

Peygamber Efendimiz (s.a.v.), Abdullah İbn Mesud’dan kendisine Kur’ân okumasını istemişti. Bunun üzerine İbni Mes’ud Hazretleri: “Ey Allah’ın Rasûl’ü! Kur’ân sana indirildiği hâlde ben mi sana okuyacağım?” diye sordu. Peygamberimiz de: “Evet, onu başkasından dinlemek benim hoşuma gider!” diye cevap verdi. İbni Mes’ud okumaya başladı. “Her ümmetten bir şahit gönderdiğimiz zaman durumları ne olacak?” mealindeki âyete kadar geldiğinde, Reasûlullah: “Şimdilik yeter.” dedi; o anda gözlerinden yaşlar boşanıyordu.³⁷²

Hız. Peygamber bunun gibi birçok hadîslerinde Müslümanların Kur’ânla meşgul olmasını istemiş ve onları birçok yönden teşvik etmiştir. Onlardan Kur’ân okumasını isteyerek Kur’ân’ın kıyamet gününde kendisini okuyanlara şefaathçi olacağını haber vermiştir.³⁷³

Kur’ân’ı okurken onun mucizliğini öne çıkaran güzel seslerle icrâsını istemiş³⁷⁴ ve Kur’ân okuyan mü’mini kokusu hoş, tadı güzel portakala benzetmiştir.³⁷⁵

Kur’ân-ı Kerim, insanları en yüksek hayat düzeninde yaşatacak, dünya ve âhiret saadetini temin edecek bir hayat nizamı getirmiştir. İslâm’a göre hayat anlayışı da, yaşanan hayatın kıymet derecesi de Kur’ân’ın çizdiği düsturlara uymak ve uymamakla değer kazanır. Hayatın idâmesi, devamlı hareket ve dinamizmi gerektirdiğine göre, ona bu canlılığı bahşedecek bir muharrik lazımdır. İşte Kur’ân’ın kıraatı, bir taraftan hayatı vücuda getiren

³⁷¹ Dârimî, “Fedâil’l-Kur’ân”, 33.(No. 3519).

³⁷² Buhârî, “Fezâilü’l-Kur’ân”, 33 (No. 5050).

³⁷³ Müslim, “Salât’ül Misâfirin ve Kasriha”, 252.

³⁷⁴ Dârimî, “Fezâilü’l-Kur’ân”, 34(No. 3544).

³⁷⁵ Buhârî, “Fezâil’l-Kur’an”, 15 (No. 5020).

Cenâb-ı Hakkı düşünme, diğer taraftan da bizzat hayata yön veren düsturlar manzumesini öğrenme, benimseme ve yaşama imkânlarını bahşeden bir vesile olmuş oluyor.³⁷⁶

Hiz. Peygamber her fırsatta sahâbenin Kur'ânla meşgul olmasını istiyor ve onların zihin ve gönül dünyasının merkezinde Kur'ânın olmasını arzu ediyordu. Kur'ân okunan meclisleri; “Bir topluluk Allah'ı zikretmek üzere bir araya gelirse melekler onların etrafını sarar; Allah'ın rahmeti onları kaplar; üzerlerine sekînet iner ve Allah Teâlâ onları yanında bulunanlara över.”³⁷⁷ Hadîsiyle övüyor ve “Kalbinde Kur'ân'dan bir miktar bulunmayan kimse harap ev gibidir.”³⁷⁸ Hadîsiyle de Kur'ândan gafil olmanın ne gibi kötü sonuçları olacağını bildiriyordu. Bu nedenle Kur'ân'ın okunması ve ezberlenmesi Hiz. Peygamber'in eğitiminde ayrı bir yer teşkil ediyordu.

Hiz. Peygamber'in ashâbını Kur'ân'ı ezberlemeye yönlendirmesinde ki amaç, sadece Kur'ân'ın korunması değildi. Bu teşviklerin, âyetlerin mana ve içeriğine vakıf olarak hükmünü yaşama geçirme gayesi vardı. O yüzden Hiz. Peygamber'in öngördüğü ve olmasını istediği hafızlık, sadece kıraat bakımından ezberlenmiş bir metin değil, gereğince amel edilmiş veya edilme gayreti içinde olunan bir Kur'ân öğrenimi ve öğretimi anlamına gelmekteydi.³⁷⁹

Kur'ânla yaşamak, Kur'ânla düşünmek ve hayatın her anını Kur'ânla dizayn etmek, ahlâkı Kur'ân olan, peygamberî bir üsluptur.

Erdemli Müminin Kur'ânla nasıl şekilleneceğinin cevabını da yine Kur'ân'ın 6236³⁸⁰ âyetinde buluyoruz. Kur'ân'ın anlamıyla bulduğumuzda, Onu sünnet İcmâ ve kıyası ile tefsir ettiğimizde müslümanın kişiliğinin iman, amel ve ahlâk üçgeninde nasıl işlendiğini, emir ve yasaklarla nasıl muhatap olunduğunu, peygamber ve önceki milletlerin kıssalarından ne gibi öğütlerin alındığını, kevnî âyetleriyle nasıl tefekkür edildiğini de öğrenmiş oluyoruz.

İnsanoğlunun nefsin isteklerine ve aklın tuzaklarına göre Kur'ân-ı yorumlaması, Cenâb-ı Allah'ın Kur'ân da verdiği basit gibi görünen! Her türlü örneklerini³⁸¹ mecâzi anlatımlarını³⁸² kavrayamaması, hiçbir bilgisi olmadığı halde müteşabih âyetlerin peşine düşmesi³⁸³ gibi fiileriyle sapıtmışlık kapısını araladığını yine Kur'ân âyetleriyle öğrenmiş oluyoruz.

³⁷⁶ Karaçam, *Kur'an-ı Keim'in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*, 107.

³⁷⁷ Ebû Dâvûd, “Vitr”, 14 (No. 1455).

³⁷⁸ Tirmizî, “Fezâil'ul-Kur'ân”, 18 (No. 2913).

³⁷⁹ Güneş, *Örgün Eğitimle Birlikte Hafızlık*, 28.

³⁸⁰ Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB), “Din İşleri Yüksel Kurulu Başkanlığı” (Erişim 17 Nisan 2023).

³⁸¹ el- Bakara, 2/26.

³⁸² el-Hadîd, 57/4.

³⁸³ Âl-i İmrân, 3/7.

Kur'ân-ı anlama ve yaşama fırsatı olduğu halde sadece tilâvetiyle yetinerek ona şekilsel saygı duymayı dindarlık görmekte çok büyük bir yanılığdır. Kur'ân âyetlerini şahsi çıkar ve dünyevi hırslar için gerçek bağlamından çıkararak yorumlayanları, Allah'ın indirdiği kitâbın bir bölümünü gizleyip ve onu az bir şey karşılığında satanları³⁸⁴ helal kıldığı şeyleri haram, haram kıldığı şeyleri helal sayarak sınırı aşanları,³⁸⁵ birtakım ahkâm âyetlerin hükümlerini geçersiz ve çağdışı bularak Allah'ın indirdikleri hükümlere razı olmayanları³⁸⁶, kitabın bir kısmına inanıp bir kısmını inkâr edenleri,³⁸⁷ bizzat Kur'ân kınamış ve uyarmıştır. Cenab- Allah: *“İşte kitap; onda asla şüphe yoktur. O, gûnahtan sakınanlar için bir rehberdir.”*³⁸⁸ mealindeki âyeti ile de Kur'ân'ın hüviyetini bildirerek mahiyetinin ne olduğunu bize göstermiştir.

Sahâbe Kur'ânla iç içe bir hayat yaşıyor bütün iş ve davranışlarını ona göre düzenliyor gönül ve fikir dünyalarını Kur'ân teşkil ediyordu. Kur'ân-ı Kerim'i bizzat Rasûlullah'ın ağzından duydukları şekliyle ezberliyor ve ona göre kıraat ediyorlardı. Kur'ân hakkında birbirlerinden duydukları en ufak bir değişik lafız ve kıraat karşısında hemen tepki gösterip öğrendiklerini peygambere teyit ettiriyorlardı. Hz. Ömer ile Hişam b. Hakim'in el-Furkan sûresini Rasûlullah'ın ona okutmadığı şekilde okuduğunu duyunca bu hususta onunla tartışmış ve konuyu Rasûlullah'a götürünce de her ikisinin kıraatini tasdik eden Hz. Peygamber *“... Bu Kur'ân ‘yedi harf’ üzerine indirilmiştir. Bunlardan hangisi kolayınıza gelirse onu okuyunuz.”*³⁸⁹ Buyurmuştur. Bura da yedi harften maksad, Kur'ân'ın yedi harf üzerine nazil olmasıdır ki Hz. Muhammed (s.a.v.) ümmetine kolaylık olsun diye Allah'ın iznine dayanarak bu ruhsatı vermişti. Yalnız Hz. peygamber'in vahye dayanan bu müsaadesi bazı şartlara bağlı idi. Mesela Arap dilinin fesahatinden dışarı çıkmamak, manayı değiştirmemek ve okunuş şekilleri Hz. Peygamberden sâdır olmak, yani ondan duyulmuş olmak mutlak şarttır.³⁹⁰

Sahâbe vahyin ilk yıllarından itibaren Kur'ân'ı okuyup terennüm ediyordu. Kur'ân hem okuyan hemde dinleyenler için cazibe ve füsunkârlığa sahipti. Ebû Bekir evinin avlusunda küçük bir mescid inşa ettirmiş, buradan geçenler, Kur'ân-ı Kerim'i okuduğunda

³⁸⁴ el- Bakara, 2/174.

³⁸⁵ el-Mâide, 5/87.

³⁸⁶ el- Bakara, 2/170.

³⁸⁷ el- Bakara, 2/85.

³⁸⁸ el- Bakara, 2/2.

³⁸⁹ Buhârî, “Fezâil'il-Kur'ân”, 5 (No. 4992).

³⁹⁰ Karaçam, *Kur'an-ı Keîm'in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*, 21.

içerden gelen onun latif sesini işitebiliyorlardı. Hatta Mekkeli müşrikler gizlice Hz. Peygamber'in evinin önünde akşamları toplaşıp onun okuduğu Kur'ân-ı dinliyorlardı.³⁹¹

Kur'ân bu eşsiz icâzıyla muarızlarını aciz bırakıyor, işiten kulakları, yönelen kalpleri kendine çekiyor ve onların ruhlarında derin izler bırakıyordu.

Erdemli Mümin söz konusu hadîste belirtilen müjdeye ulaşması için Kur'ân'ı virdinin ve zikrinin merkezine yerleştirerek sürekli okuma disiplini kendine kazandırmalıdır. Günümüzde gerek bireysel gerek küçük topluluklarla tertip edilen hatim programları Müslüman'a Kur'ânla meşgul olma fırsatı vermiştir. Kur'ân-ı ara vermeden okumayı “konan-göçen” olarak niteleyen Hz. Peygamber, “İnsanlar kıyamet gününde, öldükleri hal üzere diriltileceklerdir.”³⁹² Hadîsiyle de ölümün ne zaman geleceğini bilmeyen biz kullara adetâ nasıl yaşarsak öyle ölürüz'ün bir hatırlatmasını yapmış ve amellerin en güzeli Kur'ân tilavetiyle ümmetinin meşgul olunmasını istemiştir.

Günümüzde halkı Müslüman olan birçok ülkelerde Kur'ân'ı Kerim'i güzel okuma yarışmalarının yapılarak güzel sesli kâiler tarafından tilavet ediliyor olmasında, Hz. Peygamber'in, “Kur'ân'ı seslerinizle güzelleştiriniz, çünkü güzel ses Kur'ân'ın güzelliğini daha da arttırır.”³⁹³ Hadîsiyle teşvik edilmiş ve Müslümanlar tarafından rağbet görmüştür. Özellikle bugün Afrikada bazı Müslüman ülkelerde birçok imkânsızlık ve olumsuz şartlar altında Kur'ânın tahta levhalar üzerine yazılarak tilavet ediliyor olması da bu rağbetin göstergesidir.³⁹⁴

Kur'ân'ı tilavet ederek ve gereği gibi yaşayarak kendine daima vird edinen bir Müslüman yaşadığı toplumda da saygın bir konum almış bu nafîle ibatediyle de Allah'ın “...Kulum bana (farzlara ilaveten işlediği) nâfile ibadetlerle durmadan yaklaşır; nihâyet ben onu severim. Kulumu sevince de (âdeta) ben onun işiten kulağı, gören gözü, tutan eli ve yürüyen ayağı olurum. Benden ne isterse, onu mutlaka veririm, bana sığınır, onu korurum.”³⁹⁵ Şekline ki Kutsî hadîsinde buyurduğu gibi büyük müjde ve iltifatına nail olmuştur. “*Rablerine toplanacaklarından korkanları Kur'ân ile uyar. O'ndan başka bir dost ve aracıları yoktur. Umulur ki Allah'tan sakınırlar*”³⁹⁶ âyeti mûcibince Kur'ân'la dost olmanın en önemli yolu O'nu okumak, O'nunla meşgul olmak, O'na tabi olamak ve O'nunla tefekkür etmektir.

³⁹¹ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, çev. Salih Tuğ, 1/97-98.

³⁹² Müslim, “Cenent”, 83.

³⁹³ Dârimî, “Fezâil'ul-Kur'ân”, 34 (No. 3544).

³⁹⁴ Diyanet Haber, “Hafızlar Ülkesi Moritanya'da Kuran Eğitimi Tahta Levhalarla Veriliyor” (Erişim Mayıs 2023).

³⁹⁵ Buhârî, “Rikâk”, 38 (No. 6502).

³⁹⁶ el-En'âm 6/51.

2.2.4. Namazları Vaktinde Kılmak

Kâinata ruhânî, cismânî, irâdeli ve irâdesiz bütün varlıkların ibadet şekillerini içinde toplayan bir ibadet olan namaz,³⁹⁷ varlıkların yaratıcısına sunduğu en büyük zikir³⁹⁸ ve tazimdir.

Farsça'da "ta'zîm için eğilmek, kulluk, ibadet" anlamına gelen namâz, sözlükte "dua etmek, ibadet etmek, bağışlanma dilemek, yalvarmak" manalarındaki Arapça salât (صلاة) kelimesinin (çoğulu salavât) karşılığı olarak Türkçe'ye geçmiştir. Terim olarak salât tekbirle başlayıp selâmla son bulan, belirli hareket ve sözlerden oluşan bedenî ibadeti ifade eder. Kur'ân-ı Kerîm'den hemen bütün ilâhî dinlerde namaz ibadetinin mevcut olduğu anlaşılmaktadır. Hz. Âdem, Nûh ve İbrâhim'den sonra namazı terkeden nesillerin geleceği,³⁹⁹ Hz. Zekeriyyâ'nın namaz kıldığı,⁴⁰⁰ Hz. Îsâ'nın beşikteki mucizevî konuşmasında namaz ibadetine atıfta bulunduğu,⁴⁰¹ Hz. İbrâhim'in yanı sıra Lût, İshak ve Ya'kûb'a namaz emrinin vahyedildiği,⁴⁰² Hz. İsmâil'in halkına, ailesine namazı emrettiği,⁴⁰³ Hz. Lokman'ın oğluna namazı hakkıyla kılmasını öğütlediği,⁴⁰⁴ Hz. İbrâhim'in namazı yalnız Allah rızası için kıldığını söylediği,⁴⁰⁵ kendisini ve neslini namazı dosdoğru kılan kullarından eylemesi için dua ettiği,⁴⁰⁶ Hz. Mûsâ'ya Allah'ı anmak üzere namaz kılmasının emredildiği,⁴⁰⁷ ifade edilmekte, Allah'ın İsrâiloğulları'ndan yerine getirme sözü aldığı görevler arasında namazın da yer aldığı görülmektedir.⁴⁰⁸ Yine Ashâb-ı Kehf kıssası anlatılırken mescid kelimesinin zikredilmesinden,⁴⁰⁹ o dönemde namaz ibadetinin var olduğu sonucunu çıkarmak mümkündür.

Kaynaklarda İslâm'ın ilk dönemlerinden itibaren namaz ibadetinin mevcut olduğu ve beş vakit namaz farz kılınmadan önce sabah ve akşam olmak üzere günde iki vakit namaz kılındığı⁴¹⁰ belirtilmektedir.

³⁹⁷ el-İsrâ 17/44.

³⁹⁸ el-Ankebût,29/45.

³⁹⁹ Meryem 19/59.

⁴⁰⁰ Âl-i İmrân 3/39.

⁴⁰¹ Meryem 19/31.

⁴⁰² el-Enbiyâ 21/73.

⁴⁰³ Meryem 19/55.

⁴⁰⁴ Lokmân 31/17.

⁴⁰⁵ el-En'âm 6/162.

⁴⁰⁶ İbrâhîm 14/40.

⁴⁰⁷ Tâhâ 20/14.

⁴⁰⁸ el-Bakara 2/83.

⁴⁰⁹ el-Kehf 18/21.

⁴¹⁰ Tâhâ 20/130.

İslâmiyet'te bugün bilinen şekliyle beş vakit namaz hicretten bir buçuk yıl kadar önce Mi'râc gecesinde farz kılınmıştır.⁴¹¹ Kur'ân-ı Kerîm'de mutlak biçimde namaz emrine⁴¹² defalarca yer verildiği gibi bazı âyetlerde çeşitli üslûplarla namazın önemine işaret edilerek namaz kılanlardan övgü ile söz edilmiştir.⁴¹³

Genel hatlarıyla tanıttığımız bu özel ibadetin mahiyeti, fikhî ve manevî yönleri hemen hemen birçok Müslüman tarafından bilinmektedir. Bu başlıkta özellikle Allah Rasûlü'nün "en hayırlı amel vaktinde kılınan namazdır..." hadîsinde vurgulanan namazın vaktinde eda edilmesi hususunu ele alıp açıklayacağız.

Müminlerin annesi Hazret-i Âişe (radıyAllahu anhâ)'nın " Rasûlullah'ın namazı son vaktine kadar iki defâ bile tehir etmeden Allah Teâlâ O'nu katına aldı."⁴¹⁴ Sözü İslâm peygamberinin ümmetinden yapmasını emrettiği bu işi bizzat kendisinin önemseyişinin kanıtıdır. Rasûlullah'ın en zor şartlarda bile namazını vaktinde kılmaya büyük özen gösterdiğini şu rivâyetle de öğrenmekteyiz. "Bir sefer esnâsında Rasûlullah ve Ashâbı, dar bir geçide gelmişlerdi. Resûl-i Ekrem Efendimiz bineğin üzerindeydi. Yağmur üzerlerine devamlı yağıyor, altlarında meydana gelen çamur (bataklık hâlini alıp inmelerine mâni oluyordu). Namaz vakti gelmişti. Rasûlullah müezzine emretti, müezzin ezan okuyup kâmet getirdi. Fahr-i Kâinât Efendimiz bineğinin üzerinde olduğu hâlde öne geçti ve ashâbına namaz kıldırıldı. İmâ ile namaz kılıyordu. Secdeleri yaparken rükûdan biraz daha fazla eğiliyordu."⁴¹⁵

Bir peygamber ve aynı zamanda bir beşer olan Hz. Muhammed (s.a.v.) beş vakit namazı vaktinde kılmaya çok önem vermesine rağmen Allah tarafından müminlere bir rahmet olması için birkaç vakit namazı vaktinde eda edememiştir. Rasûlullah'ın savaş gibi bir takım mecburi nedenlerden dolayı namazını vaktinde kılmadığı çok azdır. Buna en iyi örnek olarak Hendek savaşı esnasında ki hadîsdir. Hz. Peygamber Hendek savaşında harbin şiddetlenmesi yüzünden ikindi namazını vaktinde eda etmemesine çok üzölmüş, müşrikler için; " bizi ikindi namazından alıkoydular. Allah da onların evlerini ve kabirlerini ateşle doldursun."⁴¹⁶ hadîsiyle bedduada bulunmuş ikindi namazını akşama namazından sonra kaza etmiştir.

Bir başka olay ise; Rasûlullah Hayber Gazvesi'nden dönerken bir gece uyku bastığı için mola vermiş ve Bilâl'e: "Sen bizim için gözcü ol" buyurmuşlardı. Bilâl kendisine takdir edildiği kadar nâfile namaz kılmış, Rasûlullah ve ashâbı da uyumuşlardı. Sabah yaklaşınca

⁴¹¹ Müslim, "İmân", 259.

⁴¹² el-En'âm 6/92.

⁴¹³ M.Kamil Yaşaroğlu, "Namaz", *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/350-357.

⁴¹⁴ Tirmizî, "Salât", 13 (No.174).

⁴¹⁵ Tirmizî, "Salât", 186 (No. 411).

⁴¹⁶ Müslim, "Mesâcid", 205.

Bilâl doğu tarafına dönerek hayvanına dayalı olduğu halde uyuya kalmıştı. Güneşin sıcaklığı yüzlerine vuruncaya kadar ne Rasûlullah, ne Bilâl, ne de sahâbeden hiç kimse uyanmamışlardı. İlk uyanan Rasûlullah oldu ve telaşa kapılarak: “Ya Bilâl!” diye seslendi. Bilâl: “Annem bâbam sana feda olsun ya Rasûlullah! Seni etkileyen (uyku) beni de etkiledi” dedi. Rasûlullah da: “Develeri çekin” emrini verdi. Ashâb develerini çekerek biraz ilerlediler. Sonra Rasûlullâh abdest aldı ve Bilâl’e emrederek namaz için kâmet getirtti. Sonra ashâbına sabah namazını kıldırıldı. Namazı kılınca şöyle dedi: “Her kim namazını unutursa, hatırladığı zaman hemen kılsın! Çünkü Allah “...*Beni anmak için namaz kıl*”⁴¹⁷ buyurur”.⁴¹⁸

H. Peygamber (s.a.v.)’in değişik tariklerle gelen bu iki rivâyet dışında namazını vaktinde kılmadığı pek azdır. Namazın vaktinde kılınmasını çokpn titiz bir şekilde sünnetiyle icra eden peygamber bununla müslümanların eğiterek beden ve ruh terbiyesini kazandırmıştır. H. Peygamber’in davetine tam bir teslimiyetle tâbi olan ilk müslümanlar’ın manevî eğitiminde çok etkili olan iki unsur vardı ki bunlardan biri Kur’ânla meşgul olmaları diğeri ise namaz ibadetiyle Allah’a tazim etmeleri idi. Vahyin ilk yıllarından itibaren namaz ibadetiyle tanışan müminler Medinede bu ibadeti çok farklı bir sosyal ortamda eda etme imkânı buldular. H. Peygamber Medineye hicretinin ilk aylarında Müslümanların günde beş kez toplanacağı bir mekânı tayin etmiş ve İslâm medeniyetinde ki şehir kültürünün en önemli yapısı olan Mescid-i Nebî yi inşa ettirmişti. H. Peygamber ticaret yolu üzerinde önemli bir değeri olan Medine şehrine yerleştikten sonra yepyeni bir şehir kültürünü inşa etmiş ekseriyatı ziraat ve hayvancılıkla uğraşan bedevileri bu şehirde medenileştirmiş çok geçmeden Yesrib olarak bilinen bu şehir Medine adını almıştı. Şehir kültürünün en önemli yapısını oluşturan mescidler sonraları her şehrin merkezinde yer alan ve ulu camii olarak adlandırılan çekim merkezi haline gelmiştir.

İslâm toplumunda sosyal bakımdan câmiler, şehrin en merkezi ve kalabalık noktalarında yer aldığından, günde beş vakit cemaatle dolup taşıyordu. Bu durum, şehir ahalisi için olağanüstü bir etkileşim, toplanma, karşılaşma, dertleşme imkânı sağlıyordu. Özellikle Cuma namazı için merkez câmii veya Ulu Câmî’de toplanarak, bütün şehir ahalisine tanışma, karşılaşma ve haberleşme imkânı vermekteydi. Diğer taraftan bedesten, imaret, hamam, medrese ve kütüphane gibi sosyal fonksiyon icra eden yapılar, canlılığını câmiden alırlar. İslâm, daha önce de ifade ettiğimiz gibi "şehirli" kimliği ağır basan bir dindir. Medeni iletişim ve kültür formasyonunun kazanılamayacağı mekânları oluşturması kaçınılmazdır. Merkezdeki câmi ve çevresindeki sosyal fonksiyon icra eden yapılar, bu oluşuma katkıda

⁴¹⁷ Tahâ 20/14.

⁴¹⁸ Müslim, “Mesâcid”, 209.

bulunurlar. Kısacası "Câmi, Müslüman toplumun bir araya toplanıp, kendini gösterdiği, yekvücut olarak dayanışmasının bilincine vardığı bir mekândır.⁴¹⁹ Allah Rasûlü namaz ibadeti ile müslümanların zamanı iyi kullanma ve hayatı disipline etme gibi kazanımlar sağlamaları için onları günde beş vakit mescide davet ediyor namazın vaktinde kılınmasını tavsiye ediyor, namazı geciktirmeyi hoş görmeyerek ashâbına “Namazın ilk vaktinde Allah’ın rızası, son vaktinde ise affı vardır.”⁴²⁰ Şeklinde uyarıda bulunuyordu.

Hiz. Peygamber’in Müslümanlardan namazın edasını vaktinde yapmalarını istemesinin birçok nedeni vardır. Bunlardan birisi de aynı gaye ve inançla Allah’a yönelen kulların eylem birliğinde olmasını istemesidir. Müslüman eğitimi, işini, ticaretini ve sosyal ilişkilerini namaza göre ayarlayacak yirmidört saatini namaz merkezli planlayacaktır. Müslümanlar evinde, işyerinde, tarlasında veya mescidde namazlarını vaktinde eda ettikleri zaman Tevhid inanaçlarına uygun bir eylem birliği göstermişlerdir. Onlar, aynı kibleye ve aynı zaman diliminde Rableri huzurunda ictima etmeyi de öğrenmişlerdir. Namazın vaktinde kılınmasıyla elde edilen bu disiplin Müslümanları sosyal hayatta, savaşta ve barışta hep diri tutmuştur. Cenab-ı Allah özellikle Medinede gelişen olaylar hakkında peygamberine fıkhi ve ahkâm âyetleri vahyederek ona göre amel edilmesini emerediyordu. Müslümanlar bazen bir günde pek çok ahkâm âyetlerinin vahyine şahid olurken bazende Hiz. Peygamber’in sünnetiyle dinlerini öğrenmeye çalışıyorlardı. Allah Rasûlü Müslümanlardan namazlarını vaktinde kılınmasını istemesinde ki temel amaçlarından biri de inanaların günde beş kez mescitte toplanarak Kur’ân’nın belirlediği gündemi takip etmeleridir.

Namazı vaktinde kılmayı adet haline getiren erdemli bir Müslüman sosyal hayatın en önemli unsuru olan vakti iyi kullanmayı ve hayatı planlamayı da bu sayede öğrenmiş ve hayatını kolaylaştırmıştır. Özellikle hız ve teknolojinin yarıştığı günümüz dünyasında Müslüman bu özelliği ile kendini hayatın yorucu ve yıpratıcı akışına kaptırmadan, Rabbi ile olan kulluk ilişkisini namaz ile planlayarak her türlü kaygıdan uzak kolay bir yaşam mücadelesi vermektedir. Bir insanın günde beş kez bir iyiliği kendine telkin etmesi, bir kötü davranışı bırakmayı düşünmesi o kişinin hayatında mutlaka iyi sonuçlar doğurur. Çünkü beyin bu şartlanmayla bir hedefe kilitlenir ve eylemin icrasını kolaylaştırır, işte vaktinde kılınan namazda böyledir. Bilinçli kılınan namazda kul Rabbine amelini arz ederken aynı zamanda temizlenmeyi ve arınmayıda hedeflemektedir. Günde beş kez yapılan bu ictima ile kul, yaptığı günahlardan pişman olarak hertürlü iyilik için Allah’a söz vermiş ve Rabbiyle çok güçlü bir bağ kurmuştur.

⁴¹⁹ Mustafa Demirci, “İslâm’da Şehir ve Şehrin Sosyal Dinamikleri”, *İstem Dergisi*, 1 (Ocak 2003), 138.

⁴²⁰ Tirmizî, “Salât”, 13 (No. 172).

2.2.5. Anne ve Babaya İyi Davranmak

H. Peygamber (s.a.v.) kendisine yönetilen “en hayırlı ibadet hangisidir?” Şeklindeki sorulara farklı cevaplar vererek her birini önemine binaen farklı vurgularla sosyal hayatın gündemine oturtturmuş ve Müslümanların bu sâlih amellere sahip olmasını istemiştir.

En hayırlı amellerden biri olan anne babaya iyi davranmayı her türlü erdemli ve iyi şeyleri özünde bulunduran namaz ibadetiyle birlikte zikrederek bu evrensel ahlâkî ilke ile namaz arasını bağdaştırmış adeta namaz kılan kimsenin aynı zamanda da anne babasına iyi davranmasının zorunluluğuna işaret etmiştir.

Cenab-ı Allah Müminin anne ve babasına karşı ilişkisini en kısa ve en veciz bir ifadeyle Kur’ânda zikretmiş o ikisinin kadr-i kıymetini kıyamete kadar ebedileştirmiştir.

*“Rabbin, sadece kendisine kulluk etmenizi ve anne babanıza iyi davranmanızı emretti. Onlardan biri veya ikisi senin yanında yaşlanırsa onlara öf bile deme! Onları azarlama! İkisine de gönül alıcı güzel sözler söyle. Onlara merhametle ve alçak gönüllülükle kol kanat ger. “Rabbim! Onlar nasıl küçüklükte beni şefkatle eğitip yetiştirdilerse şimdi sen de onlara merhamet göster” diyerek dua et.”*⁴²¹

Kur’ân kendine has uslubuyla hoşnutsuzluğun ve kızgınlığın en küçüğünü ifade eden “öf” tepkisiyle bile dahi olsa evladın anne babasına karşı çok dikkatli ve yumuşak davranmasını isteyemiştir. Anne ve babanın küçükken evlatlarına karşı şefkati hatırlatılarak Müslümanın bu hususta Allah’tan dua ile yardım etmesini emretmiştir.

Bir başka âyette ise: *“Biz insana anne babasıyla ilgili öğütler verdik. Annesi, güçten kuvvetten düşerek onu karnında taşımıştır; çocuğun sütten kesilmesi iki yıl içinde olur. Bunun için (ey insan), hem bana hem anne babana minnet duymalısın; sonunda dönüş yalnız banadır.”*⁴²² Buyurularak çocuğun yetişmesinde özellikle annenin çektiği sıkıntı hatırlatılmış ve evlatların anne babasına hürmet etmesinin mantiki ve vicdanî gerekçesi açıklanmıştır. Kur’ân’da hiçbir gerekçe gösterilmeden de anne babaya iyilik edilmesi *“Anne babaya iyilik edin”*⁴²³ âyetinde olduğu gibi emredilmiştir.

H. Peygamber (s.a.v.) bu âyetlerin yüklediği sorumluluğu izah ederek Ashâbını bu hususta çok dikkatli olmasını istemiş, “Allah’ın rızası, anne babanın rızasında, gazabı da anne babanın gazabındadır.”⁴²⁴ Hadîsiyle de müminin anne ve babasıyla olan ilişkisini Allah ile olan ilişkisine bağlamıştır. Kur’ân’ın bu açık beyanına muhatap olan Müslümanlar, ebeýne’e

⁴²¹ el-İsrâ 17/23-24.

⁴²² Lokmân 31/14.

⁴²³ el-En’âm 6/151.

⁴²⁴ Tirmizî, “Birr ve Sıla”, 3 (No. 1889).

hürmet etmeyi hem vicdani hemde dini bir sorumluluk olarak görmüşlerdir. Aynı şekilde yukarıda mealini verdiğimiz âyette Cenab-ı Allah: “*bana ve anne babana şükret*”⁴²⁵ ifadesi ile de anne babaya şükretmeyi kendine şükretmeyle birlikte zikrederek anne ve babaya olan sevgiyi değerli kılmıştır.

H. Peygamber’in “Üç dua var ki, bunların kabul olunacağında şüphe yoktur. Mazlumun duası, misafirin duası, anne ve babanın evladına olan duasıdır.”⁴²⁶ Şeklinde ki hadîsini aynı bağlamda değerlendirildiğinde Cenab-ı Allah’ın anne babaya verdiği değer ne kadar büyük olduğunu öğrenmekteyiz.

H. Peygamber âyetlerde emredilen bu ulvi sorumluluğu önemini her fırsatta değişik mekân ve zamanlarda hatırlatmış, “Annesine, babasına veya sadece onlardan birine ulaşmış bir evlat, (onlara güzel hizmet edip, onların hayır duasını alıp) cenneti kazanamadıysa, ona yazıklar olsun/burnu yerde sürtünsün!”⁴²⁷ Şeklinde ki sözüyle de Müslümanları bazen teşvik bazen de ikaz ederek uyarmıştır.

H. Peygamber’in en çok kime hürmet edeyim şeklinde soran kimseye üç defa üst üste annesine sonra da babasına hürmet etmesini emetmesi⁴²⁸ anne ve babanın insanlar arasında hürmete en layık kimseler olduğunun göstergesidir. H. Muhammed (s.a.v.) doğumundan iki ay önce babasını, altı yaşında iken annesini kaybetmiş⁴²⁹, anne-baba sevgisini ve özlemini kendisini emziren kadınlarda ve onu büyüten akrabalarında gidermiş hayatı boyunca bu insanlara karşı büyük bir saygı duymuş her fırsatta onlara tazimle ikramda bulunmuştur.⁴³⁰

Kur’ân Müminlerin anne babalarıyla olan münasbetlerinin nasıl olacağını bazı peygamberlerin kıssaları üzerinden de birtakım mesajlar vermiştir. Bir annenin evladını korumasındaki gayretini göstermek için H. Musanın annesini,⁴³¹ evladın annesine görevini hatırlatmak için H. İsanın beşikte iken konuşup annesi Meryem’e saygılı olacağını haber vermesini,⁴³² H. Yusuf’un anne ve babasına olan düşkünlüğünü onları huzurunda karşılariken bağrına basmasını,⁴³³ H. İbrahim’in inanmadığı halde babasına duada bulunma isteğini,⁴³⁴ anlatan âyetlerde anne ve babaya olan sevginin fitrîliğine işaret edilmiştir.

⁴²⁵ Lokman 31/14.

⁴²⁶ Tirmizî, “Birr ve Sıla”, 6 (No. 1905).

⁴²⁷ Tirmizî, “Deavât”, 110 (No. 3539)

⁴²⁸ Buhârî, “Edeb”, 7 (No. 5971).

⁴²⁹ İbn Sa’d, *et-Tabakâtü’l-Kübrâ*, 1/94-96.

⁴³⁰ Berkî - Keskiöğlu, *Hâtemü’l-Enbiyâ Hz. Muhammed ve Hayatı*, 36-41.

⁴³¹ el-Kasas 28/7.

⁴³² Meryem 19/31-32.

⁴³³ Yûsuf 12/99.

⁴³⁴ et-Tevbe 9/114.

İslâm anne ve babaya sevgi ve saygıyı, iyilikte bulunmayı emretmesinin yanısıra onlara itaati de emreder. Ancak bu itaatin sınırlarını da belirler ve onlara şirk ve günah hususunda itaat edilmeyeceğini şu âyetlerle de beyan eder.

*“Eğer anne baban, hakkında bilgin olmayan bir şeyi bana ortak koşman için seni zorlarsa bu durumda onlara uyma ama yine de onlara dünyada iyi davran.”*⁴³⁵

Âyet-i Kerimede anne babaya Allah’a şirk koşma konusunda onlara itaatin olmayacağı bildirilmekle beraber dünya işlerinde onlarla iyi geçinilmesi emredilmiş ve müminlerin anne babalarına asi olmalarının önüne geçilmiştir. İslâmda anne babaya asi olmak büyük günahlardan kabul edilmiştir.⁴³⁶ Allah Rasûlü bu durumu ifade eden birçok hadîs irâd etmiştir. “Kebâir, Allah’a şirk koşmak, anne ve babaya âsi olmaktır.”⁴³⁷ hadîsi bunlardan birisidir.

Aile hayatına büyük önem veren yüce dinimiz hem çocukların anne ve babasına karşı vazifelerini hem de anne babanın çocuklarına karşı görev ve sorumluluklarını sevgi, saygı ve adâlet anlayışıyla dizayn etmiş toplumun temel taşını sağlam zemin üzerine oturturmuştur. Anne babalarıyla ilişkilerini Kur’ân ve sünnet ile şekillendiren kimselerin kendi çocukları ile de kurdukları bağın güçlü olduğu görülmektedir. Bugün özellikle batı âleminde ferdiyetçi bir yaşam tarzından dolayı birçok kimsenin yaşlı anne ve babalarına sahip çıkmadığını görmekteyiz. Küresel dünyada yaşamın bir sonucu olarak bu olumsuz durumdan Müslüman toplumlarında etkilenmiş olması üzücüdür. Sayıları hâlihazırda azda olsa bazı ailelerde anne ve babaların yalnızlığa terkedilmiş olması günümüzde İslâm toplumunun önemli bir sorunu olarak görülmektedir. Müslüman toplumlarda yaygın olan geniş aile yapısı git gide çekirdek aileye dönüşmüş yaşlı anne ve babalar (dede ve nineler) huzur evlerinde yalnızlığa itilmiştir. Her ne kadar huzur evleri şehirleşen toplumlarda ve çalışan ebeveynler için bir zaruriyet olsa da yaşlı anne ve babalar evlatlarının ve torunlarının sıcak ilgisini o mekânlarda bulamadıklarından dolayı birçoğu mutsuz olmaktadır. Yapılan araştırmalar da yaşlıların çoğunun huzurevinde kalmayı istemedikleri görülmektedir. Buna gerekçe olarak yaşlılar; ailesiyle kalmaktan mutlu olduklarını, huzurevlerinde kendilerini soyutlanmış hissettiklerini, yalnızlık ve tüketilmişlik duygularına kapıldıklarını ve ruhsal sorunlarının arttığını, kurumsal bakımdan yeme, içme, yatma ve temizlik gibi konularda memnun oldukları halde yine de kendi evlerinde kalmayı tercih ettiklerini ifade etmişlerdir.⁴³⁸

⁴³⁵ Lokmân 31/15.

⁴³⁶ El- Heytemî, *İslâm’da Helaller ve Haramlar*, Çev. Ahmet Serdaroğlu-Lütfi Şentürk, 193.

⁴³⁷ Buhârî, “Edeb”, 7 (No. 5976).

⁴³⁸ Melek Ardahan, “Yaşlılık ve Huzurevi” *Aile ve Toplum Dergisi*, 11/5 (Ocak 2010), 28.

2.2.6. Yüksek Sesle Telbiye Getirmek ve Hedy Kurbanını Kesmek

Rasûlullah'ın, amellerin hangisinin daha faziletli olduğu sorusuna: "Yüksek sesle telbiye getirmek ve hedy kurbanlıklarını kesmektir."⁴³⁹ Şeklinde ifade ettiği hadîsinde geçen, "أَلْعَجُ" kelimesi lügatte: yüksek sesle haykırmak anlamına gelir ki, deveye "Âc, Âc!" diye menetmek azarlamak içinde bu ifade kullanılır. "أَلْعَجُ" kelimesi ise: Suyu dökmek, akıtmak, şarıldayarak akan su anlamına gelmektedir.⁴⁴⁰ Bu kelimelerden "أَلْعَجُ" kelimesi hadîste: 'telbiye getirmek', "أَلْعَجُ" kelimesi ise kanın boğazlanma yerinden hızlıca akması için develerin boğazlanması olarak terim anlamında kullanılmıştır.

Hz. Peygamber'in Hac ibadeti esnasında yapılmasını istediği iki güzel ibadeti cevâmi'ul kelîm yönüyle ifade etmiş ve sahabesine bu ibadetlerin yapılmasını emretmiştir. Hac menasiklerinde fıkhi açıdan ayrı bir yeri olan bu iki ibadetler 'Telbiye' ve 'Hedy' dir.

Telbiye (التَّلْبِيَةُ): Sözlükte "çağrıda bulunana cevap vermek, bir davete icabet etmek" anlamına gelir. Fıkıh terimi olarak ise hac veya umre niyetiyle ihrama giren kimsenin aşağıdaki sözleri söylemesini ifade eder: "Lebbeyk, Allâhümme lebbeyk. Lebbeyk, lâ şerîke leke lebbeyk. İnne'l-hamde ve'n-ni'mete leke ve'l-mülk, lâ şerîke lek" bu zikir cümleleri: "Rabbim! Davetine sözüm ve özümle tekrar tekrar icabet ettim, emrine boyun eğdim. Rabbim! Senin davetine icabet boynumun borcudur. Senin eşin ve ortağın yoktur. Rabbim! Bütün varlığımla sana yöneldim; hamd senin, nimet senin, mülk senindir. Senin eşin ve ortağın yoktur." Anlamına gelmektedir. İslâm'dan önceki dönemde hac sırasında Araplar tarafından telbiye getiriliyordu. Ancak üzerinde ittifak edilen bir telbiye şekli mevcut olmayıp kabilelere ve putlarına göre değişiklik gösteriyordu. Hadîs kaynaklarında Rasûl-i Ekrem'in telbiyesi: (لَبَّيْكَ اللَّهُمَّ لَبَّيْكَ، لَبَّيْكَ لَا شَرِيكَ لَكَ لَبَّيْكَ، إِنَّ الْحَمْدَ، وَالنَّعْمَةَ، لَكَ وَالْمُلْكَ، لَا شَرِيكَ لَكَ) şeklindeydi.⁴⁴¹ Hanefîler'e ve Şâfiîler'e göre telbiyeyi Arapça söylemeye gücü yeten kişi de başka bir dilde telbiye getirebilir, fakat Arapça aslını söylemesi daha faziletlidir. Başta Hanifîler olmak üzere müctehid imamları telbiye yi haccın rüknü değil sünneti olarak kabul etmiş bazıları ise hadîslerin zâhirine dayanarak en az bir defa yüksek sesle telbiye getirmeyi hac ve umrenin farzları arasında saymıştır. Telbiyeye, hac veya umreye niyet edilerek mîkât mahallinde iki rek'at ihram namazı kılındıktan sonra başlanır. Telbiyenin söylenmesiyle ihrama ilişkin hükümlerin yürürlüğe gireceği hususunda bütün mezhepler görüş birliği içindedir. Hz. Peygamber'den rivâyet edilen şekliyle telbiye okumanın müstehap olduğu konusunda görüş

⁴³⁹ İbn-i Mâce, "Menâsik", 16 (No. 2924).

⁴⁴⁰ Sarı, *el-Mevarid, Arapça Türkçe Lügat*, 170-971

⁴⁴¹ Buhârî, "Hac", 26 (No. 1549).

birliğı vardır. Hanefîler, Şâfiîler ve Hanbelîler'e göre erkeklerin telbiyeyi yüksek sesle söylemesi müstehaptır. Çünkü Rasûlullah, Cebrâil'in uyarısıyla Ashâbından haccın şiârlarından olan telbiyede seslerini yükseltmelerini istemiştir. Hz. Peygamber ve ashâbı telbiyede seslerini öyle yükseltirlerdi ki Ravhâ denilen mevkiye gelmeden sesleri kısılırdı.

Kadınların telbiye getirmesinde ise seslerini yanlarındaki arkadaşlarının duyabileceğinden fazla yükseltmelerinin mekruh olduğu konusunda görüş birliğı vardır.⁴⁴²

Hedy (الهدي): Sözlükte “yol göstermek, izinden gitmek; göndermek, hediye etmek” anlamlarına gelen hedy (hedy) kelimesi, fıkıh terimi olarak hac ve umre sırasında Harem'de kesilen kurbanlık hayvanları ifade eder. Hac ve umre yapmayanların kurban bayramı dolayısıyla kestikleri kurbanı ise udhiyye denir. Kur'ân-ı Kerîm'de terim anlamında beş yerde geçen hedy hadîslerde de sıkça kullanılmıştır.⁴⁴³ Hedy kurbanı nâfile ve vâcîp olmak üzere ikiye ayrılır. Nâfile hedy, hac ya da umre niyetiyle Mekke'ye giden kişinin kurban kesmesini vâcîp kılacak herhangi bir mükellefiyeti olmaksızın sırf Allah rızası için kestiğı kurbandır. Vâcîp hedy ise iki türdür. Birincisi, adak sebebiyle kişinin zimmetinde borç olarak tahakkuk eden hedydir. İkincisi, temettu' veya kırân haccı yapan kimselerin kesmek zorunda oldukları şükür kurbanı ile hac ve umrenin vâcîplerinden birinin yerine getirilmemesi veya ihram yasaklarına uyulmaması halinde kesilen ceza kurbanıdır. Hedy kurbanı olarak kesilen hayvanların etinden kurban sahibinin yemesinin hükmü konusunda fakihler arasında önemli bir görüş ayrılığı yoktur.⁴⁴⁴

Hac menâsikleri içinde mütalaa edilen bu iki ibadet fıkıh kitaplarında ayrıntılı bir şekilde anlatılmıştır. Çalışmamıza konu edindiğimiz hadîsin fıkhi hükümlerinden ziyade telbiye ve hedy ibadetlerinin Müslümanlar üzerindeki etkisi incelenecektir.

Hac ibadetinin her aşamasının Müslüman için çok özel bir yeri vardır. Niyetle başlayan heyecan hac yolculuğı için hazırlıklarla devam eder taki ihramı giyipte “Rabbim! Davetine sözüm ve özümle tekrar tekrar icabet ettim, emrine boyun eğdim...” şeklinde ki telbiye zikrini söylediğinde bu heyecan zirveye ulaşır. Müslümanların tevhidini ve kulluğunu en veciz bir şekilde ifade eden bu muhteşem zikir hicretin yedinci yılında yapılan “umretü'l gazâ” ile ayrı bir anlam bulmuştu. Mekkeliler Müslümanlara Medine havası yaramadığından onların zayıf düştüklerini zannettiklerini haber alan Hz. Peygamber bu zannı kaldırmak için Kâbeyi üç kere başı dimdik bir halde koşa koşa tavaf etti (remel yaptı). Allah Rasûlü'nün Müslümanları zinde ve güçlü göstermek için müşriklere uyguladığı bu boy gösterisinin bir

⁴⁴² Salim Öğüt, “Telbiye”, *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/396-397.

⁴⁴³ el-Bakara 2/196.

⁴⁴⁴ Salim Öğüt, “Hedy”, *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 17/156.

başka boyutu da Hz. Peygamber'in Kasva isimli devesi üzerinde önünde Abdullah ibn-i Revâha olduğu halde Kâbeye doğru yürüyor Ashâb-ı Kirâm vakur adımlarla onu takip ediyordu.⁴⁴⁵ Müslümanlar Kâbeyi görünce hepsi birden Tekbir alıyor ve büyük bir coşku ve samimiyetle hep birlikte (lebbeyk Allahümme lebbeyk) Telbiyesini söylüyorlardı. Yer ve gök bu tekbir ve telbiye sesleriyle inliyor müşrikler bu muhteşem seda karşında çaresiz bir durumda sessiz kalmışlar olup biteni tükenmişlik ve çaresiz bir şekilde sadece izliyorlardı.

İslâm dininde zikrin ve ibadetin edasında hafî olunması esastır. Ancak bazı ibadetlerin toplumsal mesajları ve aksiyoner yönleri vardır. Cuma namazı ve hac ibadeti bunlardan birkaçıdır. İçerisinde birçok mesajları bulunduran hac ibadetinde yapılan telbiyenin yüksek sesle yapılmasını Allah Rasûlü'nün Müslümanlara tavsiye etmesindeki amaçta işte bu aksiyonun ortaya çıkması içindir. Bu tavırla Müslüman inancını söz ve eylemle izhar etmiş ve tüm dünya ya tevhidi muştulamıştır.

Hedy kurbanı Müslümanın hac ibadetindeki kazanımlarının bir şükür nişanesi olarak, Allah ile kurbiyet oluşturmak için Rabbine sunduğu kulluk göstergesidir. Zira bu bağlamda Kurban: Arapça'da gerek maddî gerekse mânevî her türlü yakınlığı ve yakın olmayı kuşatacak bir anlam yelpazesine sahiptir. Dinî terminolojide ise kendisiyle Allah'a yaklaşılacak şeyi, özel olarak da Allah'a yakınlık sağlamak, yani ibadet (kurbet) amacıyla belli vakitte belirli cinsten hayvanları kesmeyi ve bu amaçla kesilen hayvanı ifade eder.⁴⁴⁶ Kur'ân hedy dâhil bütün kurbanların kesiliş amacını *"Onların ne etleri Allah'a ulaşır ne de kanları; O'na ulaşacak olan sadece sizin takvânızdır..."*⁴⁴⁷ âyetiyle de açıklık getirir. Hedy kurbanının etini diğer Müslümanlarla paylaşan mümin adeta hac ibadeti sonucunda Rabbinin affına mazhar olmuş ve hoşnutluğunu almış bir ruh haliyle bu sevincini de paylaşmış olmaktadır. Hacda paylaşılan sadece hedy kurbanının eti değil, paylaşılan sevgi ve samimiyettir. Paylaşılan sadece sevinçte değil, İslâm toplumunda Müslümanların bütün ahvalleridir paylaşılan.

Hz. Peygamber, erdemli Müslüman'ın hayatını dinamik, canlı ve aksiyoner kılan bu iki ibadetin icrâsına vurgu yaparak hac ibadetinin sosyal ve aksiyoner durumunu da ön plana çıkarmış olmaktadır. Yüksek sesle getirilen telbiye ile başlayan Müslümanın manevî eğitimi hedy kurbanı ile zirveye ulaşmış telbiyede ki samimiyet, heyecan ve hız, hedy ile teslimiyet, sükûnet ve kurbiyetle birleşerek mümin'i kemâle erdirmiştir. Hacda yüksek sesle getirilen telbiye Müslümanın kulluktaki gayret ve çabasını ifade ederken, Hedy ise bütün bu gayret ve çaba ile elde ettiği amellerin kabulü için kul amelini Allah'a arz etmiştir.

⁴⁴⁵ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, 1/237.

⁴⁴⁶ Ahmet Güç, "Kurban", *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 2002), 26/436.

⁴⁴⁷ el-Hac 22/37.

2.2.7. Allah Yolunda Cihad Etmek

H. Muhammed (s.a.v.) en hayırlı amellerin ne olduğunu belirtirken bazen tek bir ameli ifade edip onu ön plana çıkarırken bazende birkaç ameli peş peşe sıralamıştır. Çalışmamızda ele aldığımız hadîste bu türdendir. Rasûlullah (s.a.v.) "Amellerin hangisi daha üstündür?" sorusuna "Allah'a iman etmek", "Sonra hangisi?" diye sorulduğunda "Allah yolunda cihad" "sonra hangisi?" diye sorulduğunda ise. "makbul hac" diye cevap vermiştir.⁴⁴⁸ Bu sıralama da bazen birbiriyle doğrudan ilişkisi olan imani, ahlâki ve bazı ibadetler yer alırken bazende görünüşte birbirinden hüküm ve icra bakımından farklı amellerin zikredildiğini görmekteyiz. Burada da H. Peygamber İman, cihad ve hac gibi konuları aynı söz diziminde zikrederek bu farklılığı göstermiştir. Bu şekilde ki ifadelerin sebeb-i vürûd'unu, söyleniş zamanını ve mekânını, gelişen sosyal ve siyasi olayları bilmek hiç kuşkusuz hadîslerin doğru anlaşılmasında önemli bir etkidir. Mesala:

H. Peygamber'in, ümmetin içinde yapmayacakları şeyleri söyleyen ve emrolundukları şeyleri yapmayan nesiller ortaya çıkacağını haber vererek, "Kim onlarla eliyle cihad ederse o Mümindir, kim onlarla diliyle cihad ederse o Mümindir, kim onlarla kalbiyle cihad ederse o Mümindir."⁴⁴⁹ demesi, savaşa çıkmakta olan İslâm ordusuna katılmak için gelen birine annesinin ve babasının hayatta olup olmadığını sorarak hayatta olduklarını öğrenmesi üzerine, "O halde onlara hizmet yolunda -nefsinle- cihad et"⁴⁵⁰ buyurması ve H. Âişe'nin, "Ey Allah'ın Rasûlü! Görüyoruz ki cihad amellerin en faziletlisidir; öyleyse biz de cihad etmeli değil miyiz?" diye sorması üzerine, "Sizin için cihadın en faziletlisi makbul hacdır."⁴⁵¹ Şeklinde cevap vermesi, cihadın gerek kapsamını gerekse yöntemlerini göstermesi bakımından önemlidir.

Bütün yönleriyle ele alacağımız cihad kavramını dil açısından incelediğimizde; Cihad (الجهاد): Arapça'da "güç ve gayret sarfetmek, bir işi başarmak için elinden gelen bütün imkânları kullanmak" manasındaki cehd kökünden türeyen cihad, İslâmî literatürde "dinî emirleri öğrenip ona göre yaşamak ve başkalarına öğretmek, iyiliği emredip kötülükten sakındırmaya çalışmak, İslâm'ı tebliğ, nefse ve dış düşmanlara karşı mücadele vermek" şeklindeki genel ve kapsamlı anlamı yanında fıkıh terimi olarak daha çok Müslüman olmayanlarla savaş, tasavvufta ise nefs-i emmâreyi yenme çabası için kullanılmıştır.

⁴⁴⁸ Müslim, "İmân", (No. 135).

⁴⁴⁹ Müslim, "İmân", 80.

⁴⁵⁰ Müslim, "Birr", 5.

⁴⁵¹ Buhârî, "Cihad", 1 (No. 2784).

Cihad Kur'ân-ı Kerîm'de isim olarak dört, bundan türeyen fiil şeklinde yirmi dört yerde geçmektedir; "cihad eden" anlamındaki mücahid ise iki âyette zikredilmiştir. Bu âyetlerin bir kısmında cihad kelimesinden doğrudan s.a.vaşın kastedildiği anlaşılmakta,⁴⁵² bir kısmında da cihad, Allah'ın rızâsına uygun bir şekilde yaşama çabası şeklinde özetlenebilecek olan genel anlamıyla geçmektedir.⁴⁵³ Müslümanlara cihad iznini veren "Saldırıya uğrayanlara zulme mâruz kaldıkları için savaş izni verildi. Allah onları muzaffer kılmaya elbette kâdirdir."⁴⁵⁴ ve "Size karşı savaşanlarla siz de Allah yolunda savaşın, fakat aşırılığa sapmayın; Allah aşırılığa sapanları sevmez."⁴⁵⁵ Mealindeki âyetlerde ise savaş iznin gerekçeside sunulmuştur. En hayırlı amel olarak belirtilen cihadın Allah yolunda olma kaydının olması Mümin'in dünyadaki mücadelesinde ki yaşam sebebinide ortaya koymaktadır. Cihad İslâmı özdeşleşmiş bir kavram olarak dinin yayılması ve yaşanması için yapılan büyük bir gayretin de adı olmuştur.

Hz. Peygamber Medine de kurduğu İslâm toplumunda bağımsız ve güçlü bir devlet için gerekli bütün unsurları inşa etmişti. İlk nüfus sayımı, ilk askeri birlikler (Seriyyeler), önemli kararların alındığı ilk meclis (Mescid-i Nebî), Eğitim ve öğretimin yapıldığı ilk üniversite (Ashâb-ı Suffe), İlk anayasa (Medine Sözleşmesi) vb. bütün bu icraatlar Müslümanların ileride karşılaşacağı saldırılara karşı güçlü olmasının yanısıra onları kıyamete kadar sürecek olan hak-batıl mücadelesine hem fiziken hemde manen hazırlamıştı.

Asr- Saadette ki cihad anlayışında malca zengin olma düşüncesinin yerini infak, şöhretin yerini tevâzu, hırsın yerini tevekkül, nefretin yerini merhamet, taassubun yerini ilim almıştı. Nefsiyle yaptığı cihadı kazanan Müslümanlar, zaferden zafere koşarak İlâhi Kelimetullah'ı yaymak ve hâkim kılmak için kıtalar arası seyr- sefer düzenliyorlardı. İleri yaşına rağmen Ebâ Eyyüb el-Ensârî'yi İstanbul surlarının önüne getiren inanç, sayılarının azlığına rağmen Bizans ordusuna Mûte de büyük kayıplar verdiren ruh, at sırtında kıtaların fethedildiği cesaret, adâleti ve hoşgörüsüyle gönülleri keşfeden din di bu!

Cihad'ın mal ve can ile yapılışından farklı olarak birde Kur'ânla yapılan cihad vardır ki bu da cihad'a daha farklı bir anlam katmış ve anlamını dahada genişletmiştir. Kur'ân ile cihad demek; Kur'ân'ın hakikatlerini, ilke ve prensiplerini, mana ve mesajlarını, yine Kur'ân'ın eğitim ve öğretim metotlarını kullanarak tebliğ ve temsil ile insanlara ulaştırmaktır. Böylece tüm problemleri, sıkıntıları Kur'ân ile çözme yoluna giderek insanlığın huzura ve mutluluğa erişmesini sağlamaktır. Hedef Kur'ân'ı, insanların zihinlerine, kalplerine ve

⁴⁵² et-Tevbe, 9/41.

⁴⁵³ Ahmet Özel, "Cihad", *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 531.

⁴⁵⁴ el-Hac 22/39.

⁴⁵⁵ el-Bakara 2/190.

hayatlarına nakşetmek gibi ulvî bir gaye olduğundan Kur'ân ile yapılan cihad en büyük cihaddır. Bu hakikat Kur'ân'ın “Öyle ise kâfirlere itaat etme, onlara karşı bu (Kur'ân)'la cihad et ki bu en büyük cihaddır.” âyetiyle sabittir. Bu sûre Mekke'de inen sûrelerden olduğu halde Allah, bu sûre'de huccet (delilleri ortaya koyma), anlatım ve Kur'ân'ı tebliğ sûretiyle kâfirlere karşı cihad edilmesini emretmiştir.⁴⁵⁶

Farklı telaffuz ve anlamlarıyla âyet ve hadîslerde işlenen cihad'ın tek bir yönüne yoğunlaşmak, cihad'ı sadece savaş veya nefis mücadelesi olarak almak Allah ve Resûlünün verdiği mesajın doğru anlaşılmasına neden olur. Zira gerek âyetlerde gerekse hadîslerde cihad şartlara ve gelişen olaylara göre daha geniş anlamıyla kullanılmış ana ilke olarak ise Müslümana adâleti tesis, zulmü ortadan kaldırma ve nefisle mücadele gibi sorumluluklar yüklemiştir. Allah'ın en sevmediği kibir, dünya sevgisi ve rıyayı gönlünde bulunduran biri cihad ettiğini düşünse bile Hz. Peygamber bunun gerçekte mücahid olamayacağını “Mücahid nefsiyle cihad edendir”⁴⁵⁷ hadîsiyle açıklamıştır. Aynı şekilde cihad'ı sadece nefis mücadelesi olarak tanımlayıp fiili bir durum karşısında savaştan ictinab etmekte cihadın doğru anlaşılmadığının bir delilidir. Müslüman cihad konusunda ifrad ve tefrid çizgisini iyi dengelemek zorundadır.

Günümüzde İslâm karşıtı devletler ve birtakım ideoloji gurplar eğitimsiz ve geri kalmış Müslüman beldelerde İslâmı terörize ederek cihadın içini boşaltmış özellikle halkı Müslüman olan ülkelerde huzursuzluk çıkarmıştır. Bu fitneyi de İslâm'ın en büyük değerlerinden olan cihad kavramını değersizleştirerek yapmıştır. Cihad kavramında olduğu gibi İslâm'ın şiarı konumunda ki birçok değerlerimiz baskın ve güçlü ehl-i küfr'ün büyük gayretleri sonucunda gerçek anlamından uzaklaştırılıp birçok müslümanın bilerek veya bilmeyerek nazarında da değerini yitirmiştir.

En faziletli amel olarak tarif edilen cihad amelinin mahiyetini, hukukî sonuçlarını, kapsadığı alanları, sınırlarını, özel durumlarını erdemli her mümin'in bilmesi ve ona göre yaşaması gerekir. Hz. Peygamber tarafından En faziletli amel diye takdim edilen cihad'ı radikal oluşumlarla, siyasi ve ideoloji tavırlarla değerlendirmek, asla birrada olması bile düşünülmeyen terörle birlikte anmak en büyük yanılgıdır. Cihad, temeli sağlam bir imanla atılan, duvarları güzel amel ve ahlâki erdemliklerle örülen, harcı, ilim, sevgi, hoşgörü, adâletle karılan ve hayatın her alanını kuşatan, yaşamı anlamlı kılan ve insanı içinde barındıran mükemmel bir binadır.

⁴⁵⁶ Enes Açık, *Farklı Bir Bakışla İslâm'da Cihad Kavramı* (Uşak: UÜSBE, Yüksek Lisan Tezi, 2019), 32.

⁴⁵⁷ Tirmizî, “Fezâ'ilü'l-Cihad”, 2 (No. 1621).

2.2.8. Namazda Kıyamı Uzun Tutmak

H. Peygamber (s.a.v.) kendisine yöneltilen “Amellerin hangisi daha efdaldır?” sorusuna “(Namazda) kıyamın uzun olanıdır.”⁴⁵⁸ Şeklinde ki cevabı Allah Rasûlü’nün ashâbına uyguladığı eğitim metodlarından biridir. Namaz ibadetinin önemli bir rûknuna işaret etmiş Müslümanların dikkatini buraya yönelterek onları daha dikkatli davranmaya davet etmiştir.

Bu başlık altında hadîste belirtilen “Kıyam” ve “Namaz” konusunu ele alıp incelenmiştir. Namazın rûkunlarından biri olan kıyam nedir? Kıyamın uzun tutulması ne anlama gelmektedir? Allah Rasûlün namazı nasıldı? gibi soruların cevaplarını vererek, namaz ibadeti’nin erdemli Müslüman’ın manevî, ahlâk ve karakter eğitimdeki etkisini inceleyeceğiz.

Kıyam (القيام): قَامَ fiilinden mastar olup sözlükte, ayak üzerinde kalmak, kalkmak, dikilmek anlamlarına gelir.⁴⁵⁹ Fıkîhî terim olarak ise kıyam: Namazda ayakta durmayı ve namazı ayakta kılmayı ifade eder ki bu yönüyle namazın fiili rûkunları arasında kabul edilir. Kıyam her rekâtın tekbirinden sonra ve rûkûndan önce yapılır. Kıyam esnasında kıraat yapılarak diğer işlemler uygulanır.⁴⁶⁰ Kıyam, rûkû ve secdeye kâdir olmak ve kıyam sebebiyle taharet şartı yahut setr-i avret veya kıraate kudret, kendisine ağır gelmemek kaydına bağlıdır.⁴⁶¹

Namaz, Allah’a saygı ve bağlılığı simgeleyen belli davranışlardan oluşur; bunlardan biri de “Allah’ın huzurunda ayakta duruş” anlamını taşıyan kıyamdır. Kur’ân’da “namazın dosdoğru kılınması” manasında kullanılan “ikâme” kıyamla aynı kökten geldiği gibi kıyam ve bu kökten türeyen diğer kelimeler birçok âyette namaza ve namaz kılarken Allah’ın huzurunda O’na bir saygı ve itaat göstergesi olarak ayakta duruşa işaret eder.⁴⁶² Namazda iftitah tekbirinin ayakta alınması ve kıraatin ayakta yapılması esastır. Kıyamın süresi de kural olarak bu iki rûknün yerine gelmesini sağlayacak süre kadardır. Namazda kıyamın farz (rûkn) oluşu farz ve vâcib namazlar içindir. Sünnet ve müstehap namazlar kolaylık esasına dayandığından bir özür bulunmasa da oturarak kılınabilir; ancak ayakta kılmak daha faziletlidir.⁴⁶³

Namaz ibadetinin diğer rûkunlarında olduğu gibi kıyam rûknünün yapılışı ve hükümleri de fıkîh kitaplarında ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır. Söz konusu hadîste

⁴⁵⁸ Ebû Dâvûd, “Vitr”, 12 (No. 1449).

⁴⁵⁹ Sarı, *el-Mevârid*, 1270.

⁴⁶⁰ Vecdi Akyüz, *Mukayeseli İbadetler İlmihali*, (İstanbul: İz Yayıncılık), 145.

⁴⁶¹ El-Hac Mehmed Zihni Efendi, *Nimet-i İslâm*, 198.

⁴⁶² el-Bakara, 2/238.

⁴⁶³ Ebûbekir Sifil, “Kıyam”, *DİA* (Ankara: TDV Yayınları, 2022), 25/513-514.

vurgulanan kıyam'ın gerçek manada nasıl eda edildiğini ise Allah Rasûlü'nün kıldığı namazda görmekteyiz. Namazda kıyamın uzun tutulmasını isteyen Hz. Peygamber bu emriyle namazda kıraatin uzun okunmasını istemesinin yanında namazda ki ta'dîl-i erkân'a da işaret etmiştir.

Namazda bütün rükünleri özellikle rükû ve secdeyi yerine getirirken acele veya ağır davranmak yerine orta yolu tutmaya mesela 'subhanellah' diyecek kadar durmaya ta'dîl-i erkân adı verilir.⁴⁶⁴ Diğer bir ifadeyle, namazdaki rükünlerin sükûnetle yerine getirilmesi, eklemlerde ve uzuvlarda itmi'nân ile sükûnet hâsıl oluncaya kadar namazın rükünlerine devam edilmesi demektir.⁴⁶⁵

Kur'ân-ı Kerîm'de namazı samimiyet ve ciddiyetle yerine getiren müminlerin (hâşiûn) kurtuluşa ereceği bildirildiği gibi⁴⁶⁶ bu ibadetin emredildiği âyetlerde "namaz kılma" (sallâ) fiili yerine namaz (salât) kelimesine yüklem yapılarak "bir şeyi hakkını vererek ifa etme" anlamındaki "ekâme" fiili kullanılmıştır.⁴⁶⁷ Namazın mânevî temeli olan huşûun gerçekleşmesinde önemli rolü bulunan ta'dîl-i erkânâ riâyet edilmemesi, namaz ibadetinin Allah'ı yüceltme ve bunu kalbin derinliklerinde hissetme anlamıyla bağdaşmaz. Hanefîler'den Ebû Yûsuf'a göre ta'dîl-i erkânın hükmü farz, Ebû Hanîfe ve Muhammed b. Hasan'a göre vaciptir.⁴⁶⁸

Hz. Peygamber namazın dosdoğru kılınması hususunda Ashâbını, "Ben namazı nasıl kılıyorsam, siz de öyle kılın"⁴⁶⁹ hadîsiyle uyarıyor onlara rehberlik yapıyordu. Hz. Aişeden gelen şu rivâyet O'nun namazda ta'dîl-i erkân'a nasıl dikkat ettiğini göstermesi açısından önemlidir. "Allah Rasûlü başını rükûdan kaldırdığı zaman, ayakta dümdüz doğrulmadıkça secdeye varmazdı. Secdeye varıp da başını kaldırdığı zaman oturarak doğrulmadıkça ikinci secdeye eğilmezdi. Oturduğunda sol ayağını döşer, sağ ayağını dikerdi."⁴⁷⁰ Hz. Peygamber'in her halini büyük bir titizlikle takip eden Ashâb-ı Kirâm yaptıkları bütün amellerde onu örnek alıyor ve onun yolunda gitmeye çalışıyordu. Sahâbe O'nun namazını şu şeklide anlatmaktadır.

"Rasûlullah kıyamda ağırlığını iki ayağının üzerine verip dimdik dururdu. Rükûda başını ne yukarıya diker ne de aşağıya bükerek, ikisi arasında tutardı. Rükûdan kalktığı vakit

⁴⁶⁴ Akyüz, *Mukayeseli İbadetler İlmihali*, 145.

⁴⁶⁵ Kadir Paksoy, "Hadîslere Göre Namazda Ta'dîl-i Erkân", *HÜİF, Dergisi*, 24 (Aralık 2010), 63.

⁴⁶⁶ el-Mü'minûn 23/1-2.

⁴⁶⁷ el-A'râf 7/170.

⁴⁶⁸ Abdullah Kahraman, "Ta'dîl-i Erkân", *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/366.

⁴⁶⁹ Buharî, "Ezan", 18 (No.631).

⁴⁷⁰ Müslim, "Salât", 240.

iyice doğrulmadan secdeye gitmezdi. Başını secdeden kaldırdığı zaman iyice doğrulup oturmadıkça ikinci secdeyi yapmazdı.”⁴⁷¹

“Rasûlullah’ın kıyamı, rükûu, rükûdan sonraki ayakta bekleyişi, secdesi, iki secde arasındaki oturuşu ve teşehhüddeki oturuşu neredeyse birbirine denk uzunlukta idi.”⁴⁷²

Allah Rasûlü başta nafil olmak üzere şahsi namazlarında kıraati uzun tutardı. Abdullah b. Mes’ûd (r.a.)’tan gelen şu rivâyeti örnek gösterebiliriz. “Bir gece (teheccüd vakti) Rasûl-i Ekrem (s.a.v.)’in namazına iştirak ettim. Namazın kıyamında o kadar uzun durdu (kıraati uzun okudu) ki, neredeyse dayanamayıp yere oturacak ve O’nu namazıyla baş başa bırakacaktım.”⁴⁷³ Bununla birlikte Hz. Peygamber namazın cemaatle kılınmasın durumunda namazda kıyamın uzun tutulmamasını da istemiştir. “Sizden biriniz, insanlara namaz kıldırırken hafif tutsun; çünkü aralarında zayıf, hasta ve yaşlı kimse vardır. Kendi başına namaz kılarken dilediği kadar uzatsın.”⁴⁷⁴ Câbir b. Abdullah’ın rivâyet ettiği başka bir hadîste ise Allah Rasûlü’nün cemaatle kılınan namazda kıraati uzun okuyan sahabîsini ağır bir şekilde uyardığı görülmektedir. O, şöyle anlatıyor: “Muaz b. Cebel Hz. Peygamber ile namaz kıldıktan sonra gelip bize imam olurdu. Bir gece Hz. Peygamber namazı geç kıldırılmıştı. Muâz bir gün yine Hz. Peygamber’le namaz kıldı. Sonra gelip kavmine imam oldu ve Bakara Sûresi’ni okumaya başladı. Bunun üzerine bir adam cemaatten ayrılarak kendi başına namazını kıldı. O’na: “Be adam sen münafık oldun!” denilince, “Ben münafık olmadım.” diye cevap verdi. Sonra Hz. Peygamber’e gelerek: “Ey Allah’ın Rasûlü! Muâz seninle beraber namaz kıldıktan sonra gelip bize imam oluyor. Biz ise develerle su taşıyan ve ellerimizle çalışan kimseleriz. Muâz gelip bize imam oldu ve namazda Bakara Sûresini okudu.” dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber: “Ey Muâz! Sen fitneci misin? Fitneci misin sen? Filan ve filan sûreleri okusaydın ya!”⁴⁷⁵

Hz. Peygamber kıraatı ister kısa isterse uzun tutsun her durumda namazın ta’dîl-i erkân’la kılınmasına önem gösterirdi. Namazını çabucak kılan kimseyi, “Sizden biriniz rükû ve secdelerde belini tam olarak doğrultmadıkça namazı yeterli olmaz.”⁴⁷⁶ Şeklindeki hadîsiyle uyarılmış namaz ibadetini aceleye getirilmeden huşû içerisinde eda edilmesini emretmişti. Günümüzde Arap olmayan Müslüman topluluklar Kur’ân dili Arapçayı yeterince bilemediklerinden dolayı namazlarda okudukları âyet ve sûreler genellikle hep kısa sûrelerden teşekkül etmiş hatta Anadolu da namaz sûreleri olarak anılarak meşhur olmuştur.

⁴⁷¹ Buharî, “Ezan”, 122 (No.793).

⁴⁷² Müslim, “Salât”, 193.

⁴⁷³ Müslim, “Salâtu’l-musâfirîn”, 204.

⁴⁷⁴ Müslim, “Salât”, 183.

⁴⁷⁵ Müslim, “Salât”, 178.

⁴⁷⁶ Ebû Dâvûd, “Salât”, 144 (No. 855).

Halbu ki Allah Rasûlü kıldığı namazlarda genellikle âyet sayısı bakımından tıval-ı mufassal ve evsât-ı mufassal sûreleri okumuştur. Buna şu rivâyetleri örnek verebiliriz:

“Rasûlullah (s.a.v.) sabah namazlarında (kıldırırken) altmıştan yüz âyete kadar okurdu.”⁴⁷⁷ “Öğle namazının ilk rekâtında otuz, ikinci rekâtında onbeş âyet miktarında kıraatte bulunurdu. İkinci namazının ilk rekâtında onbeş âyet, ikinci rekâtında ise bunun yarısı kadar kıraat okurdu.”⁴⁷⁸ “Öğle namazı başladığı sırada bizden bir kimse Bakî’ mevkiine giderdi ve orada abdestini tazeleyip mescide dönerdi de namazdaki ilk rekâtın uzunluğu sebebiyle Rasûlullah’ın birinci rekâtına yetiştirirdi.”⁴⁷⁹ Cemaatle veya tek başına kılınan namazların her vaktinde farklı âyet ve sûrelerin okunması hem kıyamı uzatmış hemde kıyamda bu âyetlere olan tedebbürü artırmıştır. Kur’ân tilaveti ve hıfzı zayıf olan Müslümanların hafızasında genellikle kısa sûrelerin olması namazdaki kıyamda kısaltmış ve namazın alelacele kılınmasına da neden olmuştur. İmkânı olan her erdemli Müslümanın namazlarında okuyacağı kadar âyet sayılarına göre tıval-mufasal, evsât-ı mufassal ve kısar-ı mufassal diye isimlendirilen Kur’ân sûrelerini bilip ezberlemesi, anlamları üzerinde düşünüp tefsir ve mealini yapabilmesi gerekir. Müslümanın Kur’ân âyetlerine vukûfiyeti aynı zamanda onun namazlarında ki verimliliği ve huşûyu da artırır. Aksi takdirde ne okuduğunu bilmeden tecvid kaidelerine, harflerin mahreç ve sıfatlarına dikkat etmeden özensiz olarak ezberlenmiş bir sûre ile kılınan namazın o kişide bıraktığı etki az olacaktır.

Erdemli bir mümin namazını eda ederken namazını niçin kıldığının bilinci içerisinde tam bir huşû ile kılmalıdır. Künhüne vakıf olunmadan, çarçabuk bir şekilde, aklı dışarıda bedeni namazda, üstün körü kılınan namazın ne kılana faydası vardır ne de Allah böyle bir namazdan hoşnut olmuştur. Kıyamın uzunluğu sadace kıraatın uzun okunması değildir. Müminin namazda iken aldığı haz ve Rabbiyle kurduğu güçlü bağı da ifade etmektedir. Çünkü kıyam, kulun Allah’ın huzurunda ki hazır oluşudur. Kıyam, dünya meşgalesinden sıyrılıp Allah’a karşı yöneliştir. Kıyam, Allah karşısında derin bir saygı içerisinde boyun eğmektir. Mümin’in kıyamda olması aynı zamanda inandığı değerlerinde dimdik ayakta durduğunu göstermektedir. Kul kıyami ile yaratıcının davetine “Lebbeyk” demiş bütün emrine ve hükmüne hazır olduğunu ilan etmiştir. Balık sudan nasıl çıkmak istemezse Müminde namazdan öyle çıkmak istemez ve Rabbiyle olan iletişimini kıyamını uzatarak ve huşû içerisinde sürdürür. Kıyam diriliştir, Kıyam ahiddir. Kıyam elif gibi dosdoğru olmanın namazdaki göstergesidir.

⁴⁷⁷ Müslim, “Salât”, 172.

⁴⁷⁸ Müslim, “Salât”, 157.

⁴⁷⁹ Müslim, “Salât”, 161.

2.2.9. İbadetlerde İstikrarlı ve Devamlı Olmak

H. Muhammed (s.a.v.)'e, Allah'a en sevimli gelen amel hangisidir diye sorulduğunda verdiği cevaplardan biriside "Azda olsa devamlı olanıdır."⁴⁸⁰ Şeklinde olmuştur. Söz konusu hadîste H. Peygamber'in vurguladığı şey amellerde istikrar ve devamlılığın olması yönündedir. Bu başlık altında ele alacağımız konu ise Müslümanı erdemli kılacak olan şeyin ibadetlerindeki devamlılığı, disiplini ve güzel amelerin yapılmasında ki samimiyeti olacaktır.

Yüce dinimizin emrettiği tüm ibadetlerde asıl gaye imanla atılan inaç temelini samimi bir ibadet disiplini ve güzel amellerle birlikte yükseltmek olmuştur.

İbadet (الْعِبَادَة): Sözlükte "boyun eğme, alçak gönüllülük, itaat, kulluk, tapma, tapınma" anlamlarına gelen ibadet dinî bir terim olarak insanın Allah'a saygı, sevgi ve itaatini göstermek, O'nun hoşnutluğunu kazanmak niyetiyle ortaya koyduğu belirli tutum ve gerçekleştirdiği davranışlar için kullanıldığı gibi daha genel olarak aynı mahiyetteki düşünüş, duyuş ve sözleri de ifade eder; ancak kelimenin dinî içerikli belli ve düzenli davranış biçimleri için kullanımı daha yaygındır. İslâmî literatürde genellikle bu tür davranış biçimleri için ibadet, insanın, hayatını daima Allah'a karşı saygı ve itaat bilinci içinde sürdürmesi şeklindeki kulluk duyarlılığı için de ubûdiyyet ve ubûdet terimlerine yer verilmiştir. Bir tanıma göre ubûdiyyet "kulun Allah'ın yaptıklarından memnun olması", ibadet ise "O'nun razı olacağı işleri yapması"dır. Buna göre ibadette belirli davranış şekilleri öne çıkarken ubûdiyyette ahlâkî ve mânevî öz ağır basmaktadır. Bununla birlikte böyle bir özden yoksun olan davranışlar ibadet sayılmaz.⁴⁸¹

Yüce dinimiz Müminde ki erdemliliği artırmak için onun hem beden hemde ruh eğitimine büyük önem vermiş ve birtakım ibadetleri yapmasını isteyerek disipline etmiştir. Kul inancını davranışlarına yansıtmak zorundadır. Bu yönüyle Müslüman teslimiyetinde ki bu ulvilî Yaratacının yapılmasını istediği davranışlarla yani bir takım ibadetlerle ortaya koyar. Her ibadet Müslüman'ın ruh dünyasında ve sosyal yaşantısında bir inkılap uyandırır, dünyaya, eşyaya, tüm mahlûkata karşı bakış açısı değişir, aklen olgunlaşır ve huzura kavuşur.

İbadet Allah'a saygı ve itaatin en yüksek derecesidir. İbadetin ruhu niyettir. Kalbin bütünüyle Allah'a yönekmesi ve bağlanmasıdır. Ruhsuz beden bir işe yaramadığı gibi, niyetsiz ibadetin de değeri yoktur.⁴⁸² Müslüman hayatında ki ilk disiplinini samimi niyetle başlatıp azda olsa sürekli bir ibadetle sürdürünce sosyal hayatına bir düzen katmış ve yaşam gayesini anlamlandırmış olmaktadır. H. Peygamber'in Allah'ın en çok sevdiği amel azda

⁴⁸⁰ Müslim, "Salât", 216.

⁴⁸¹ Mustafa Sinanoğlu, "İbadet", *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/233-235.

⁴⁸² Lütfi Şentürk-Seyfettin Yazıcı, *İslâm İlmihali*, (Ankara: DİB Yayınları. 2014), 79.

olsa sürekli yapılan olarak belirtmesinde ibadetlerin sürekliliğine teşvik olduğu gibi Müslümanların zaman yönetimine de işaret vardır. Üzerine yemin edilen zamanı⁴⁸³ kullanma disiplinini de öğreten yüce dinimiz Müslümanlara emrettiği namaz,⁴⁸⁴ oruç⁴⁸⁵ ve hac⁴⁸⁶ gibi ibadetleri de belli bir zamana yaymıştır. Allah Rasûlü'nün farz ibadetlerin dışında Müslümanlara günün belli zaman dilimlerinde tavsiye ettiği günlük istiğfar⁴⁸⁷ ve tesbihatlar⁴⁸⁸ ruh ve beden disiplinini kazanılması açısından önemlidir.

Kur'ân'ın zaman yönetimini sadece ibadetler için sınırlı olmadığını da görmekteyiz. Zira “Öyleyse, bir işi bitirince diğerine koyul.”⁴⁸⁹ âyeti zamanın israf edilemeyeceği kadar önemli olduğunu belirtmiştir. Aynı şekilde Hz. Peygamber'in “İki nimet vardır ki, insanların çoğu bu nimetleri kullanmakta aldanmıştır: Sıhhat ve boş vakit.”⁴⁹⁰ hadîsi Onun zaman yönetimine verdiği önemi göstermektedir.

Kur'ân ve Hz. Peygamberin ibadet anlayışındaki zaman merkezli tutumu, müntesiplerini daima zamanın bilincinde olmaya sevk etmektedir. Bu bağlamda Şâfiî'nin, “Sufilerle arkadaşlık ettim. Onlardan sadeceiki cümle istifadem oldu. Şöyle dediklerini işittim: Vakıt kılıç gibidir, sen onu kesmezsen o seni keser. Nefsini hak ile meşgul etmezsen o seni batıl ile meşgul eder” sözleri, İslâm'ın zaman telakkisinin anlamlı bir ifadesidir. Müslümanın bu hakikati idrak edip bu doğrultuda yürümesini, onun iman ve takvâsının alametlerinden biri olarak gören İslâm dini, büyük bir önem atfetmiş olduğu ibadetleri günlük, haftalık, yıllık ve ömürlük olarak planlamıştır. Özellikle bilim ve teknolojinin günümüz modern dünyasını etkileyerek her geçen gün insanın dinî ve manevî dünya ile olan ilişkisini tehdit ettiği dikkate alındığında, dinin zaman yönetimine yapacağı katkıların önemli olduğu ifade edilebilir.⁴⁹¹

Az ve sürekli yapılan ibadetlerin ferdin iç dünyasına ve sosyal hayatına etkisi, bir anda çok miktarda yapılan ibadetlerden daha etkili olabilir. Bu şekilde ki ibadet anlayışı herhangi bir usanma meydana getirmediği gibi o amellerin yapılmasına özlem ve iştahı artırabilir.

⁴⁸³ el-Asr 103/1.

⁴⁸⁴ en-Nisâ 4/103.

⁴⁸⁵ el-Bakara 2/183.

⁴⁸⁶ el-Bakara 2/197.

⁴⁸⁷ Buharî, “Daavât”, 3 (No. 6307).

⁴⁸⁸ Buharî, “Daavât”, 65 (No. 6405).

⁴⁸⁹ el-İnşirâh 94/7.

⁴⁹⁰ Buharî, “Rikâk”, 1 (No. 6412).

⁴⁹¹ Fatih Kandemir, “Kur'an ve Sünnet Bağlamında Zaman Yönetimi” *Marifatname SİF Dergisi*, 8/2 (Aralık 2021), 413-429.

2.2.10. Riya ve Gösterişten Tamamen Uzak Kabul Olunmuş Hac Yapmak

Rasûlullah (s.a.v.)'ın “Ammellerin en faziletlisi hangisidir?” sorusuna “Allah’a ve Rasûlüne iman etmek ve Cihad’tan sonra üçüncü olarak “Mebrûr Haccı⁴⁹² (yânî makbul olmuş, günah ve riya karışmamış) belirtmiş olması tıpkı diğer hadîs örneklerinde olduğu gibi sahabenin bu husustaki ihtiyacı, yapılması istenilen amelin ön plana çekilerek vurgulanması vb. nedenler etkili olmuştur. Özellikle Hz. Peygamber’in sözdeki etkililiği, konuyu ele alma şekli ve üslubu da bu üç amelin sıralanmasında önemli bir etkindir. Zira Hz. Peygamber en hayırlı amel sırasında önce Allah’ı ve O’nun emirlerini tatbik eden Peygamberine imanı, sonra böyle bir imanın getireceği sorumluluk karşısında mücadele etmek için cihad’ı sıralamış, son olarak ise nefisle mücadelede cihad gibi önemli bir rolü ve etkisi olan hac ibadetini zikretmiştir.

Hac ibadetini Allah tarafından makbul olunmasına, günaha ve riyaya karışmamasına bağlayan Allah Rasûlü bu ibadetin edasında karşılaşılabilecek olumsuz durumlarada işaret etmiştir.

Bu başlık altında Hac ibadetinin fıkhi hükümlerinden ziyade özellikle Haccın mebrur olunmasının ne anlama geldiği hususu ile Haccın ferd ve toplumsal etkisi ele alınıp incelenecektir.

Arapça’da “gitmek, yönelmek; ziyaret etmek” anlamlarına gelen hac kelimesi, fıkıh terimi olarak imkânı olan her müslümanın belirlenmiş zaman içinde Kâbe’yi, Arafat, Müzdelife ve Mina’yı ziyaret etmek ve belli bazı dinî görevleri yerine getirmek sûretiyle yaptığı ibadeti ifade eder.⁴⁹³

İslâmî kaynaklara göre haccın Hz. Âdem dönemine kadar uzanan bir geçmişi vardır. Bir kısmı İsrâiliyat’a dayanan bazı rivâyetlere göre Kâbe’yi önce melekler tavaf etmiş, daha sonra da Hz. Âdem Allah’ın emriyle Mekke’ye giderek Arafat’ta Hz. Havvâ ile buluşup kendisine Beytullah’ın etrafındaki hacla ilgili mukaddes yerleri gösteren meleklerin rehberliğinde haccetmiştir. Hz. Şît’in peygamberliği sırasında onardığı Kâbe, Nûh tûfanının ardından uzunca bir süre kumlar altında kalmış ve nihâyet Hz. İbrâhim ile oğlu İsmâil tarafından eski temelleri bulunarak yeniden inşa edilmiştir. “Bir zamanlar İbrâhim, İsmâil ile beraber beytin temellerini yükseltirken...”⁴⁹⁴ meâlindeki âyet bu inşaata işaret etmektedir. Cenâb-ı Hakk’ın Hz. İbrâhim’e, “İnsanlar arasında haccı ilân et ki gerek yaya olarak gerekse nice uzak yoldan gelen yorgun argın develer üzerinde kendilerine ait birtakım

⁴⁹² Tirmizî, “Fedâilü'l-Cihad”, 22 (No. 1658).

⁴⁹³ Ömer Faruk Harman, “Hac”, *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 14/382-386.

⁴⁹⁴ el-Bakara 2/127.

*yararları yakından görmeleri, Allah'ın kendilerine rızık olarak verdiği kurbanlık hayvanlar üzerine belli günlerde Allah'ın ismini anmaları (kurban kesmeleri) için sana (Kâbe'ye) gelsinler. Artık ondan hem kendiniz yiyecek hem de yoksula, fakire yedirin; sonra kirlerini gidersinler, adaklarını yerine getirsinler ve o eski evi tavaf etsinler”*⁴⁹⁵ emrini vermesinden, insanları hac yapmak üzere Mekke'ye davet eden ilk peygamberin İbrâhim olduğu anlaşılmaktadır. Hz. İbrâhim haccın menâsikini tesbit ederek Kâbe'nin her yıl ziyaret edilmesini sağlamış ve oğlu Hz. İsmâil'i orada bırakıp Filistin'e dönmüştür; o tarihten sonra gelen peygamberler ve ümmetleri de Kâbe'yi ziyaret etmişlerdir.⁴⁹⁶

Hac, farz olduğu andan itibaren günümüze kadar bu ibadet tüm İslâm âleminde büyük bir titizlikle ve heyecanla yerine getirilmeye çalışılmış, hacca gidip gelenler toplumda “hacı” adı altında vasıflandırılarak bir değer bulmuş ve hürmet görmüştür.

Umre ise sözlükte “ziyaret, Kâbe ziyareti; imar” anlamlarına gelmektedir. Fıkıhta ihrama girerek Kâbe'yi tavaf edip Safâ ile Merve arasında sa'y yapmayı ifade eder. Gerek eda mekânı gerekse âdâb ve erkânı bakımından hac ve umrenin birçok ortak noktası vardır. İslâm'ın temel şartlarından biri olması dolayısıyla hac ve umreyi birbirinden ayırmak için hacca “büyük hac”⁴⁹⁷ umreye “küçük hac” denilir. Umre kelimesi Kur'ân-ı Kerîm'de aynı âyet içinde iki defa⁴⁹⁸ bir âyette de fiil şeklinde geçer.⁴⁹⁹

Allah Rasûlü hac ve umre ibadetinin önemini Müslümanlara birçok defa değişik lafız ve yönleriyle öneminin anlatmış ve onları böylesi coşkulu bir ibadete teşvik etmiştir.

"Makbul haccın karşılığı cennetten başka bir şey değildir. Umre de diğer bir umre ile arasındaki günahları siler."⁵⁰⁰

"Kim Allah için hacceder de kötü söz ve davranışlardan sakınır ve günahlara sapmazsa “kul hakları hariç” annesinin onu doğurduğu günkü gibi günahlardan arınmış olarak döner.”⁵⁰¹

"Haccedenler ve umre yapanlar Allah'ın misafirleridir. Kendisine dua ederlerse, dualarını kabul eder, bağışlanma dilerlerse onları bağışlar."⁵⁰²

"Hac ve umreyi art arda yapınız. Çünkü bu ikisi, körüğün demir, altın ve gümüşün pasını giderdiği gibi fakirliği ve günahları yok eder."⁵⁰³

⁴⁹⁵ el-Hac 22/27-29.

⁴⁹⁶ Abdülkerim Özeydin, “İslâm'da Hac”, *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 14/386-389.

⁴⁹⁷ et-Tevbe 9/3.

⁴⁹⁸ el-Bakara 2/196-198.

⁴⁹⁹ Mehmet Boynukalın, “Umre”, *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/150-153.

⁵⁰⁰ Müslim, “Hac”, 437.

⁵⁰¹ Buhârî, “Hac”, 4 (No. 1521).

⁵⁰² İbn-i Mâce, “Menâsik”, 5 (No. 2892).

⁵⁰³ İbn-i Mâce, “Menâsik”, 3 (No. 2887).

Erdemli bir mümin hac ibadetinin Allah katında “haccı mebrûr” olmasını istiyorsa hadîslerde de buyurulduğu gibi kul hakkından arınacak, gıybet, suizan, yalan cimrilik, israf, hırsızlık, zulüm, vb. konusu her türlü haram olan işleri terk edecek ve ruhuna vakıf olunmadan yapılan bir haccın Allah tarafından kabul olunamayacağının bilincinde olacaktır.

Hac esnasında dünyanın her yerinden gelen insalarla tanışmaya çalışacak hayır olan işlerde aktif olacak, dünya müslümanlarının derdiyle dertlenecek, İhramı giyerken her türlü maddi göstergeleri, makam ve statüleri bırakacak kefen sadeliğini hissedecek, Kâbe de tavaf ederken kendisi de dahil tüm alemin makrodan mikroya her varlığın Yüce Allah’ı tesbih ettiğini⁵⁰⁴ ve yücelttiğinin idrakı içerisinde olacak. Sayı yaparken Hz. Hacer’in şahsında yokluğu, umudu ve nimeti görecektir, Arafatta mahşerin provasını yapacak, amellerinin hesabını nasıl vereceğini düşünecek, “*Müminler ancak kardeşirler.*”⁵⁰⁵ İlâhi hitabının şuuru içerisinde tüm kardeşleriyle tanışacak. Müzdelifede zor geçitten nasıl geçileceğini dünyada misafir olduğunu tefekkür edecek, Minada şeytan taşlarken aslında her attığı taşın kendisinin kötü bir huyu ve günahı olduğunu düşünecek ve arınmanın bir nişanesi olarak şükür kurbanını kesip başladığı noktaya Kâbeye gelecek ve Rabbi için söylediği teşbih, telbiye ve zikirlerini icra edecek.

Birçok yönleriyle Müslümanın ruh ve sosyal hayatına büyük etki eden hac ibadetinin psikolojik, sosyolojik ve siyasi yönünden ele alınıp incelenmesi gerekmektedir.

Hac, gayesizliğin karşıtıdır. Hac, ezeli ve ebedî, eşi benzeri olmayan, Hâkim-i Mutlak Allah’a dönüşünü temsil eder. O’na dönmek tamlığa, güzelliğe, kuvvete, bilgiye, değere ve gerçeğe doğru kararlı bir hareketi simgeler.⁵⁰⁶ İstikameti Kur’ân ve sünnet olan ve onu hayatının merkezine yerleştiren bilinçli erdemli muttakîlerin hacccıdır “haccı mebrûr” olan.

Günümüzde hac ibadetinin ruhuna uygun bir şekilde icra edilmesinin önünde birçok engelin olması hacda elde edilecek bireysel ve içtimâî kazanımlarada mani olmaktadır. Dünyanın birçok yerinden gelen Müslümanların farklı dil ve kültürel yapılarının ortak bir eylemde buluşması için İslâm ülkelerince yeterli faaliyetlerin yapılmaması ve Dünya Müslümanlarının problemlerinin çözümü için bir planlamanın olmaması bu engellerin başında gelmektedir. Hac sadece bir ibadet değil aynı zamanda aksiyoner yönüyle Müslümanlara içtimâî çözümler üreten bir meclistir.

⁵⁰⁴ el-Hadîd 57/1.

⁵⁰⁵ el-Hucurât 49/10.

⁵⁰⁶ Ali Şeriatî, *Hac*, (İstanbul: Şura Yayınları, 1991), 22.

2.2.11. Allah İçin Sevmek ve Allah İçin Buğz Etmek

Hiz. Peygamber'in sahâbînin amellerin en faziletlisi nedir? Sorusuna "Allah için sevmek ve Allah için buğzetmektir."⁵⁰⁷ cevabında ki vurgu sevginin ve buğzun sırf Allah için olduğunadır. Sözlükte hubb (الْحُبُّ) kelimesi sevgi, aşk; buğz (الْبُغْزُ) ise sevmenin zıttı sevmeme, nefret etme anlamına gelmektedir.⁵⁰⁸ hubb kökünden türemiş bir isim olarak dini literatürde çoğunlukla muhabbet (الْمُحَابَّةُ) kelimesi kullanılmış olup "sevgi" anlamında meveddet ve vüd (vüdd) kelimeleride yaygın biçimde kullanılmıştır.

Kur'ân-ı Kerîm'de muhabbet bir âyette,⁵⁰⁹ hub ise dokuz âyette geçmekte, yetmiş iki yerde aynı kökten isim ve fiiller yer almaktadır. Bu âyetlerde sevginin hem Allah'a hem insana nisbet edildiği görülür. "Ey iman edenler! Sizden kim dininden dönerse bilsin ki Allah öyle bir kavim getirecektir ki Allah onları sever, onlar da Allah'ı severler; ..."⁵¹⁰ âyetinde Allah'la kullar arasındaki karşılıklı sevgiyi vurgulamaktadır. Allah'ın isimlerinden olan vedûd,⁵¹¹ onun kullarını çok sevdiğini ifade eder. Allah'a nisbet edilen yerlerde O'nun takvâ sahiplerini, iyilikseverleri, maddî ve mânevî temizliğe önem verenleri, tevekkül ehlini, sabırlı davrananları, adâletli olanları, kahramanları, Hiz. Peygamber'e uyanları sevdiği; inkârcıları, zulüm ve haksızlık yapanları, günahlarda ısrar edenleri, böbürlenip övünenleri, büyüklük taslayıp gerçeklere karşı çıkanları, nankörleri, hainleri, aşırılığa sapanları, şımarıkları sevmediği bildirilir. Sevginin insana nisbet edildiği âyetlerde Allah sevgisi, iman sevgisi, müminler arasındaki sevgi gibi sevgi türlerinden övgüyle söz edilmekte, buna karşılık insanın dünyaya, mala mülke, geçici hazlara aşırı düşkünlüğü, hak etmediği halde övülmeyi ve çirkin olan şeyleri ifşa etmeyi sevmesi eleştirilmektedir. Diğer bazı âyetlerde Allah sevgisinin bütün sevgilerden daha güçlü olması gerektiği,⁵¹² Allah'ı sevmenin başlıca alâmetinin Peygamber'e bağlılık ve onun yolunu izlemek olduğu,⁵¹³ bildirilmekte ve Allah'ı seven, Allah'ın da kendilerini sevdiği kulların müminler karşısında alçak gönüllülüklerinden, inkârcılar karşısında onurlu duruşlarından⁵¹⁴ övgüyle bahsedilmektedir. Muhabbet konusu hem Allah'a hem insanlara nisbet edilerek hadîslerde de geniş bir şekilde yer almıştır. Bu hadîslerde iyilikseverlik, hoşgörü, yumuşak huyluluk, kolaylaştırıcı olma, kusurları örtme, hayâ, iffet, zâhidlik, takvâ ve güzel davranma Allah'ın sevdiği meziyetler arasında zikredilir. İnsanların

⁵⁰⁷ Ebû Dâvûd, "Sünnet", 2 (No. 4599).

⁵⁰⁸ Sarı, *el-Mevârid, Arapça Türkçe Lûgat*, 116-263.

⁵⁰⁹ Tâhâ 20/39.

⁵¹⁰ el-Mâide 5/54.

⁵¹¹ Hûd 11/90.

⁵¹² el-Bakara 2/165.

⁵¹³ Âl-i İmrân 3/31.

⁵¹⁴ el-Mâide 5/54.

birbirini sevmelerini isteyen çok sayıda hadîs bulunmakta olup bu sevginin sırf Allah rızası için olması gerektiği belirtilmektedir. Zira “Sevdiğini Allah için sevmek, yediğini de Allah için yermek imandandır.”⁵¹⁵ Diğer bir hadîste, Allah için birbirini seven ve bu sevgiyle buluşup bu sevgiyle ayrılanlar mahşer gününde Allah’ın özel konukları olarak ağırlanacak yedi zümre içinde gösterilmiştir⁵¹⁶. “İman etmedikçe cennete giremezsiniz, birbirinizi sevmedikçe de iman etmiş sayılmazsınız”⁵¹⁷ İslâm kardeşliğinin önemini dile getirmektedir. Hadîslerde ayrıca gerçek anlamda mümin olabilmek için Allah’ı ve Rasûlünü her şeyden ve herkesten daha fazla sevmenin gerektiğine⁵¹⁸ dikkat çekilmiştir.⁵¹⁹

Sevgiyi Allah’a has kılmak aynı zamanda dini de yalnız O’na has kılmaktır.” “*De ki: “Kuşkusuz bana, kendisine içten bir inanç ve bağlılık göstererek ibâdeti yalnız Allah'a has kılarak O'na kulluk etmem emredildi.”*⁵²⁰ Hz. Peygamber bu ilahi emir gereği ümmete örnek olacak bir hayat sürmüş Allah’ın rızası olmadığı hiçbir şeye meyletmemiştir.

İslâmı tebliğinin ilk yıllarında Mekkeli müşrikler amcası Ebû Talib’in aracılığı ile tehtidkar bir şekilde Ondan peygamberlik davasından vazgeçmesini iletmışler ama Hz. Peygamber amcasına “ Bu işten vazgeçmem için güneşi sağ elime, ayı da sol elime verseler dahi Allah bu dini üstün kılıncaya kadar veya ben ölünceye kadar vazgeçmeyeceğim.” şeklinde cevap vermiştir. Müşrikler Hz. Peygamber’in kendisine başvurarak da bazı tekliflerde bulundular. Bir defasında Utbe b. Rebia tek başına, bir başka zaman da heyet halinde ona başvurarak, bu hareketiyle mal istiyorsa mal vermeyi, saltanat istiyorsa kendisini başkan yapmayı, hasta ise tedavi ettirmeyi önerdiler. Fakat Hz. Muhammed (s.a.v.) gayesinin bunlar olmadığını, Allah tarafından kendisine verilen peygamberlik görevini yerine getirdiğini ve bu uğurda her şeye katlanacağını bildirsi. Bundan bir sonuç alamayan müşrikler, “biz senin ibadet ettiğine ibadet edelim sende bizim taptıklarınıza tap” şeklinde bir teklif daha göturdüler.⁵²¹ Bunun üzerine; “*De ki: “Ey inkârcılar! Ben sizin tapmakta olduğunuz şeylere tapmam. Siz de benim taptığıma tapıyor değilsiniz. Ben sizin taptıklarınıza tapacak değilim. Siz de benim taptığıma tapıyor değilsiniz. Sizin dininiz size, benim dinim banadır.”*⁵²² Mealinde ki Kâfirûn sûresi nazil oldu.

⁵¹⁵ Buharî, “İmân”, 1 (No. 7).

⁵¹⁶ Buharî, “Ezân”, 36 (No. 661).

⁵¹⁷ Müslim, “İmân”, 94.

⁵¹⁸ Buharî, “İmân”, 8 (No.14).

⁵¹⁹ Süleyman Uludağ, “Muhabbet”, *DİA* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 30/384-386.

⁵²⁰ ez-Zümer 39/11.

⁵²¹ İbn Hişâm, es-Siretü’n-Nebeviyye, 1/362.

⁵²² el-Kâfirûn 109/1-6.

Hız. Peygamber tebliğinde kararlı olması ve kâfirlerin yalancı vaatlerine uymaması için uyarılmakla kalmayıp bu hususta en ufak bir meylin bile olmasına müsaade edilmeyeceği şu âyetler ile de açıklanmıştır. *“Sen onların dinlerine uymadıkça yahudiler de hristiyanlar da senden asla memnun kalmayacaklardır. De ki: “Asıl doğru yol ancak Allah’ın yoludur.” Eğer sana gelen ilimden sonra onların arzularına uyarsan, bilesin ki artık Allah sana ne dost ne de yardımcı olacaktır.”*⁵²³

Bu âyetler şunu gösteriyor ki sevgi, muhabbet, taat ve ibadet sadece Allah içindir. Allah Rasûlü’nün şahsında Müminler dini yaşama hususunda Allah’ın rızasını imanının merkezine yerleştirecektir. Hiçbir güç ve hiçbir dünya menfaati onu Allah’ın rızasından alıkoymayacaktır. Erdemli Müslüman, müminlere karşı alçak gönüllü, kâfirlere karşı vakarlı olacak, Allah yolunda cihad ederek hiç kimsenin kınamasından korkmayacaktır.⁵²⁴ Hayata bakışı ve yaşam felsefesinin merkezinde Allah’ın sevdiklerini sevecek onun sevmediklerinden uzaklaşacak, O’nun sevgisini esas alacak, batıla harama ve tüm kötü işlere Allah için tavır alacaktır.

Sevdiğini Allah için seven sevmediğini de Allah için sevmeyen bir Müslüman bu yönüyle *“De ki: “Benim namazım, (her türlü) ibadetim, hayatım ve ölümüm, hepsi âlemlerin rabbi olan Allah içindir.”*⁵²⁵ Âyetinde belirtilen yaşam gayesinide ortaya koymuş Allah’ a kullukta erdemli Mümin olduğunu göstermiştir. Birbirlerini Allah için seven iki kişinin arşın gölgesinde ki yedi sınıftan biri olduğunu belirten Allah Rasûlü, başka bir hadîste “Bir kimse, başka bir köydeki (din) kardeşini ziyâret etmek için yola çıktı. Allah Teâlâ, adamı gözetlemek (ve sınamak) için onun yolu üzerinde (insan sûretinde) bir melek vazîfelendirdi. Adam meleğin yanına gelince, melek: “Nereye gidiyorsun?” dedi. O zât: “Şu köyde bir din kardeşim var, onu görmeye gidiyorum.” cevâbını verdi. Melek tekrar sordu: “O kardeşinden elde etmek istediğin bir menfaatin mi var?” Adam: “Hayır, ben onu sırf Allah rızâsı için severim, onun için ziyâretine gidiyorum.” dedi. Bunun üzerine melek: “Sen onu nasıl seviyorsan Allah da seni öyle seviyor. Ben, bu muştuyu vermek için Allah Teâlâ’nın gönderdiği elçiyim.” dedi.”⁵²⁶ Buyurarak Allah sevgisinin rızasına göre yapılmasının kula kazandırdığı büyük lütuftan bahsetmiş ve Müminleri bu hususta müjdelemiştir. Müslüman’ın riyadan, her türlü dünyevi menfaatlerden arınmış bir sevgiyi Allah için yapması, zulümden ve aşırılıktan kaçınılmış bir nefreti de yine Allah için yapması, insanlar arası işikisine onurlu ve ilkeli bir duruş getirmiştir.

⁵²³ el-Bakara 2/120.

⁵²⁴ el-Mâide 5/54.

⁵²⁵ el-En’âm 6/162.

⁵²⁶ Müslim, “Birr”, 38.

2.2.12. Yemek İkrâmı ve Selam ile Muhabbet Oluşturmak

İnsanlarla kurulan en sıcak iletişim onlarla aynı mekânı paylaşmaktır. Onları dinlemek, dertleşmek, gönül ve fikir dünyalarına girmek için onların hoşuna gideceği, rahatlatacağı ve mutlu edeceği bir takım söz ve ikramlarda bulunmak iletişimi güçlü kılan en önemli davranıştır. Hz. Peygamber'e en hayırlı amelin ne olduğunu soran kimseye; "Yemek yedirmen ve tanıdığına da tanımadığına da selam vermendir."⁵²⁷ Şeklindeki cevabı ile yemek bu güzel amellerin sevgili Nebî'nin hayatında çok büyük bir yer teşkil ettiğini görmekteyiz.

Allah Rasûlü risaletinin ilk üç yılında gizli davette bulunmuş daha sonra "*En Yakın akrabalarını uyar*"⁵²⁸ ve "*Ey Muhammed! Emrolunanı açıkça ortaya koy. Müşriklerden yüz çevir.*"⁵²⁹ Âyetlerinin nâzil olması üzerine Hz. Peygamber bir yemek ziyafeti tertipleyerek yakın akrabasını davet etti.⁵³⁰ İşte bu güçlü iletişimin Hz. Peygamber tarafından nasıl kullanıldığının bir delilidir. Allah Rasûlü tebliğ görevini en etkili bir şekilde aktarabilme gayesi ile yaptığı bu yemek ikramı bile bize Onun risaletten önce ve sonra da ekmeğine bol ve cömert olduğunu göstermektedir. İsteyene bolca veren, sofrasını eş-dost ve fakirlerle paylaşan kapısından hiçbir dilenciye çevirmeyen Nebî'nin (s.a.v.) bu sünneti atası İbrahimden (a.s.) miras kalmış ve O bu sünnetiyle de ümmetine örnek olmuştur.

Yemek yedirmek sadece varlıklı kimselerin ihtiyaç sahiplerine yaptığı ikram değildir. Bu ikram zengin fakir arasında olabileceği gibi Müslümanların bir ünsiyet kurmak gayesi ile akraba, komşu eş-dost arasında da olabilir.

Özellikle günümüz kapital dünyasında bir kısım Müslümanların bu önemli sünneti gerçek mecrasından kopardığını görmekteyiz. Ramazan aylarında bile ailelerin iftar sofralarına sadece zenginleri davet edip fakirleri ihmal etmeleri, idarecilerin ve zengin iş adamlarının kendileri arasında israfa varan yemek partileri düzenlemeleri, zekât ve sadaka mallarının değersiz olanlarının fakirlere layık görülmesi, yapılan hayrın gösteriş ve bir statü elde etmek için için yapılarak ihtiyaç sahibi olanların küçük düşürülmesi vb. gibi yanlış niyet ve uygulamalar bunlardan bazılarıdır.

Kur'ân Hz. Peygamber'in risaletine karşı çıkan müşriklerin ileri gelenlerinin çirkin yüzlerini Mâun sûresinde açığa vurmuş ve birkaç kötü hallerini de sıralamıştır. "*Gördün mü dini yalan sayanı? İşte odur yetimi itip kakan; ve yoksula yedirmeyi özendirmeyen!...*"⁵³¹ mealinde ki âyetler, kibirli karakterlerinden dolayı âhireti inkar eden bu tiplerin insanlıktanda

⁵²⁷ Buhârî, "Îmân", 20 (No. 28).

⁵²⁸ eş-Şuarâ 26/214.

⁵²⁹ el-Hicr 15/94.

⁵³⁰ Sarıçam, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, 88.

⁵³¹ el-Maûn 107/1-3.

nasibini almadıklarını yetimi itip kalkarak onların hertürlü hakkına tecavüz ettiklerini ve ihtiyaç sahibi yoksuluda doyurmadıklarını haber vermiştir.

Müslümanla özdeşleşen yemek ikramı İslâm toplumunda bireysel olduğu gibi kamu kurumları, vakıf ve dernekler tarafından da yüzyıllardır icra edilmiş ve bu hususta başta aşevleri olmak üzere zekât ve sadakalarla birçok yardım fonları oluşturulmuştur.

Kur'ân yemek ikramı ile selam gibi bu iki sünneti Hz. İbrahime gelen melekler üzerinden “ *Elçilerimiz İbrâhim’e müjdeyi getirip selâm vermişlerdi. O da “selam” dedi, çok geçmeden (konuklarına) kızartılmış bir buzağı getirdi.*”⁵³² Âyetiyle takdim etmiştir.

Sözlükte “kusursuz olmak, kurtulmak, rahatlamak” anlamındaki selâm ise; Kur'ân-ı Kerîm’de ve hadîslerde “eman, kurtuluş, esenlik, barış” manaları yanında “selâmlama” anlamında da geçer. Kur'ân’da bazan tahiyye kelimesi ve türevleriyle ifade edilen selâm,⁵³³ karşılaşan iki kişiden birinin diğerine “selâmün aleyküm” demesi, diğerinin de buna aynı manada olmak üzere “ve aleykümü’s-selâm” diye hayır duada bulunmasıdır. İslâm âlimleri selâm vermenin sünnet, almanın farz olduğunu ve selâm verenin alana göre daha fazla sevap kazanacağını belirtmiştir. Kur'ân-ı Kerîm’de birçok yerde selam geçmektedir. Kur'ân ifadesine göre selam’ı daha önceki bazı peygamberler zamanında da kullanıldığı görülmektedir.⁵³⁴ Kur'ân-ı Kerimde yine meleklerin cennet ehline⁵³⁵, cennet ehlinin birbirlerine,⁵³⁶ Allah’ın mümin kullarına,⁵³⁷ peygamberlere⁵³⁸ selam verdiği, Rasûl-i Ekrem’e de kendisine gelen müminlere selâmün aleyküm diye hitap etmesinin emredildiği⁵³⁹ haber verilmektedir. Bir âyette de selâmlanan kişinin selâma aynı ifade ile karşılık vermesi veya daha güzel bir ifade kullanarak muhatabına hayır duada bulunması⁵⁴⁰ emredilmektedir. Hz. Peygamber selam vermeyi cennete girmeye vesile olan⁵⁴¹, önemli amellerden biri olarak tarif etmiş müslümanların çokça selâmlaşmasının karşılıklı sevgiyi arttıracaklarını, hayır ve bereket getireceğini⁵⁴² bildirmiştir. Herkesin birbirine selâm vermesini istediği için yolda karşılaştığı çocuklara da selam vermeye özen gösteren Rasûl-i Ekrem⁵⁴³ (küçüklerin büyüklere, binekli, atlı veya arabalı olanların yayalara, yürüyenlerin oturanlara, arkadan gelenlerin önlerinde

⁵³² Hûd 11/69.

⁵³³ en-Nisâ 4/86.

⁵³⁴ Meryem 19/33.

⁵³⁵ el-Hicr 15/46.

⁵³⁶ İbrâhîm 14/23.

⁵³⁷ el-Ahzâb 33/44.

⁵³⁸ es-Sâffât 37/79.

⁵³⁹ el-En’âm 6/54

⁵⁴⁰ en-Nisâ 4/86.

⁵⁴¹ Tirmizî, “Sıfat’ül-Kıyâme”, 42 (No. 2485).

⁵⁴² Tirmizî, “İsti’zân”, 10 (No. 2698).

⁵⁴³ Müslim, “Selâm”, 14.

gidenlere, iki grup karşılaştığında az olanların çok olanlara selam vermesini tavsiye eder⁵⁴⁴ mescidde kadınlardan oluşan bir cemaat gördüğünde onlara uzaktan selam verir, selam verdiği anlaşılсын diye de eliyle işaret ederdi.⁵⁴⁵ İki grup insan birbiriyle karşılaştığında içlerinden birinin selam vermesi, diğer gruptan da bir kişinin verilen selamı alması yeterli görülmüş bir meclisten veya birinin yanından ayrılan kişinin ayrılırken de selam vermesini⁵⁴⁶ istemiştir.⁵⁴⁷

Müslümanı erdemli kılan bu iki haslet insanlar arası ilişkide önemli bir etkindir. Sosyal hayatın gelişmesine büyük önem veren İslâm, bireylerin toplum içerisinde kendine yer bulması için selamlaşmayı ve yemek ikramını bir nevi iletişim aracı olarak sunmuş ve bunu Hz. Peygamber'in uygulamasıyla göstermiştir. Birçok toplumda var olan yemek ikramı ve selamlaşmayı farklı bir formatta sunan İslâm dini birtakım usuller ve âdab kuralları koyarak bu hayırlı amelleri dizayn etmiştir. Yemek ikramında israf ve riyanın önüne geçerken selamlaşmada ise belli kalıpları önermiş ve yaygınlaşmasını istemiştir. "İman etmedikçe cennete giremezsiniz, birbirinizi sevmedikçe de iman etmiş olmazsınız. Size, yaptığınız takdirde birbirinizi seveceğiniz bir iş göstereyim mi? Aranızda selamı yayın."⁵⁴⁸ Hadîsinde olduğu gibi bu hayırlı amelin yaygınlaşması aynı zamanda insanlar arasında olması ihtimal kırınglık, küskünlük gibi durumlarında kalkmasına katkı sağlayacaktır.

Selam vermek, "benden size zarar gelmez" demektir ki böylece güven ve sevgi havası oluşur. Yine selam, "size başkasından da zarar gelmesin" anlamında dilekte bulunmaktır. Bu duygu ve düşüncelerle söze başlamak insanlar arasında karşılıklı güven ve kalbî yakınlık oluşturur.⁵⁴⁹

Yemek ikramıyla sofrasını herkese açan bir mümin, selamlaşmayı yaygınlaştırmasıyla da gönül sofrasını bireysel hayatın yaygın olduğu ve yaşamın metropol şehirlere kaydığı günümüz dünyasında Müslümanlara sunmuş muhabbet ortamının tesissinde önemli katkı sağlamıştır. Sosyal hayatın her anına hitap eden İslâm'ın getirdiği güzel ameller sayesinde sadece Müslümanlar değil bütün insanlık huzur ve barıştan nasibini almıştır.

⁵⁴⁴ Müslim, "Selâm", 1.

⁵⁴⁵ Tirmizi, "İsti'zân", 9 (No. 2697).

⁵⁴⁶ Tirmizi, "İsti'zân", 15 (No. 2706).

⁵⁴⁷ Mehmet Efendioğlu, Selam", *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36/342-343.

⁵⁴⁸ Müslim, "İmân", 93.

⁵⁴⁹ Abdurrahman Kasapoğlu, "İslâm'da Selâm ve Selâmlaşma Olgusu", *Hikmet Yurdu-Düşünce Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, 3/6 (Temmuz-Aralık 2010), 52.

2.3. Hadîslerin Erdemli İnsan Modeli Oluşturmasındaki Rolü

Allah Rasûlü, sahâbenin ruh dünyasına dokunmuş, onların her birinin karakterini ve Müslüman kimliğini örnek yaşantısı ile inşa etmiştir. Çalışmamıza konu olarak aldığımız hadîsler, Hz. Peygamber'in yaşadığı ümmî, bedevî ve müşrik toplumu nasıl eğittiğini, cahil, katil, kaba ve zâlim tiplerden nasıl bir asr-ı saâdet toplumunu meydana getirdiğini göstermesi açısından önemlidir.

Hz. Muhammed'in (s.a.v.) otoritesi ve tebliğ hareketi Arabistan'ın siyasi kültüründe kelimenin tam anlamı ile bir devrimdi. Kendisinin başarısı, kokuşmuş, ya da müflis bir siyasi kültürün üzerinde yükselmüyordu. Onun karizmatik otoritesi yeni bir sosyal dayanışma düzeni tesis etti. Gelenkesel Arap pratiklerine ters düşecek biçimde kan kardeşliği yerine, ümmet fikrini yerleştirdi. Hz. Ca'fer'in deyişiyle, "güçlünün zayıfı yediği" bir toplumda, zayıfların ve mazlumların sığınağı ve hâmisi oldu. Haksıza karşı haklının yanında yer aldı. Kısaca ideal bir ümmet oluşturabilmek için, hayatın çeşitli alanlarına ait sosyal kuramlardan kimisini tamamen redderken, kimisini de ıslah etti. Gerekte de kendine has alternatiflerini üretti. Böylece "Muhammed'in (s.a.v.) nebevi otoritesi, geleneksel Arap otoritesinin yerini en kapsamlı biçimde aldı. Hz. Peygamber sahabe üzerinde ki otoritesini zorla sağlamış bir lider değildi..."⁵⁵⁰

Hz. Peygamber'in erdemli insan modeli oluşturmada kullandığı metot ve teknikler normal hayatın akışında seyreden insanlar arası ilişkiden ibaretti. O'nun, her türlü gösterişten ve riyadan uzak, akılcı, bilme uygun, insan psikolojisi ve toplum sosyolojisi normlarıyla örtüşen tavsiye ve müdahaleleri insanın kimlik inşasında ki başarı etmenlerindendir. Allah Rasûlü'nün bir nakış gibi işlediği erdemli kimlik inşanın temelinde iman, teslimiyet, güven, sabır, kulluk, cihad, sevgi ve aşk vardı. Bunun içindir ki İslâm dini bu karakterlerin omuzundan sonraki nesillere bozulmadan aktarıldı.

Sevgi ve gönül Peygamberi Hz. Muhammed'in (s.a.v.) manevî havasını teneffüs eden sahabe-i kirâm onun vefatından sonra değişik coğrafyalara dağılmış her biri bir yıldız olmuş insanlığa yol göstermiştir. Onları çok kısa bir zaman içerisinde böylesi üstün bir duruma getiren şey hiç şüphesiz Hz. Peygamber'in tebliğindeki uyguladığı usul ve metodun yanı sıra son din İslâm'ın neşrinin kayyım ve kalıcı olması için Rahmânî bir dokunuşta söz konusuydu.

Söz konusu hadîslerin erdemli insan modeli oluşturmasındaki rolünü tarihi, coğrafi, sosyolojik ve siyasi sebeplerini üç maddede ele almak sûretiyle şu şekilde açıklayabiliriz.

⁵⁵⁰ Bünyamin Erul, *Sahabenin Sünnet Anlayış*, (Ankara: TDV Yayınları, 2021), 132.

2.3.1. Hazırbulunuşluk

Bireyin bir öğrenme etkinliğini gerçekleştirebilmesi için gerekli ön koşul davranışları kazanması, bireyin bir gelişim görevini olgunlaşma ve öğrenme vasıtasıyla yapabilecek düzeye ulaşması, bir etkinliği yapmak için bilişsel, duyuşsal, sosyal ve devinişsel açıdan hazır olması, bireyin öğrenmeye yönelik tavrını, geliştirdiği kavramları ve değerlerini, benlik duygusunu, alışkanlıklarını, dil gelişimini, ilgilerini, ihtiyaçlarını, çalışma yöntemlerini, kapsamaktır.⁵⁵¹ Bu şekilde tarif edilen bir eğitim ve öğretim kavramı olarak kullanılan hazırbulunuşluk terimini başlık olarak kullanmamızın nedeni yeni bir dine muhatap olan insanlığın bu dinin temel esaslarına ve öğretilerine karşı ne derece hazır olduğunu ve Hz. Peygamber'in insan eğitiminde bunu ne derece kullandığını göstermektir.

Bu bağlamda Hz. Muhammed'in (s.a.v.) sahabenin kimlik inşasında etkili olmasının en önemli nedenlerinden biri de yaşadığı toplumun diğer toplumlara göre daha hazırbulunuşluğu idi. Bu hazırbulunuşluk sahâbenin dil, düşünce ve ahlâki davranışlarından kaynaklandığı gibi ümmî bir toplum oluşlarından ve bozulmamış karakterlerinden de kaynaklanmaktadır. Ümmîlik, ; Sözlükte “kastetmek” anlamındaki “emm” kökünden veya “anne” anlamına gelen ümm ya da “topluluk, millet” gibi manaları ifade eden ümmet kelimesine nisbetle elde edilen ümmî; (الْأُمِّي) “okuma yazma bilmeyen, tahsil görmemiş; az konuşan, konuşurken hata yapan kimse” demektir. Ümme nisbeti halinde “annesinden doğduğu gibi kalmış, tabiatı bozulmamış, sonradan okuma yazma öğrenmemiş” anlamına gelirken ümmete nisbeti durumunda bağlı bulunduğu topluluğa mensup, onların özelliklerini taşıyan, bilgi ve becerilerini bu çerçevede kazanmış kimseyi anlatır. Dilciler kelimenin bu manaları kazanmasını, Arap toplumunun Kur'ân'ın nâzil olduğu dönemde genelde okuma yazma bilmeyenlerden meydana gelmesiyle açıklamaktadır.⁵⁵²

İslâm'ın doğuşu için Arap yarımadasının seçilmesin pek çok nedenleri vardı. Bu nedenlerin en başında o bölgenin, Hz. İbrahim ve oğlu İsmail'in Kâbe'nin inşasıyla başlayan bir süreçten beri hürmet görmesiydi. Ayrıca Arap yarımadasının diğer bölgelere göre coğrafi açıdan verimsizliği, o bölgeyi diğer devletlerin saldırılarından korumuş, bölge halkı dil ve kültür erozyonuna pek uğramamıştı. Diğer milletlere askeri güç ve kültür bakımından daha baskın olan devletlerin başını o dönemin iki süper gücü olan Bizans ve İran çekiyordu. Bunların arkasından Hint ve Yunan gelmekteydi. İran, birbirleriyle çarpışan çeşitli dini felsefi

⁵⁵¹ Gonca Harman- Dilek Çelikler, “Eğitimde Hazır Bulunuşluğun Önemi Üzerine Bir Derleme Çalışması”, *Ret-Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi*, 1/3 (Ağustos 2012), 148.

⁵⁵² M.Suat Mertoğlu, “Ümmî”, *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/309-310.

şüphelerin boy attığı bir alandı. Yönetimi elinde bulundururan kişilerin desteklediği Zerdüştlük bunlardan biriydi. İranda kişinin anasıyla, kızıyla veya bacasıyla evlenmesini normal gören Zerdüştlük inancı ile insanların suda, ateşte ve otlaklarda ortak oldukları gibi bütün mallarda ve kadınlarda da ortak olduklarını savunan, tüm kadınları helal ve bütün malları da mübah ilan eden ‘Mazdekçilik’ inancı da hâkimdi. Aynı zamanda Bizans ta da aşırı vergilerden ve alıp yürüyen rüşvetten kaynaklanan iktisadi zulüm, gerileme ve ahlâksızca yaşayış mevcuttu. Yunanistan; hiçbir faydalı sonuca varmaksızın mübtela oldukları felsefi münakaşa ve hurefelerin fesadı içinde boğulmaktaydı. Arap yarımadası, iki medeniyetin tam ortasında yer alıyordu. Biri insanı soysuz bir şekilde takdim eden maddeci Batı medeniyeti, diğeri ise uzak doğu da Çin, Hint bölgelerinde yaşamış hayâlcî ruhçu bir medeniyeti. Araplarda ahlâkî çöküntüyü hızlandıracak, herşeyi mübah görecektir İran medeniyetinin konforu, komşularına saldırıp hâkimiyeti altına almak için Bizans’ın askeri saldırganlığı ve Yunan’ın söz düellosu ve felsefe bolluğu, Hindistan’ın hurafe ve mitolojisi gibi faktörler yoktu. Arapların tabiat ve mizaçları, henüz bir potada erimemiş hammeddeye daha çok benziyordu. Onların tabiatında, temiz insanlık fitratı gözükmüyordu. Ayrıca, iffet, intikam duygusu, sözünde durma, cömertlik ve mertlik gibi insanî davranışlara doğru ciddi yönelişler görünüyordu.⁵⁵³ Bu özel durum Hz. Peygamber’in tebliğinin köklü, kalıcı ve etkili olmasında zeminini hazırlamıştı. Müşriklerin cehaletlerinden kaynaklanan durumlar giderilip imanla tanıştırıldıklarında ortaya kız evladını diri diri toprağa gömen cahil bir insan, yerini inanmış ve herşeye merhamet nazarıyla bakan bir kişiliğe bıraktığını görmekteyiz. Cehalet sebebini ise Kur’ân, “Onlara, “Allah’ın indirdiğine uyun” denildiğinde, “Hayır, atalarımızdan gördüğümüze uyarız” dediler. Ya atalarının aklı bir şeye ermemiş, doğru yolu bulamamışlarsa!”⁵⁵⁴ Şeklindeki ifadesi ile açıklayarak onların körü körüne atalarının yolunda gitmelerini kınamıştır. Hz. Muhammed’in (s.a.v.) başta dedesi Abdulmuttalip olmak üzere ailesinin ve Kureyş kabilesinin Araplarca saygı görmesi insanların yeni vahyolunan dine karşı ilk ön kabulünü ilk zamanlarda zor olsada genel geçer bir kaide olmamakla beraber olumlu olarak etkilemiştir. Kur’ân’ın indiği dönemde Arap şiir ve edebiyatı çok gelişmişti. Belağat ve şiirle sözlü anlatım kültürüne sahip olan bölge halkı Kuran’ın eşsiz icazı ile tanışınca hayrete düşmüş hakkıyla tefekkür edenler Müslüman olmuşlardı. Arapların belağata vakıf bu hazırbuluşluğu Kur’ân’ın doğru anlama ve yorumlamasında etkili olmuştur.

Onun risaletinin bir diğer hazırbuluşluk ise müşriklerin Hz. Peygamber’i risâletinden öncede çok iyi tanımaları onun adil, yalan söylemeyen, dürüst ve güvenilir

⁵⁵³ el-Bûtî, *Fıkhu’s Siyre*, 37-38.

⁵⁵⁴ el-Bakara 2/170.

olduğuna yakînen şahit olmalarıydı. Hz. Muhammed (s.a.v.), insana esas değeri kazandıran ahlâkî meziyetleriyle ünlüydü. Bu meziyetlerin başında güvenilir (emin) olması gelmektedir. Güvenirlilik (emanet), esasında bütün peygamberlerin ortak vasfıdır. Son Peygamber Hz. Muhammed de (s.a.v.) tüm hayatında bu vasfı taşımıştır. Vefâlı, sözünde duran, mert, doğru sözlü ve güvenilir olduğu için halk arasında “Muhammedüni’l-Emîn” lakabıyla şöhret bulmuştur. Hatta o yirmibeş yaşlarındayken Mekke’de sadece ‘el-Emin’ diye anılıyordu.⁵⁵⁵ Allah Rasûlü’nün bu özelliği Mekkeli Müşriklerin İslâm’ı seçmesinde ve karakterlerini İslâmla şekillendirmelerinde çok etkili olmuştur. Hz. Muhammed’in (s.a.v), insanlara merhameti, affediciliği, cömertliği, misafirperverliği, fedakârlığı, sade yaşamı, tevâzusu, hayâsı, samimiyeti, verdiği sözü yerine getirmesi, takvâsı, itidali, azmi ve cesareti⁵⁵⁶ gibi daha saymakla bitiremeyeceğimiz birçok yüce ahlâkî O’nun Müslümanların kişiliklerini inşa etmesinde büyük etkisi olmuştur. Hz. Peygamber’in böyle yüksek bir ahlâka sahip olması insanları cezbe etmiş ve insanlar bu hazırbululuşlukla İslâmla müşerref olmuşlar ve şahsiyetlerini Onun örnek ahlâkıyla şekillendirmişlerdir.

Hazırbulunuşluk sadece Hz. Peygamber’in ahlâkıyla sınırlı olmayıp, İslâma giren ve dinlerini öğrenmeye çalışan sahabenin bu hususta ki gayreti ve samimiyeti de etkili olmuştur. Hz. Peygamber sohbet meclislerinde konuşurken sahabe onu can kulağıyla dinler ve bu durumu “Sanki başımızın üzerinde bir kuş var da kıpırdasak uçuverecekmiş gibi sükûnetle otururduk.”⁵⁵⁷ şeklinde ifade ederlerdi. Yine aynı şekilde bedevînin biri Nebî’ye (s.a.v.) gelip; Ey Allah’ın Rasûlü! Bana işlediğim takdirde cennete gireceğim bir amel söyle dedi. Hz. Peygamber’de, "Allah'a, hiçbir şeyi ortak koşmaksızın kulluk edersin. Farz olan namazları kıalarsın. Yine farz olan zekâtı verirsın ve ramazan orucunu tutarsın" buyurdu. Bedevî: Canım kudret elinde olan Allah'a yemin ederim ki bu söylediklerine hiçbir şey ilâve etmem, dedi. Adam dönüp gidince Peygamber aleyhisselâm: "Cennetlik birini görmek kimi mutlu ediyorsa, şu kişiye bakıversin!",⁵⁵⁸ buyurdu.

Sahâbenin farklı zaman ve durumlarda “Ey Allah’ın Rasûlü hangi amel daha hayırlıdır? Allah’a sevimli gelen amel hangisidir? Cenete girmemize neden olan amel hangisidir? gibi samimi soruları ve verilen cevaba karşı tam teslimiyet göstermeleri de hazırbulunuşluk olarak onları erdemli kâmil bir mümin yapmış kimlik inşalarına katkı sağlamıştır.

⁵⁵⁵ İbn Sa’d, *et-Tabakâtül-Kübra*, 1/156.

⁵⁵⁶ Afzalur Rahman, *Encyclopaedia of Seerah-Sîret Ansiklopedisi*, çev. Yusuf Balcı vd. (İstanbul: İnkılap Yayınları, 1996), 1/36-83.

⁵⁵⁷ Ebû Dâvûd, *Sünnet*, 23-24 (No. 4753).

⁵⁵⁸ Müslim, “İmân”, 15.

2.3.2. Dil ve Üslûb

Hiz. Peygamber'in fasih bir Arapça ile konuşması sahabenin kimlik inşasında büyük katkı sağlamıştır. Kendisine en büyük mucize olarak verilen Kur'ân'ın veciz ve belîğ ifadesini insanlığa tebliğ eden bir peygamberinde dili elbetteki fasih, duru ve anlaşılır olmalıydı. Bu yönüyle Hiz. Peygamber bu ilahi vahye muhatab olmadan önce Allah tarafından hazırlanmıştı. Birçok hikmetlerinin olduğu bu ilahi hazırlama Onu her konuda geliştirmiş mükemmel bir eğitici durumuna getirmiştir.

Mekke'nin sıcak havası bebeklerin sağlıklı büyümelerine elverişli olmadığından, şehrin ileri gelen aileleri yeni doğan bebekleri göçebe kabilelere mensup sütannelere verirlerdi. Bununla çocukların çölün sağlıklı havasında büyümelerini ve aynı zamanda fasih Arapçayı öğrenmelerini sağlamış oluyorlardı. Sa'd b. Bekir kabilesi fasih Arapçasıyla ünlüydü. Hiz. Peygamber düzgün bir lisana sahip oluşunun, çocukluğunu bu kabile arasında geçirmesine bağlı olduğunu söylemiştir.⁵⁵⁹ Bu gerekçelerle Hiz. Peygamber doğumundan kısa bir müddet sonra Sa'd kabilesinden Hâlîme adlı bir kadına sütannelik yapması için verilmiş, yaklaşık badiyede 5 yaşına kadar kalmıştı.⁵⁶⁰ Çocukken kazandığı bu fasih konuşmaya ilaveten ileri ki yaşlarında ticaret için gittiği seferlerde her bölgenin değişik ağız ve lehçelerini de öğrenmiş olması mümkündür. Hiz. Peygamber'i görmek ve yeni dini öğrenmek için Arap yarımadasının değişik bölgelerinden gelen bedeviler Allah Rasûlüne kendi bölgelerinin şive ve lehçeleriyle sorular yöneltiyordu. Cevâmiul Kelîm (az sözle çok anlam ifade etme) yeteneğine sahip Allah Rasûlü bu sorulara bazen soru soran kimselerin kendi lehçeleriyle cevap veriyordu. İleriki dönmelerde bu kelimelerin bazıları değişik anlamlar kazanarak hadîs ilminde yerini almış ve bu yönüyle hadîs metinlerinde bulunup da az kullanılması sebebiyle anlaşılması zor, manası kapalı olan ifadeleri konu edinen ilim dalı olarak "garibul hadîs" diye isimlendirilmiştir.⁵⁶¹

Çalışmamıza aldığımız hadîslerde Allah Rasûlü namazda saf tutmak isteyen kimseye yardımcı olunmasını "En hayırlınız, namazda omuzları en yumuşak olanınızdır."⁵⁶² Sözü ile ifade etmesi, yine kendisine "hangi amel daha üstündür?" diye sorulduğunda. Kur'ân-ı baştan sona okuyup tekrar başa dönmeyi kasederek "Konan göçen kimsenin (ameli!)" dir.⁵⁶³ Şeklinde cevap vermesi onun dili ne kadar güzel kullandığının başka bir delilidir. Daha

⁵⁵⁹ İbn Sa'd, *et-Tabakâtül-Kübra*, 1/113.

⁵⁶⁰ İbn Hişâm, *es-Siretü'n-Nebeviyye*, 1/167.

⁵⁶¹ Yusuf Akgül, "Garîbu'l-Hadîs Eserlerinde Geçen Garib Kelimeler Hakkında Bir İnceleme", *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/2 (2012), 100.

⁵⁶² Ebû Dâvûd, "Salât", 93 (No. 672).

⁵⁶³ Tirmizî, "Kitâbu'l-Kıraât", 11 (No. 2948).

birçok örnek vereceğimiz bu hususta Allah Rasûlü sahâbenin dil ve konuşmada ki uslûbuna yön vermiş her birini sözü dinlenen edîp ve dinde fakîh olmasının yolunu açmıştır.

Uydurma hadîsi tanımanın yollarından biri de haber'in lafzında veya manasında bozukluk bulunmasıdır. Hadîs diye rivâyet edilen bir haberin dil kaideleri (sarf-nahiv) bakımından bozuk olması, muhtevasının ise peygamber sözünün münezzeh bulunuşu bir manasızlık ve ölçsüzlük taşıması onun uydurma olduğunu gösterir. Zira Hz. Peygamber, Arapların en fasih ve beliğ konuşan adamı olarak kabul edilmekteydi. Bu durumda onun sarf ve nahiv kaidelerine uymayan bir söz söylemiş olmasına ihtimal verilemez.⁵⁶⁴ Metin tenkidi prensipleri içerisinde değerlendirildiğinde hadîsin üslup açısından da Allah Rasûlüne ait olup olmadığı anlaşılabilir. Hadîsin Peygamber sözüne benzememesi, ifadelerde ve anlatımlarda bozukluk olması, alaya alınacak hafif ifadeler içermesi, Mübalağa ihtiva etmesi, az amele ölçsüz mükâfat vaadedilmesi, günaha ölçsüz ceza takdir edilmesi, hadîsin doktorların sözüne benzemesi ve bulmacaya benzer ifadeler içermesi⁵⁶⁵ vb. gibi durumlar o hadîsin Allah Rasûlüne ait olmadığı ilk bakışta anlaşılabilir.

Kur'ân-ı Kerim Hz. Yusuf'un kıssasının anlatımında en çirkin bir olayı bile kalpleri ve zihinleri ifsad etmeyecek bir üslup kullanmış, *"Evinde bulunduğu kadın, onunla birlikte olmak istedi. Kapıları iyice kapattı ve "haydi gel!" dedi. O da "Hâşâ, Allah'a sığınırım!"*,⁵⁶⁶ Şeklinde ki ifadesiyle dil ve üslubunu ortaya koymuştur. Kur'ânla şekillenen sünnet'inde üslûbu aynı olmuştur. Kur'ân ve hadîslerin verdiği bu nezakete sahip olan bir Müslüman bu erdemlilikleri ile çevresinde ki insanlardan daima saygı görüp sözü dinlenen ve değer verilen biri olacaktır.

Hz. Peygamber'in üslûbunda ki bir diğer mükemmellik ise, son derece yumuşak bir ses tonu kullanarak kendisine soru soran ve ziyarette gelen kimseleri nâzik bir şekilde karşılamasıydı. Kur'ânda Hz. Muhammed'in (s.a.v.) üsve-i hasene⁵⁶⁷ olarak en veciz bir şekilde ifadeyle tanıtılması ondaki bütün güzelliklerin örnek alınmasını da zorunlu kılmıştır. Bu güzelliklerden biri de Allah Rasûlü'nün nezaketidir. *"Sen onlara sırf Allah'ın lütfettiği merhamet sayesinde yumuşak davrandın. Eğer kaba, katı kalpli olsaydın, hiç şüphesiz etrafından dağılır giderlerdi."*⁵⁶⁸

Hz. Peygamber'in borcunu kaba bir şekilde isteyen bir bedeviye karşı gösterdiği Âlicenaplık Onun nezaketini gösteren birçok örnekten yalnız birini teşkil etmektedir. Allah

⁵⁶⁴ M.Yaşar Kandemir, *Mevzû Hadîsler* (Ankara: DİB Yayınları, 1970), 177.

⁵⁶⁵ Enbiya Yıldırım, *Hadîste Metin Tenkidi* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2019), 458-484.

⁵⁶⁶ Yûsuf 12/23.

⁵⁶⁷ el-Ahzâb 33/21.

⁵⁶⁸ Âl-i İmrân 3/159.

Rasûlü'nün, insan ilişkilerinde ve tüm çağlarda geçerli olacak olan “Kolaylaştırın, zorlaştırmayın, müjdeleyin, nefret ettirmeyin.”⁵⁶⁹ hadîsi Müslümanın toplumdaki erdemliliğini artıran evrensel bir mesajıydı. Medine şehir hayatını ve âdâb-ı muâşeret kurallarını pek bilmeyen bedevîler zaman zaman Hz. Peygamber'in hâne-i saâdetlerinde misafir oluyor bazen Rasûlullah'ın özel ihtiyaçlarını ve ev halini düşünmeden uzun uzadıya oturuyorlardı. Bu durumun sıklığı Hz. Peygamber'i yormasına rağmen O, ev sahibi nezaketi ile bu rahatsızlığı söylemekten çekiniyordu. Fakat bu olumsuz duruma; *“Ey iman edenler! Size izin verilmedikçe Peygamberin evlerine girip de yemeğin hazırlanmasını beklemeyin; fakat yemeye çağırıldığınızda girin; yemeğinizi yiyince de hemen dağılın, söze dalıp oturmayın. Bu davranışınız peygamberi rahatsız ediyor, size söylemeye çekiniyor, oysa Allah hak olanı açıklamaktan çekinmez.”* Âyetiyle Cenab-ı Allah müdahale etmiş, Müslümanlara evlere giriş çıkış konusunda bir âdâb-ı muâşeret kuralı getirmiştir. Âyette Hz. Peygamber'in olay karşısında ki durumunun; (فَيَسْتَحْيِي مِنْكُمْ) “size söylemeye çekiniyor” şeklinde ifade edilmesi Allah Rasûlü'nün nezaketinin boyutunun ne derece büyük olduğunu görmekteyiz.

Rasûlullah efendimiz menfî davranışını gördüğü bir kimseyi kat'iyetle hatasını yüzüne vurarak mahcup etmemiş, isim belirterek “falana ne oluyor ki şöyle söylüyor” diye kınamamıştı. Bilakis hatayı umûmileştirerek “İnsanlara ne oluyor ki şöyle şöyle söylüyorlar” diyerek tebliğ ve nasihatta bulunuyordu. Hz. Peygamber'in davet hayatında hüsn-ü muamele vardır. Allah Rasûlü güler yüzlü, tatlı dilli, ağırbaşlı ve yumuşak davranışı gibi vasıflarıyla ile tüm İslâm davetçilerine örnek olmuştur. Kur'ân Peygamberlerin kıssaları üzerinden müminlerin bu yüce vasıflara sahip olunmasını şöyle belirtmiştir. *“İbrâhim cidden ağır başlı, hassas ruhlu, kendini Allah'a vermiş biriydi.”*⁵⁷⁰ Cenab-ı Allah, Hz. Musa ve Hz. Harun'un Firavuna tebliğ için gönderilmesinden bahseden şu âyetiyle *“Sen ve kardeşin mucizelerimle gidin; beni anmakta gevşeklik göstermeyin. İkiniz beraber Firavun'a gidin, çünkü o sınırı çok aştı. Yine de ona söyleyeceklerinizi yumuşak bir üslûpla söyleyin, ola ki aklını başına toplar veya içine bir korku düşer.”* Firavun gibi kendini rab ilan etmiş azılı bir kâfire onları davetle görevli olarak gönderirken insana psikolojik olarak etki eden, öğüt alıp Allah'tan korkmasını sağlayan çok mühim bir husus olduğu için belki hidâyete gelir diye onlara kavî-i leyyin'i emrediyordu.⁵⁷¹ Allah Rasûlü'nün tebliğdeki üslubunun Müslümanın kimlik inşasında çok etkili olduğunun en büyük delili farklı dil, renk, ırk ve kültürdeki insanların bu dine karşı hüsnü kabulüdür.

⁵⁶⁹ Buhârî, “İlim”, 11 (No. 69).

⁵⁷⁰ Hûd 11/75.

⁵⁷¹ Ahmet Önkâl, *Rasûlüllâh'ın İslâm'a Da'vet Metodu* (Konya: Hibaş Yayınları, 1981), 162-166.

2.3.3. Karakter Tahlili ve İhtiyaçlar Analizi

Allah Rasûlü Müslümanlara ahlâkî erdemlikleri nasıl elde edecekleri hakkında bazen geniş bazen de uzun bilgiler vermiş, onların kültür seviyelerini, anlama düzeylerini, sosyal konumlarını, coğrafi şartları ve diğer özelliklerini de göz önünde bulundurarak her birine farklı reçete hazırlamıştır.

Hiz. Peygamberi fert ve toplumu dönüştürmede bu denli başarılı kılan kuşkusuz onun vahiyle desteklenmesinin yanı sıra öğretmenlikteki mahareti de önem arz etmektedir. Zira Allah Rasûlü vahyin ilk yıllarından itibaren kurduğu sohbet meclisleri ile sahâbîlerin her birini tanıma fırsatı oluşturmuştur. Kimlik inşasında en önemli unsurun karşıdaki muhatabın tanımak olduğunu en iyi bilen de kuşkusuz Hiz. Peygamberdi. Bireyi tanınmadan verilen hiçbir eğitim başarıya ulaşamazdı bu yüzden her fırsatta onları dinliyor onların anlayacağı dili özenle seçiyordu. O, tebliğini başarılı kılan bu durumu; “İnsanlara akılları nisbetinde konuşun.”⁵⁷² hadîsiyle de teyit ediyordu. Hiz. Peygamber her şeyden önce insan unsurunu merkeze alan bir eğitim anlayışından yana olmuştur. Öncelikle eğitmek istediği insanı tanımaya çalışmış, sevgi ve şevkât göstererek onun zihinsel kapasitesini ve psikolojik durumunu dikkate almıştır.⁵⁷³ Allah Rasûlü kendisine hicret ve cihad üzerine biat etmek isteyen sahâbîsinin sosyal konumunu öğrenmek için ona anne babasının hayatta olup olmadığını sormuş, hayatta olduklarını öğrenince ana ve babasının yanına dönmesini ve onlara iyi bakmasını⁵⁷⁴ emretmiştir. Bir başka rivâyette Hiz. Peygamber, ana ve babamı geride ağlar durumda bıraktığım halde hicret etmek üzere sana biat etmeye geldim diyen bir sahâbî’nin biatını, ana babasının hoşnutluğuna bağlamış, ona hemen yanlarına dönmesini emrederek onları ağlattığı gibi yüzlerini tekrar güldürmesini⁵⁷⁵ istemiştir.

Allah Rasûlü sahabenin kabiliyet derecesine göre çeşitli iş ve görevler vererek onları ehliyet prensibine göre istihdam etmiştir. Cahiliyye dönemimde askeri alanda ün yapmış ve Rasûlullah’ın ‘ Seyfullah’ vasfına layık gördüğü sahâbî Halid b. Velid ve Arapların meşhur dâhilerinden Amr b. Âs⁵⁷⁶ gibi sahâbîlere yine ordu komutanlığı görevlerini vermiştir. Abdullah b. Amr b. Âs’ın yazısının güzel olduğunu ve güzel not aldığını keşfetmiş ve onu hadîslerini yazmasına müsaade etmiştir.⁵⁷⁷ Zeyd b. Sâbit’in hafızasının güçlü olduğunu ve yazı yazmada ki ve yabancı dil öğrenmedeki kabiliyetinin olduğunu keşfetmiş ve ondan

⁵⁷² Ebû Dâvud, Edeb”, 20 (No. 4842).

⁵⁷³ Yılmaz, “Hiz. Peygamber ve Öğretmenlik”, 49.

⁵⁷⁴ Müslim, “Birr ve Sıla”, 6.

⁵⁷⁵ Ebû Dâvud, “Cihad”, 31 (No. 2528).

⁵⁷⁶ İbn Kesîr, Ebû’l-Fidâ İsmail, *el-Bidâye ve’n Nihâye*, (Beyrut:1977), 4/472.

⁵⁷⁷ Ebû Dâvud, “İlim”, 3 (No. 3646).

Yahudilerin yazısını ve Süryanice yi öğrenmesini istemiştir.⁵⁷⁸

Allah Rasûlü'nün kabiliyetini keşfettiği bir diğer sahâbîde Ebû Mahzûre'dir.

Rasûl-i Ekrem Tâif Muhasarası'ndan Ci'râne'ye dönüyordu. Namaz vakti gelince müezzin ezan okumaya başladı. Rasûlullah'a karşı büyük bir kin ve düşmanlık besleyen Ebû Mahzûre ile Kureyşli on genç ezan sesini işitince bir yere gizlendiler ve alaylı bir şekilde müezzini taklit ederek yüksek sesle ezan okudular. İçlerinden birinin güzel sesli olduğunu farkedene Hz. Peygamber onları yanına çağırttı ve kendilerine birer birer ezan okuttu. En son okuyan Ebû Mahzûre'nin sesini çok beğenerek ona ezanı öğretti; daha sonra namaz vakti gelince elini başına koyup alnını okşadı ve ezan okumasını emretti. Ebû Mahzûre bu emri isteksiz bir şekilde yerine getirdikten sonra Hz. Peygamber ona bir miktar gümüş para verdi ve kendisine dua etti. Gönlü İslâmiyet'e ısınan Ebû Mahzûre orada Müslüman oldu ve Hz. Peygamber onu Mekke'deki Harem-i şerif'e müezzin olarak atadı. Ebû Mahzûre, Rasûl-i Ekrem'in Mekke'den ayrılmasına kadar Kâbe'de Bilâl-i Habeşî ile birlikte ezan okudu.⁵⁷⁹ Allah Rasûlü'nün bu kabiliyeti tespit ettikten sonra kendisini müezzin olarak atamış olması onun ehil gördüğü kimseyi kabiliyetine uygun nasıl istihdam ettiğine de güzel bir örnek teşkil etmektedir. Çocukların hatalarının hemen cezalandırılmadan dinlenmesi, onlarla empati yapılarak ruh dünyalarına girilmesi, kabiliyetlerinin farkında olunması ve ödüllendirilmesi gibi metotlar çocuğun din eğitiminde önemlidir ve Allah Rasûlü bunu uygulamasıyla en güzel bir şekilde göstermiştir.

Hz. Peygamber (s.a.av.)'in eğitiminde ihtiyaçları engellemeden alternatif yolları sunmada vardır. O, başkasının bahçesindeki hurma ağacını taşıyıp ve yakalandıktan sonra huzuruna getirilen çocuğa “Çocuğum, hurmaları neden taşıyorsun?” diye soruyor, çocukta; sadece yemek için cevabını verince. Allah Rasûlü “Hurmaları taşıma da altına düşenlerden ye.” buyuruyor. Ardından da çocuğun başını okşuyarak “Allah'ım, onun karnını doyur.” diyerek dua ediyordu.⁵⁸⁰ Sahabîlerden Ebû Zer bedevîlerden Müslüman olan ilk kimselerdendi. Aklına gelen her soru soran inandığını hiç çekinmeden hemen haykıran cesur bir kişiydi. Hatta Kâbe'nin yanına giderek Müslümanlığını ilan eden Ebû Zer müşrikler tarafından kıyasıya dövülmüştür. Emirlik isteği Hz. Peygamber tarafından uygun bulunmadı ve bu konuda yetersiz olduğu kendisine ifade edildi.⁵⁸¹ O günden sonra Ebû Zer ölünceye kadar hiçbir devlet görevine talip olmadı, verilen görevleri de kabul etmedi. Bununla birlikte O, Mekke fethinde ve Huneyn Gazvesi'nde kendi kabilesinin sancağını taşıdı. Hz. Peygamber

⁵⁷⁸ Tirmizî, “İsti'zan”, 22 (No. 2715).

⁵⁷⁹ Murat Sarıcık, “Ebû Mahzûre”, *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/179-180.

⁵⁸⁰ Ebû Dâvud, “Cihad”, 85 (No. 2622).

⁵⁸¹ Müslim, “İmâre”, 16-17.

onun hep yanında bulunmasını ister ve bazı konularda görüşünü alırdı. Rasûl-i Ekrem son hastalığı sırasında da Ebû Zerr'i yanına çağırılmış ve kendisini kucaklamıştı.⁵⁸² Allah Rasûlü'nün Ebû Zer üzerinden bu karakter tahlili çağlar boyunca tüm amirlere ve görev talap etmek isteyenlere bir ilke olması açısından da önemlidir. Ehliyet ve liyâkate önemli bir rol oynayan kişilik analizini Rasûlullah birçok sahâbîsinin kimlik inşasında uygulamış, onların karakter özelliklerini göz önünde bulundurarak kendilerinden aşırı ve zayıf yönlerini düzeltmelerini istemiştir.

Hiz. Peygamber'in farklı mizaç ve seviyedeki eşleriyle olan münasebetide de karakter ve kimlik inşasında Onun ne kadar başarılı olduğunu göstermektedir. Allah Rasûlü, başta Hiz.Âişe olmak üzere eşlerinin mizaç ve kabiliyetini öğrenmiş ve onlara göre bir eğitim modeli uygulayarak meşrû isteklerini karşılamıştır. Her insanda olması muhtemel olan kıskançlık gibi fitrî bir mizaca sahip olan bazı eşlerinin bu olumsuz yönünü tesviye ederek hasetten arındırmıştır.⁵⁸³ Hiz. Peygamber başta ev halkı olmak üzere sahabenin ihtiyaç analizini yapmış ve ona göre reçete sunmuştur. Hiz. Âişe'nin zekâsının farkında olan Allah Rasûlü Onun Kur'ân'ı doğru anlama ve yorumlama kabiliyetini desteklemiş ve onun zeki dikkatli sorularını büyük bir özen ve sabırla cevaplamıştı,⁵⁸⁴ itirazlarını ve olumsuz yönlerini gidermiş yaşımdan kaynaklanan bazı isteklerini ve ihtiyaçlarını en güzel bir şekilde karşılamıştır.

Allah Rasûlü sahabenin meşrû daireler içerisinde eğlenmesinide hoş görmüş "Bu evlenme işini (halka) duyurun ve bunun için ğırbal (def) çalınız."⁵⁸⁵ Şeklindeki hadîsiyle bireylerin kimlik inşasında etkisi olan bazı müzik aletlerinin kullanmasına da müsaade etmiştir. Genel olarak bakıldığında hadîslerde isimleri geçen mûsikî çalgı aletlerinin büyük bir kısmının kullanıldığı ortama göre bir anlam ifade ettiği görülmüştür. Bir içki veya kumar meclisi ile özdeşleşen yahut başka bir dinin sembolü görünümünde olan çalgı aletleri hoş karşılanmamıştır. Bu çerçevede hadîslerde isimleri geçen mûsikî çalgı aletlerinin dindeki yerini parçacı yaklaşımdan ziyade bir bütünlük içerisinde ve kullanıldığı dönemlerdeki bağlamında değerlendirmek gerekmektedir.⁵⁸⁶ Allah Rasûlü'nün, kızı Fatıma'nın aşırı üzüleceğinden dolayı Hiz. Ali (r.a.)'ın bir başkasıyla evlenme talebine izin vermemiştir.⁵⁸⁷ Huneyn savaşından sonra elde edilen ganimeti paylaşırken bir şehir devletinin

⁵⁸² Abdullah Aydın, "Ebû Zer el-Gifârî", *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/266-269.

⁵⁸³ Ebû Dâvud, "Menâkıb", 63 (No. 3892).

⁵⁸⁴ Buhârî, "İlim", 35 (No.103).

⁵⁸⁵ İbn-i Mâce, "Nikâh", 20 (No. 1895).

⁵⁸⁶ Hasan Yerkazan, "Hadîslerde Geçen Mûsikî Enstrümanları", *Geçmişten Günümüze Uluslararası Dini Mûsikî Sempozyumu* (Amasya: AÜ. Bildirimler Kitabı, 2017), 632.

⁵⁸⁷ Buhârî, "Nikâh", 109 (No. 5209).

başkanlığından normal bir vatandaş durumuna düşen Ebû Süfyân'a ve oğullarına müellefe-i kulûb oldukları için 100 deve ile 40 ukıyye gümüş vermiştir.⁵⁸⁸ Hz. Peygamber'in bu iyiliği yapması hem onların kendilerini iyi hissetmelerini sağlamış hemde onların mala düşkün olduklarını bildiği için bir nevi karakter analizi yaparak Müslüman olmalarını hızlandırmıştır.

Hz. Peygamber'in karakter analizine farklı mizaç ve davranışlarına göre sahâbeye güzel lakaplar takması da örnek gösterilebilir. Mesela suffice ehlinden Abdurrahmân b. Sahr ed-Devsî'ye koyun otlatırken bulduğu kedi yavrularını elbisesinin eteğine koyup onlarla oynadığı için "Ebû Hüreyre" (kedicik babası) isimini vermesi,⁵⁸⁹ yiğit ve cesaretinden dolayı Hz. Ali'ye "el-Murtazâ" ve "Esedullâhî'l-gâlib" lakaplarını⁵⁹⁰ vermesi, bunlardan bazılarıdır. Hz. Peygamber sahâbenin kimlik inşasında birçok eğitim metodu kullanmıştır. Herbiri ayrı başlık altında ele alınıp müstakil bir çalışma olabilecek kadar geniş olan bu metotlardan: takrir, soru cevap, temsil, tartışma, tedric, kıssa ile eğitim, örnekle eğitim, yaparak ve yaşayarak öğrenme, öğüt ile eğitim ve terğib ve terhib metotları⁵⁹¹ Allah Rasûlü'nün uyguladığı en etkili metotlar olmuştur.

Hz. Peygamber vermek istediği mesajı sunarken konuları muhatabın durumuna ve ihtiyacına göre seçmiştir. Allah katında derecesinin yüksek olmasını arzu eden ama çevresiyle geçimsiz, aşırı söz ve davranışlarla kırıncı olan kimseye huyunun güzel olmasını, kadına karşı baskıcı ve problemlili olan bir kimseye kadına iyi davranmasını, insanlardan borç alan kimsenin alacaklıyı madur etmemesini ve en güzel bir şekilde ödemesini, ev halkına, ehline karşı iyi muamelede bulunmasını, ölen kimsenin arkasından günahlarını ortaya dökmemesini, okumasını, öğrenip ve öğretmesini, akrabalık bağlarına önem vermesini, adâletli davranmasını, iyilik yapmasını herkese güven vermesini, soru sorarak dinini öğrenmesini, medeni cesaretini kazanmasını, şüpheden uzak bir imana sahip olmasını, sabretmesini, yumuşak huylu, nezaket sahibi ve hoşgörülü olmasını, namazla dirilişi, anne bâbaya iyilik yapmasını ve Allah yolunda can ve malla cihad etmesini emretmiştir. Onun bu emirleri bazen tavsiye, bazen teşvik, bazen de sakındırma şeklinde kendini göstermişti.

⁵⁸⁸ İrfan Aycan, "Ebû Süfyân", *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/230-232.

⁵⁸⁹ M.Yaşar Kandemir, "Ebû Hüreyre", *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/160-167.

⁵⁹⁰ Ethem Ruhi Fiğlalı, "Ali", *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/371-374.

⁵⁹¹ Özbek, *Bir Eğitici Olarak Hz. Muhammed*, 125-235.

SONUÇ

En hayırlınız ve en faziletli amel şeklindeki hadîslerin bir arada toplanıp incelenmesine katkı sağlayan bu çalışmamız bize birçok yeni çalışma alanları da açmıştır. Zira tezimize aldığımız hadîslerin her biri hakkında ciltler dolusu kitap yazılacak kadar kapsamı geniş olmakla beraber konusu, mana ve hükümleri açısından da evrenseldir. İlahi vahyin kontrolünde Allah Rasûlü tarafından insanlığa sunulan bu öğretiler İslâm'ın inanç, ibadet, muamelat ve ahlâk alanındaki emirlerini en etkili bir şekilde ifade etmiştir. Söz konusu hadîslerin Kütüb-i Tis'a diye bilinen hadîs kitaplarında bazen aynı bazende farklı kitâb ve bâb başlıkları altında geçmesi ve birçok sahâbe tarafından rivâyet edilmesi konunun çok önemsedığının göstergesidir.

Hiz. Peygamber'in en faziletli insan ve en hayırlı amel lafızlarını birçok amaç için kullandığı görülmüştür. Hadîslerin kaynaklarda iman, ibadet ve ahlâk konularının yer aldığı bölümlerinde geçmesi de ele alınan konuların özelliğinin bilinmesi açısından önemli sonuçlar ortaya koymuştur.

Hadîslerin kaynaklardaki tespiti ile hadîslerin, hadîs kitaplarında ki yoğunluk derecesi, hangi sahâbeler tarafından hangi farklı tarikle geldiği bilgisine ulaşılmıştır. Hadîslerin sıhhat durumları incelendiğinde genellikle sahih ve hasen oldukları ve çok azının zayıf hadîs olarak nitelendirildiği tespit edilmiştir. Allah Rasûlü'nün bu şekilde buyurduğu hadîslerin genelinde et-terğîb ve't-terhîb yönü ağır basmaktadır. Ayrıca Kur'ân âyetlerinin anlaşılmasında nüzul sebebinin önemli olduğu kadar hadîslerin doğru anlaşılıp ve yorumlanmasında vürûd sebebinin önemli olduğu da görülmüştür.

Allah Rasûlü'nün konumuzu teşkil eden hadîslerinin manen rivâyet edilmesi farklı tariklerde farklı ifadelerle hadîs metinlerinin oluşmasına neden olmuştur. Sahâbe'nin bireysel anlama kapasitesi, olaylardan hüküm çıkarma kabiliyeti, kültür ve eğitim yönündeki farklılıkları da hadîslerdeki rivâyet çeşitliliğini artırmıştır. Ancak sahih hadîslerden hiçbirinde birbirine anlamca zıt bir duruma rastlanılmamıştır. Hadîslerin birçoğunda lafız ve mana bakımından "cevâmiu'l-kefîm" özelliği bulunması Hiz. Peygamber'in tebliğinde dil ve usluba nasıl dikkat ettiğinin bir göstergesi olmuştur.

Allah'ın rızasını kazanmak ve kendilerine va'd edilen cennete kavuşmak için yaşamlarını sâlih amellerle donatmak isteyen sahâbîler'in Hiz. Peygamber'e bu bağlamda sorular yöneltmesi onların dinlerini öğrenme ve yaşama husunda ki gayretlerini de göstermiştir. Allah Rasûlü'nün hadîslerinde insanlığa sunulan erdemli insan modeli

sahâbîlerin kimlik inşasında önemli bir etki yapmış ve onların her birini rol model olarak hayata hazırlamıştır.

Hz. Muhammed'in (s.a.v.) farklı zaman, mekân ve durumlarda söylediği hadîslerinin herbirini muhaddisler birer eczane olarak görmüş insanlığın ihtiyaç duydukları ilaçları onların durumuna göre reçete etmişlerdir. Sahâbe tarafından Hz. Peygamber'in sağlığında iken kısmen yazarak ve çoğunlukla ezberlenerek kaydedilen hadîslerin en doğru bir şekilde günümüze ulaşmasında muhaddislerin olağanüstü gayretleri bu değerli hazineyi heba etmemiş ve insanlığın hizmetine sunmuştur.

Hadîslerin doğru bir şekilde yorumlanması için Hz. Peygamber'in eşsiz eğitim metotunu bilmenin gerekliliği kadar hadîslerden sahabenin ne anladığını da bilmek önemlidir. Sahâbenin sünnet anlayışı hadîslerin doğru yorumlanmasında en önemli bir etken olarak görülmüş ve kendilerinden sonra gelen tüm nesiller için huccet olmuştur. Hadîs metinlerinin sünnet ile ilişkisi sahih hadîslerin tespitinde de önemli bir rol oynamıştır. Hz. Peygamber'in hayatını kayda almış, vahye muhatap olmuş sahabenin sünnet anlayışının bertaraf edilmesi hadîslerin yorumlanmasında şahsiliği siyasi ve ideoloji tavırları körüklemiştir.

Hz. Peygamber dini öğretmede merkez olarak aldığı mekân hiç şüphesiz mescidiydi. Sahâbe günde beş vakit bu mekânda toplanıyor, Hz. Peygamber'in sünnet tedrisatından geçiyor ve dinlerini güzel yaşama gayreti ve öğrenme husunda Allah Rasûlü'ne bir takım sorular yöneltiyordu. Bu soruları soranlar Müslümanlardan olduğu gibi farklı din ve milletlere mensup kişilerden den oluyordu. Hz. Peygamber kendisine yöneltilen her soruyu büyük bir nezaketle dinliyor ve muhatabı ikna edecek şekilde cevaplıyordu. Bu yönüyle günümüzün en genç bilim dallarından olan sosyoloji ve psikoloji ilminin kullandığı birçok yöntemin Hz. Peygamber tarafından en güzel bir şekilde nasıl kullanıldığını da öğrenmiş olmaktayız. Allah Rasûlü'nün yirmi üç yıl gibi kısa zaman zarfında insanların şahsiyet ve inançlarını dönüştürmesinde ve kitlelerin İslâm'a akın akın koşmasını sağlamasında O'nun tebliğinde ki, insanı merkez alan bir din anlayışının etkili olduğu muhakkaktır. Günümüzde bireyi tanımaya yönelik eğitim öğretim çalışmaları daha yeni yeni uygulanırken yüzyıllar öncesinden Hz. Peygamber tarafından icra edilmiş olması Müslümanların elinde ki en büyük hazinedir. Bu hazineyi yeni nesillerin kimlik inşasında kullanma kabiliyetini göstermek hiç kuşkusuz başta âlimler olmak üzere tüm Müslümanlara düşen önemli bir sorumluluktur. Güçlü toplumlar erdemli bireylerle ayakta dururlar. Allah Rasûlü'nün kimlik inşasında kullandığı metotların etkili olmasının en önemli sebeplerinden biride muhatabın inanmışlığıdır. Bu inanış akıl ve bilim normları ile dinin ne derece sorgulandığının sınırını çizirken aynı zamanda dini hükümleri yargılamayan bir teslimiyetide içermektedir. Hz. Peygamber tarafından sahabeye

bir soru yöneltğinde onların Allah ve Rasûlü daha iyi bilir şeklinde ki samimi tavırları bu teslimiyetin en bariz örneğidir. İslâm Müslüman'ın kimliğini inşa ederken inanç, söylem ve eylem birliği içerisinde bir öğretim va'z etmiştir. Allah Rasûlü'nün yetiştirdiği sahabenin inanç ve davranışlarında ki tutarlılık onların çağlar boyunca asr-ı saadet olarak anılmasını sağlamıştır.

Erdemli bireyleri yetiştirme gayreti çağlar boyu tüm toplumlarda olmuştur. Erdemli insan modeli arayışında önemli olan bu modelin kim üzerinden ve nasıl bir yöntemle sunulmasıdır. Hz. Muhammed'in (s.a.v.) hadîslerinde sunulan erdemli insan modelinin en önemli özelliği ise bireylerin yetişmesinde gerekli gördüğü uygulama ve öğütlerin fitrî olmasıdır. İslâm insanlığın ihtiyaç duyduğu her şeyi akla ve sosyal hayatın dokusuna uygun olarak karşılayan bir dindir. Onun içindir ki getirdiği hükümler dinamikliğini kaybetmeden günümüze kadar devam etmiş ve kıyamete kadar da devam edecektir.

KAYNAKÇA

- Acalioğlu, Ahmet. “Hz. Peygamber Döneminde Kadının Çalışma Hayatındaki Yeri”.
Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 1/42 (2019), 212-229.
- Açık, Enes. *Farklı Bir Bakışla İslâm’da Cihad Kavramı*. Uşak: UÜSBE. Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed eş-Şeybânî. *Müsned* nşr. Şuayb el-Arnaût- Adil Mürşid. Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1416/1995.
- Akgül, Yusuf. “Garîbu’l-Hadîs Eserlerinde Geçen Garib Kelimeler Hakkında Bir İnceleme”.
Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 2/2 (2012), 98-118.
- Akseki, Ahmed Hamdi. *İslâm Dini*. Anklara: DİB, 1977.
- Algül, Hüseyin. “Emin”. *DİA*. 11/111. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Apaydın, Halil. *Din Psikolojisi Terimleri*. İstanbul: Bilim Kent Yayınları, 2016.
- Ardahan, Melek. “Yaşlılık ve Huzurevi”. *Aile ve Toplum Dergisi* 11/5 (Ocak 2010), 25-30.
- Arslan, İhsan. “Sahâbenin Olumsuz Davranışları Karşısında Hz. Peygamber’in Tavrı”. *Din Bilimleri Akademik Araştırmaları Dergisi* 12/3 (Eylül 2012), 119-149.
- Aycan, İrfan. “Ebû Süfyân”. *DİA*. 10/230-232. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Aydın, Nevzat. “Hz.Peygamber’in Aile Hayatında Eşler Arası İletişimin Temel İlkeleri”.
BÜİF Dergisi 10/1 (2015), 100-128.
- *Hadîsin Tespit ve Tenkidinde “Sünnete Arz’ın Fonksiyonu”*. Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2008.
- Aydınlı, Abdullah. “Ebû Zer el-Gifârî”. *DİA*. 10/266-269. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Begoviç, Ali İzzet, *Doğu ve Batı Arasındaki İslâm*, çev. Salih Çoban, İstanbul: Klasik Yayınları, 1993.
- Berkî, Ali Himmet.– Keskiöğlu, Osman. *Hâtemü’l-Enbiyâ Hz. Muhammed ve Hayatı*. Ankara: DİB Yayınları, 2014.
- Bilgin, A.Azmi. “Yunus’un Sözü”. *Türk Dili Dergisi* 819 (Mart 2020), 30.
- Birişik, Abdulhamit. “Kur’ân”. *DİA*. 26/417. İstanbul: TDV Yayınları, 2002.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. *Büyük İslâm İlmihali*. İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1968.
- Boynukalın, Mehmet. “Umre”. *DİA*. 42/150-153. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Bozkurt, Nebî. “Kaylûle”. *DİA*. 25/83-84. Ankara: TDV Yayınları, 2022.
- Buhârî, Abdillâh Muhammed b. İsmâîl. *el-Câmi ‘u’s-Sahîh* nşr. Muhammed Züheyr b. Nasr 8. Cilt. Beyrut: Dâru Tavki’n-Necât, 2. Basım, 2001.

- Bûtî, M.Said Ramazan. *Fıkıh'ın Siyire Peygamberimizin Uygulamasiyla İslâm*. çev. Ali Nar-Orhan Aktepe. İstanbul: Gonca Yayınevi, 1987.
- Çağrıçı, Mustafa. "Nemîme". *DİA*. 32/553. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- . "Asabiyet". *DİA*. 3/453-455. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- . "Ahlâk". *DİA*. 2/1-9. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- Çayır, Celal. "Ergenlerin Dini İnanç, Şüphe ve Dini Tutumları Üzerine Bir Araştırma". *Bilimname Düşünce Platformu Dergisi* 27/2 (2014), 59-88.
- Cerrahoğlu, İsmail. "Tefsir ve Hadîs Kitâbetine Karşı Peygamber ve Sahabenin Durumu". *AÜİF. Dergisi* 9/1 (Ocak 1961), 39-45.
- Çınar, Mahmut. "Zarûrât-ı Dîniyye". *DİA*. 44/138. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Dârimî, Muhammed Abdullah b. Abdîrahmân. *Sünen-i Dârimî, nşr*, Hüseyin Selîm Esed ed-Dârânî. Beyrut: Dâr'ul-Muğnî lin Neşri vet Tevzi, 1421/2000.
- Demirci, Mustafa. "İslâm'da Şehir ve Şehrin Sosyal Dinamikleri". *İstem Dergisi* 1/2 (Ocak 2003), 129-146.
- Dihlevî, Şâh Veliyyullah. *Hüccetullâhi'l-Bâliğa*. Çev. Mehmet Erdoğan. Beyrut, Dar'ul İhyâi'l-Ulûm, 1990.
- Doğan, D. Mehmet. *Büyük Türkçe Sözlük*. İstanbul: İz Yayıncılık, 1996.
- Döndüren, Hamdi. *Delilleriyle Ticaret ve İktisat İlmi*. İstanbul: Erkam Yayınları, 1993.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî. *Sünen'i Ebî Dâvûd*, nşr. Muhammed er-Râcihî. Riyad: Beytu'l-Efkâr ed-Düvelî, 2013.
- Efendioğlu, Mehmet. "Selam". *DİA*. 36 /342-343. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- . "Sahâbe". *DİA*. 35/491. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- Efendi, El-Hac Mehmed Zihni. *Nimet-i İslâm*. nşr. Celal Yıldırım. İstanbul: Sönmez Neşriyat, 1980.
- Elbânî, Nâsirüddin, *Sahîhu'l-Câmi'i's-Sagîr ve Ziyâdâtüh* 1.Cilt. Beyrut: Mektebetü'l İslâmî, 1990.
- . *Za'îfü't-Terğîb ve't-terhîb* 2.Cilt. Riyâd: Mektebetü'l Meârifî li'n-Neşri ve't-Tevzî, 2000.
- . *Hidâyet'ül Rivâye* 1. Cilt Riyâd: Dârü ibn-il-Kallîm li'n-Neşri ve't-Tevzî, 2001.
- . *Za'îfü Süneni't-Tirmizî* 1.Cilt Riyâd: Mektebetü'l Meârifî li'n-Neşri ve't-Tevzî, 2000.
- . *Za'îfü Süneni Ebî Dâvûd* (Riyâd: Mektebetü'l Meârifî li'n-Neşri ve't-Tevzî, 1993), 418.
- Erdem, Hüsamettin. "Deizm". *DİA*. 9/109-111. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Erul, Bünyamin. *Sahabenin Sünnet Anlayışı*. Ankara: TDV Yayınları, 2021.
- . "Veda Hutbesi". 42/591-593. *DİA*. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.

- Esed, Muhammed. *Kur'ân Mesajı*. İstanbul: İşaret Yayınları, 1999.
- Fârûkî, İsmail Râci.-Luis Lâmia el- Fârûkî. *İslâm Kültür Atlası*. çev. Mustafa Okan Kibaroglu-Zerrin Kibaroglu. İstanbul: İnkılap Yayınları.1999.
- Fayda, Mustafa. “Âişe”. *DİA*. 2/201-205. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- .“Ömer”. *DİA*. 34/44-51. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Fiğlalı, Ethem Ruhî. “Ali”. *DİA*. 2/371-374. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- Gazzâlî, İmam Muhammed Ebû Hamid. *İhyâ-i Ulûm'id-Dîn*. Çev. Ali Arslan. İstanbul: Merve Basım-Yayın Dağıtım, 1993.
- Göl, Yavuz Selim. “İslâm Medeniyetinde Pozitif Bilimlerin Gelişimi Üzerine Bir Değerlendirme”. *Atebe Dini Araştırmalar Dergisi* 8 (Aralık 2022), 139-156.
- Görmez, Mehmet. “Tergîb ve Terhîb”. *DİA*. 40/508-509. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Güç, Ahmet. “Kurban *DİA*. 26/436. İstanbul: TDV Yayınları, 2002.
- Gündüz, Mehmet Salih. *Mus'ab b. Umeyr'in Hayatı Kişiliği ve İslâm Tarihindeki Yeri*. Şanlıurfa: HÜİF. Yüksek Lisans Tezi, 2013.
- Güneş, Adem. *Türkiye'de Yeni Bir Model Olarak Örgün Eğitimle Birlikte Hafızlık* İstanbul: Arı Sanat Yayınevi, 2019.
- Hamidullah, Muhammed. *İslâm Peygamberi*. çev. Salih Tuğ. Ankara: İmaj Yayınları, 2003.
- Harman, Gonca. - Çelikler, Dilek. “Eğitimde Hazır Bulunuşluğun Önemi Üzerine Bir Derleme Çalışması”. *Ret Dergisi* 1/3 (Ağustos 2012), 147-154.
- Hatipoğlu, İbrahim “Mu'cemü'l-Müfehres Li-Elfâzi'l-Hadîsin-Nebevî”, *TDVİA*, 30/346-347. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Heytemî, İbn Hacer. *İslâm'da Helaller ve Haramlar*. Çev. Ahmet Serdaroğlu-Lütfi Şentürk. İstanbul: Kayıhan Yayınları, 1986.
- Hitti, Philip K. *Siyasi ve Kültürel İslâm Tarihi*. çev. Salih Tuğ. İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1989.
- İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî, *Üsdü'l-ğâbe fî ma'rifeti's-sahâbe*, thk. Muhammed ibrahim el-Bennâ-Muhammed Ahmed Aşûr. Kahire:1970.
- İbn Hişam, Abdülmelik b. Eyyûb el-Hımyerî, es-*Siretü'n-Nebeviyye*, thk. Ömer Abdusselam Tedmuri. Beyrut: Darü'l-Kütübî'l Arabî,1990.
- İbn İshak, Ebû Abdullah Muhammed, *Siretü İbn İshak*, thk. Muhammed Hamidullah, 1.Cilt. (Konya: Hizmet Vakfı,1981),139-140

- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî, *es-Sünen-i ibn-i Mâce*, nşr. Muhammed b. Salih er-Râcihi. Riyad: Beytü'l-Efkâr ed - Devliyye, 1998.
- İbn Sa'd, Ebû Abdullah Muhammed, *et Tabakâtü'l-Kübrâ*. Beyrut: Daru's Sadr, 1985.
- İsfahânî, Ebû Nuaym. *Hilyetu'l Evliyâ ve-Tabakâtu'l -Asfiyâ*. çev. Hüseyin Yıldız vd. İstanbul: Step Matbacılık, 2015.
- Kahraman, Abdullah. "Ta'dîl-i Erkân". *DİA*. 39/366. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Kandehlevî, M.Yusuf. *Hayatü's-Sahâbe Peygamberimiz ve İlk Müslümanlar*. çev. Sıtkı Güle. İstanbul: Divan Yayınları, 1994.
- Kandemir, Fatih. "Kur'ân ve Sünnet Bağlamında Zaman Yönetimi". *Marifatname SİF Dergisi* 8/2 (Aralık 2021), 413-429.
- Kandemir, M.Yaşar. *Mevzû Hadîsler* Ankara: DİB Yayınları, 1970.
- . "Hatice". *DİA*. 16/465-466. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- . "Fâtıma". *DİA*. 12/219-223. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- . "Ebû Hüreyre". *DİA*. 10/160-167. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Karaçam, İsmail. *Kur'ân-ı Keîm'in Faziletleri ve Okum Kaideleri*. İstanbul: MÜİFV. Yayınları, 1991.
- Karaman, Fikri. vd. *Dinî Kavramlar Sözlüğü*. İstanbul: DİB Yayınları, 2009.
- Karataş, Mustafa. "Hadîs Rivâyeti Karşısında Sahâbenin Tutumu". *Diyanet İlmî Dergisi* 36/1 (Ocak 2000), 1-14.
- Kasapoğlu, Abdurrahman. "İslâm'da Selâm ve Selâmlaşma Olgusu". *Hikmet Yurdu-Düşünce Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi* 3/6 (Temmuz-Aralık 2010), 88.
- Kayıklık, Hasan. "Psikolojik Açıdan İnanç, İman ve Şüphe". *AÜİF. Dergisi* 1(2005), 159.
- Koçyiğit, Talât. *Hadîs Usûlü*. Ankara: TDV Yayınları, 2021.
- Kur'ân Yolu Meali*. çev. Hayreddin Karaman vd. Ankara: DİB Yayınları, 8. Basım, 2018.
- Mâlik b. Enes, Ebû Abdullah el-Asbahi el-Himyari. *Muvattaü'l-İmâm Mâlik*, thk. M. Mustafâ el-Azamî. Abu Dabi:Müessesetü Zayed b. Sultân Âli Nehyân, 1425/2004.
- Mertoğlu, M.Suat. "Ümmî". *DİA*. 42/309-310. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Müslim, Ebû'l-Hüseyin Müslim b. el-Haccâc el- Kuşeyrî. *el-Câmi 'u's-sahîh*, nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. Kahire: Dâru İhyâi'l Kütübi'l Arabiyye, 1412/1991.
- Nesâî, Ebû Abdurrahmân Ahmed b. Şuayb *es-Sünenü'l-Kübra*, nşr. Şuayb Arnavûd. Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 1421/2001.
- Öğüt, Sâlim. "Telbiye". *DİA*. 40/396-397. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- . "Hedy". *DİA*. 17 / 156. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.

- . “Saf”. *DİA*. 35/435. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- Önkal, Ahmet. *Rasûlüllâh’ın İslâm’a Da’vet Metodu*. Konya: Hibaş Yayınları, 1981.
- . Ahmet Önkal, “Asrı Saadette İslâm’a Davet Metodu”, *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadette İslâm*. ed. Vecdi Akyüz 2/71-137 İstanbul: Beyan Yayınları, 1995.
- Özaydın, Abdülkerim. “İslâm’da Hac”. *DİA*. 14/386-389. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Özbek, Abdullah. *Bir Eğitimci Olarak Hz. Muhammed*. Konya: Esra Yayınları, 1991.
- Özel, Ahmet. “Cihad”. *DİA*. 7/527-531. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Paksoy, Kadir. “Hadîslere Göre Namazda Ta’dîl-i Erkân”. *HÜİF. Dergisi* 24 (2010), 63.
- Rahman, Afzalur. *Encyclopaedia of Seerah-Sîret Ansiklopedisi*, çev. Yusuf Balcı vd. 1/36-83. İstanbul: İnkılapYayınları, 1996.
- Sarı, Mevlüd. *el-Mevarid, Arapça Türkçe Lügat*. İstanbul: Bahar Yayınları, 1982.
- Sarıcık, Murat. “Ebû Mahzûre”. *DİA*. 10/179-180. (İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Sarıçam, İbrahim. *HzMuhammed ve Evrensel Mesajı*. Ankara: DİB Yayınları, 2002.
- Sifil, Ebûbekir. “Kıyam”. *DİA*. 25/513-514. Ankara: TDV Yayınları, 2022.
- Sinanoğlu, Mustafa. “İbadet”. *DİA*. 19/233-235. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Şahan, Ramazan. “İslâm’ın Kardeşlik Anlayışı: Bir Vücudun Organları”. *Yakın Doğu Üniversitesi İslâm Tetkikleri Merkezi Dergisi* 1/1 (Ocak 2015), 118.
- Şentürk, Lütfi. - Yazıcı, Seyfettin. *İslâm İlmihali*. Ankara: DİB Yayınları. 2014.
- Şeriatî, Ali. *Hac*. İstanbul: Şura Yayınları, 1991.
- Şimşek, M.Sait, “Asr-ı Saadet’te Kur’ân ve Sünnetin Anlaşılması”, *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadette İslâm*. ed. Vecdi Akyüz 1/203-257 İstanbul: Beyan Yayınları, 1995.
- Taberânî, Süleyman b. Ahmet, *el-Mu’cemü’l-kebîr*, 22.Cilt. nşr. Hamdî Abdülmecîd es-Selefî, Kahire: Mektebetü ibn-i Teymiye, 1985
- Tirmizî, Ebû İsmâ Muhammed b. İsmâ. *Câmi’u’t-Tirmizî*. nşr. Muhammed b. Salih er-Râcihî. Riyad: Beytü’l-Efkâr ed - Devliyye, 1998.
- Uğur, Müctebâ “el-Câmiu’s-Sagîr”, *DİA*. 7/113-114. İstanbul: TDV Yayınları, 1993
- Uludağ, Süleyman. “Muhabbet”. *DİA*. 30/384-386. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Umerî, Ekrem Ziya. *Medine Toplumu*. çev. Nureddin Yıldız. İstanbul: Risale Yayınları, 1988.
- Uraler, Aynur. “Safîyye bint Abdulmuttalib”. *DİA*. 35/475-476. (İstanbul: TDV Yayınları, 2008
- Ülgen, Pınar. - Özer, Gülnur. “Batıl İnançlarda Kadın Algısı”. *Cappadocia Journal Of History And Social Sciences Vol* (Nisan 2018), 191.

- Ünal, Yavuz. “*Hadîsin doğuş ve Gelişim Tarihine Yeniden Bakış*”. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2013.
- Vâkidî, Muhammed b. Ömer, *Kitâb ’ül- Meğâzî*, thk. Marsden Jones, 2. Cilt. Beyrut: Âlem’ül-Kütüb, 1966.
- Yaşaroğlu, M.Kamil. “Namaz”, *DİA*. 32/350-357. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Yerkazan, Hasan. “Hadîslerde Geçen Mûsikî Enstrümanları”. *Geçmişten Günümüze Uluslararası Dinî Mûsikî Sempozyumu*. Amasya: AÜ. Bildirimler Kitâbı, 2017.
- Yıldırım, Enbiya. “*Hadîste Metin Tenkidi*”. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2019.
- Yılmaz, Hüseyin. “Hz. Peygamber ve Öğretmenlik”, *Geçmişten Geleceğe Öğretmen ve Öğretmenlik*, ed. Adem Güneş. 47-74, Ankara: OTTO, 2020.

Elektronik Kaynaklar

- DİH, Diyanet Haber. “Hafızlar Ülkesi Moritanya’da Kuran Eğitimi Tahta Levhalarla Veriliyor”. Erişim Mayıs 2023.
<https://www.diyanehaber.com.tr/hafizlar-ulkesi-moritanyada-kuran-egitimi-tahta-levhalarla-veriliyor>
- DİB, Diyanet İşleri Başkanlığı. “Din İşleri Yüksek Kurulu Başkanlığı”. Erişim 17 Nisan 2023.
<https://kurul.diyane.gov.tr/Cevap-Ara/14/kuran-i-kerimde-kac-âyet-ulunmaktadir>